۱۰۷

۱۵۶

جملہ حقوق محفوظ

دیوانِ گرامی

از

ملک الشعراء حضرت مولٰینا شیخ غلام قادر گرامی مرحوم

شاعر خاص اعلیحضرت حضور نظام دکن خلد اللہ ملکہٗ

بفرمایش

شیخ مبارک علی تاجر کتب اندرون لوہاری دروازہ

لاہور

طبع اول تعداد ایکہزار

(مطبوعہ [illegible] پریس [illegible] لاہور)

الناظر بک ایجنسی لکھنؤ

مُرقع چغتائی

دیوانِ غالب مصور

۲۱۰ کاپیوں کا پہلا ایڈیشن فی کاپی ۱۱۰ روپے کے حساب سے تین ماہ میں فروخت ہوگیا۔ ہندوستان کے مشہور اور بہترین کاتب کے ہاتھ کا لکھا ہوا ہے ہر سطر فوٹو بلاک سے تیار ہوئی ہے۔ تمام مکمل دیوانِ غالب اور انتخاب کلامِ غالب ہے۔ ایسا صحیح اور خوشخط نسخہ آج تک شائع نہیں ہوا جس کی لکھائی چھپائی اور حسنِ ترتیب کی مثال ہندوستان ایک صدی تک نہیں پیش کر سکے گا یہ مرقع رنگین شاہکاروں کا ایک شاندار مجموعہ ہے۔ طبع سوم قیمت فی ۱۲/-

ملنے کا پتہ

شیخ مبارک علی تاجر کتب اندرون لوہاری دروازہ لاہور

فخرِ ایشیا مقربِ خاقانِ دکن ملک الشعرا حضرت مولینا غلام قادر گرامی مرحوم

بسم اللہ الرحمن الرحیم

غزلیات

حمد

حرفیست خوش ز حمدِ خدا بر زبانِ ما — گردد بگردِ خویش زباں در دہانِ ما

بود و نبودِ ما ہمہ ہیچ است اے حکیم — یعنی بشاخِ شعلہ بود آشیانِ ما

ما را ز خاک بیم و امید آفریدہ اند — عمریست در کشاکشِ مرگ است جانِ ما

نخلے کہ در زمینِ تمنا نشاندہ ایم — می پرورد بآبِ تبر باغبانِ ما

ہر لالہ می دہد خبر از خونِ کوہکن — ہر ذرّہ کیقباد بود در جہانِ ما

در مرگ رازِ زندگیٔ ما نہفتہ اند — ناگفتنی است قصۂ ما داستانِ ما

KASHMIR UNIVERSITY
Iqbal Library
Acc. No .. 306530
Dated 13-3-89

زو راہِ ما تصرفِ عقلِ بہانہ سنج
آخر شد است رہزنِ ما پاسبانِ ما

ما خانہ زادِ عقل چہ مجبور بودہ ایم
جبر اختیارِ ماست زمین آسمانِ ما

سر بر کنیم صبحِ قیامت ز خوابِ مرگ
فریاد از درازیٔ خوابِ گرانِ ما

کامل عیار جلوۂ خونیں کرشمہ ایم
خونِ وفا چکد ز رگِ امتحانِ ما

اے شیخ اے گرامیٔ ما اے اسیرِ خویش
از ما مپرس قصۂ دردِ نہانِ ما

خوناب درد از سخنِ ما فرو چکد
گویا بود زبانِ گرامی زبانِ ما

نعت

آنکہ راہے بہ نہانخانۂ جانست او را
بے نشانست و بہر ذرہ نشانست او را

معنیٔ احمدِ بے میم بپرس از جبریلؑ
بجز اجو ہر کُلی مرتبہ دانست او را

منم از حلقہ بگوشانِ رسولِ عربیؐ
کہ زمین بوسِ ادب کون و مکانست او را

Allama Iqbal Library
306530

گرد از نیم نظر خیبرِ کفرم بدو نیم   آں یک اندیش کہ تیغِ دو زبانست او را

معنی نکتۂ سربستہ قلندر داند   آنچہ بر شیخ نہانست عیانست او را

کفر اسلام شد از وعظِ گرامی امروز   بارک اللہ چہ زبانے بدہانست او را

بر درِ بتکدہ خوش رقص کند واعظِ شہر   شور در سر ز برہمن پسرانست او را

چشمِ آں شوخ پریچہرہ زبانے دارد   اللہ اللہ سخن او راست زبانست او را

کردہ ما را قدر اندازیِ آں ترک ہلاک   کہ ز ابرو و مژہ تیر و کمانست او را

عشوہ بر نالۂ آتش نفساں شیوۂ اوست   خندہ بر گریۂ خونیں جگرانست او را

رندِ میخوارہ گرامی چہ بلا نوش بود
کہ سر از بادۂ دوشینہ گرانست او را

موجِ گمراہیِ ما رہزنِ آگاہیِ ما   مرگِ آگاہیِ ما خوابِ سحرگاہیِ ما

پیشِ ما سوختگاں زندگی و مرگ یکیست   غوطه جز چشمهٔ آتش نخورد ماهیِ ما

غیرِ ما بُت شکناں کیست گواهِ توحید   زهره ها آب شد از نعرهٔ اللّٰهیِ ما

کشتیِ ماست که در دجلهٔ امید شکست   تختهٔ مرگ بود تختِ شهنشاهیِ ما

چه کشاید چه به بند و چه ستاند چه دهد   نالهٔ نیم شبی آهِ سحر گاهیِ ما

ما غلط، عقل غلط، کار غلط، راه غلط   خطِ پیشانیِ ما سر خطِ گمراهیِ ما

اتفاق ست که ما سخت نفاق انگیزیم   طرزِ وارفتگیِ ما روشِ لاهیِ ما

قسمتِ ماست که با دست بدست من و تو   نقش بر آب بود رمزِ جگر کاهیِ ما

کار از دست شد و دست بکاری نزدیم   داد از غفلتِ ما آه ز کوتاهیِ ما

نظم از نثر ندانیم تخلص چه ضرور
هاں مگر دیده و دل اشکیِ ما آهیِ ما

تعبیه در وجود ما دوزخِ ما بهشتِ ما   می چکد از نگاهِ ما معنیِ خوب و زشتِ ما

هر دو رفیق در ازل ہر دو شفیق در عمل — عشقِ وفا خمیرِ ما عقلِ ادب سرشتِ ما

حرفِ غلط نخواندہ ایم راہ غلط نکردہ ایم — رد و قبول جلوہ ریز در خطِ سرنوشتِ ما

بیخبری دہد خبر معنی و حرف در نظر — ساغرِ جم سفالِ ما آئینہ ایست خشتِ ما

دانہ ز خوشہ بیخبر خوشہ ز دانہ بے نصیب — ارزشِ نیم جو نداشت حاصلِ کارِ کشتِ ما

مرشدِ شہر در نماز، رندِ زمانہ در نیاز — ابروئے یار و چشمِ یار مسجدِ ما کنشتِ ما

راہبِ دیر پردہ در شیخِ حرم بلا نظر — خوب نبود خوبِ ما زشت نبود زشتِ ما

چشتیِ[1] ما رفیقِ ما دوش بوجد خوش نخواند — کعبۂ ماست چشتِ ما چشت بود بہشتِ ما

طرحِ محبت افگنیم مدحِ گرامی آوریم
عاشقِ پاکبازِ ما رندِ وفا سرشتِ ما

رہِ عشق است از سر کردہ پا باید دوید اینجا — کہ پا از سر نداند ہر کہ از خود پا کشید اینجا

[1] محرم علی صاحب چشتی لاہوری

بہم وابستگیہائے نیاز و ناز را نازم
گرہ بر ابرواں بربستی آنجا دل تپید اینجا

بزلفِ یار دل بستن گرہ وا کرد از کارم
کشادِ کارِ من از بستگیہا آفرید اینجا

تغافل در کمینِ دلربائی مہرہ باز آنجا
تمنا بر بساطِ نامرادی مہرہ چید اینجا

فرود آمد سرم بر آستانِ فقر جا دارد
کہ دارد ریشہ در خاکِ وفا نخلِ امید اینجا

انا المنصور اینجا از لبِ ہر ذرہ می خیزد
انا الحق جوشد از ہر قطرۂ خونِ شہید اینجا

بگورستاں شدم برخورد در گوشم کہ اے غافل
ادب را کار فرما شبلی اینجا بایزید اینجا

زدم دستے بدامانِ شہیدِ کربلا آخر
کہ آں رمز آشنا بر حرفِ باطل خط کشید اینجا

گرامی از درِ پیرِ مغاں سر بر نمی گیرم
دل اینجا دلبر اینجا مدعا اینجا اُمید اینجا

زچون و چند علم برکش بلند آنجا
کہ نفی غیر زند راہِ چون و چند آنجا

شکارگاہِ شہنشاہِ حُسن را نازم
کہ صید خود بخود اُفتاد در کمند آنجا

قیامتیست تماشائے باغِ جلوۂ یار — کہ نخلِ فتنہ بود قامتِ بلند آنجا

سوالِ بوسہ بعہدِ وفا غلط کردم — جواب گریۂ تلخست زہر خند آنجا

بہ بزمِ پیرِ مغاں بے ادب چہ رہ گیرد — کہ سر بسنگ خورد عقلِ ہوشمند آنجا

مپرس قصۂ از کربلائے کوچۂ عشق — اجل گرفتہ جگر گوشہ ایست چند آنجا

عبث سپند مسوز اے ستارہ در بزمش — دمیدہ چشمِ بد از دانۂ سپند آنجا

صبا ز کوچۂ زلفِ بتاں تو می آئی — چہ رفت بر سرِ دلہائے دردمند آنجا

ز شہرِ درد گرامی بنالہ می آید
گماں برم کہ شکستند بند بند آنجا

عشق را لاف مزن کار تمام است اینجا — عشوہ مفروش کہ محمود غلام است اینجا

حکمِ عشق است کہ از اہلِ ریا بگریزیم — آنچہ بر شیخ حلال است حرام است اینجا

عقل را خطبہ مخواں عقل ز خود بیخبر ست — نام را سکہ مزن ننگ ز نام است اینجا

خانقه نیست بسجاده و تسبیح چه کار　　مجلسِ ماست همه شیشه و جام است اینجا

واعظِ شهر که از طوبیٰ و کوثر گوید　　پخته کار است ولیکن همه خام است اینجا

گوہرِ سرِ امامت ز نبوت خیزد　　آنکه سجاده نشین است امام است اینجا

بزمِ عشق است سخنهاست بچشم و ابرو　　خامشی چهره برافروخت کلام است اینجا

حرف کم گیر بطرزِ سخن گیرایم　　دیده بر دوز که سیمرغ بدام است اینجا

جامِ جم گیر که در میکده خوش گفت اقبال[1]　　در قسمتِ باده باندازهٔ جام است اینجا

جلوه افروز گرامی ست بخاکِ پنجاب

آفتابست ولے برلبِ بام است اینجا

خوش گردشے ست چرخِ فلک را بکامِ ما　　لبریز شد ز بادهٔ امید جامِ ما

باطل گریخت جوہرِ حق چهره برفروخت　　آخر زدند سکهٔ معنی بنامِ ما

---

[1] سر اقبال

آوردہ ایم مطلعِ حافظ دریں غزل
در ذوقِ عارفاں نمکیں شد کلامِ ما

"ساقی بنورِ بادہ برافروز جامِ ما
مطرب بگو کہ کارِ جہاں شد بکامِ ما"

پرہیزنیم و راہ بجائے نمے بریم
موجِ کشاکشِ نفس است "دامِ ما

مشاطہ خود فروش و کبوتر شکستہ پر
جز آہِ ما کہ می بردازما پیامِ ما

در کوئے "دوست راہ غلط کردہ میرویم
سر خطِ گمرہی ست براتِ دوامِ ما

سر دادہ گریہ نبض شناسانِ پختہ کار
بر پختگیِ شورشِ سودائے خامِ ما

لبیک میزنیم بر آوازِ مے فروش
رمز آشنائے خمِ غدیر است جامِ ما

ما سر بخطِ حضرتِ عثمانؒ نہادہ ایم
ظلّ الہ آصف ہفتم نظامِ ما

عمرِ گریز پا بسر آمد زدار و گیر
یعنی تمام شد ہوسِ ناتمامِ ما

تسبیحِ یا علیؑ گرہ از کار وا کند
مشکل کشائے ماست گرامی امامِ ما

گفتم شبے کہ کیست گرامی بخندہ گفت
رندِ ستارہ سوختۂ ما غلامِ ما

ای سرت گردم بگردان جام را — شیشه بشکن گردشِ ایّام را

باده گر خام است ساقی خام نیست — دِه بشارت پختگانِ خام را

هر یکی را در خورِ آن داده اند — باده را مستی و گردش جام را

من ز خود رفتم که معشوقِ غیور — بر نتابد نامه و پیغام را

از هوس بگسل که در هر دانهٔ — تعبیه کردند گویا دام را

لافِ نسبت می زند با چشمِ یار — یک جهان سر بشکند بادام را

ها چه بر بندم که از خود بگسلم — چشم با زنّار یا احرام را

مرغ زیرک دانه را دانست دام — ابله نشناسد ز دانه دام را

کرد عشقم آنچنان بی نام و ننگ — کز نگینم ننگ خیزد نام را

عشق در هر جا که می چیند بساط — مور در طاس افگند آرام را

عشق می ورزی گرامی شکوه چیست
غوطه در آغاز ده انجام را

بلا در ہر شکن پیچیدہ زلفِ نیم‌تابش را　　اجل در ریگ گرم بیابان ست چشمِ نیم‌خوابش را

تمنا بر نیاید زامتحانِ فتنہ عنوانش　　تماشا بر نتابد جلوہ ہائے سینہ تابش را

دماغِ فتنہ را خوں کردہ آں چشمِ سخن‌دانش　　قیامت سر بزانو غمزۂ حاضر جوابش را

دہند از چشمہ سارِ عشق باغِ حسن را آبے　　دو بالا کردہ شوقم نشۂ عہدِ شبابش را

زمیں بوسم اسیرم نو نیازم حلقہ در گوشم　　تبسم را تکلم را تغافل را عتابش را

ز دلہائے اسیراں شورِ محشر سر برآوردہ　　نمیدانم کہ وا کردہ دست آں بندِ نقابش را

حبابِ آرزو لبریزۂ دریائے فنا مائیم　　لگدکوبِ حوادث کردہ اند آخر حبابش را

گرامی را بمجلس آں پری در دیدہ دید امشب　　بلا گرداں رہ وہم پنہاں نگاہِ انتخابش را

نعت

بگیرم دامنِ آں سیدِ لولاک در محشر　　کہ محشر بر نتابد تابِ حسنِ بے حجابش را

شبے در خانۂ زین آں امامِ انبیا آمد　　قضا گیرد عنانش را قدر گیرد رکابش را

قضا گیرد قدر گیرد ازل گیرد ابد گیرد　　رکابش را عنانش را عنانش را رکابش را

سوارِ برق شدہ ماہے فلک آمد عناں گیرش
رکابش بوسہ بر پا زد ملک بوسد کلابش را

گرامی در قیامت آں نگاہِ مغفرت خواہد
کہ در آغوش گیرد جرمہائے بیحسابش را

بخواہد آتشے ملائے روم اے شمس تبریزی
زن آتش نہ پیہ زارش را با آب افگن کتابش را

غزل گفت آتشیں مضموں گرامی گفت محمودم

دہد ناصر علی خطے جوابِ لاجوابش را

فرد

عاشقِ آتش بجاں را مرگِ عینِ زندگیست
کز رگِ بلبل بہ بندد باغباں گلدستہ را

غزل

بجویش غیر را پنہاں نگاہے برہمن است امشب
بلا را مرحبا گفتم کہ دشمن دشمن است امشب

حیا نگذاشت کز وصلِ خودم مے در قدح ریزد

فریبِ شرم را خونِ وفا بر گردن است امشب

حریفاں جذبہ ام بر گردِ خود گردیدنی دارد

کہ از ہر گوشۂ چشمے نگاہے بر من است امشب

نگہ در دلنوازی غمزہ در ذوقِ وفا کوشی

چراغِ حسن را از مہربانی روغن است امشب

تو ساقی من خرابِ حیلۂ عقل اے سرت گردم

مئے ہوش افگنم در دہ کہ رہبر رہزن است امشب

نمی دانم کہ وا کردہ است آں بندِ قبا یارب

کہ چاکِ جیبِ صبرم خود بخود تا دامن است امشب

مسلماناں سرِ زلفے کہ آوردش بدام آخر

کہ واعظ را رگِ گردن کمندِ گردن است امشب

شب آخر گشت و نقشِ مدعا صورت نہ بست آخر

نگاهِ آشنا با حرفِ مطلب دشمن است امشب

زحیرت جوششِ شوقِ جنوں فرماندانستم

که واماندم گریباں یا گریباں دامن است امشب

شکستِ توبہ ام بربست پیماں با شکستِ دل

شکست اندر شکست آمد چہ پشکن پشکن است امشب

کدامیں رشکِ گل در صحنِ گلشن جلوہ ریز آمد

کہ بلبل از رگِ گل خار در پیراہن است امشب

چہ باک از خصمیِ صورت پرستانِ ادب دشمن

گرامی آں شہنشاہِ معانی با من است امشب

بسملم پرفشانیٔ ہم ہست　　　میرم و سخت جانیٔ ہم ہست

خیز و در عرصهٔ جهاد بمیر — مرگ را زندگانی هم هست
جلوه اش چشمِ موسیٰ خواهد — دشنهٔ لن ترانی هم هست
لبِ منصور شد انا الحق سنج — بی نشان را نشانی هم هست
از خیالش نمیروم بیرون — عجز را پهلوانی هم هست
نتواند که رم کند ز دلم — زور را ناتوانی هم هست
سرمه نگذاشت ناله برگیرم — نالهٔ بی زبانی هم هست
بی زبان است و رمزها گوید — چشم را نکته دانی هم هست
فتنه در چشمِ سُرمگینش بست — خدمتِ پاسبانی هم هست
شیشه اشکست و بوی باده نرفت — پیری ام را جوانی هم هست
دید نبضم مسیح و می گوید — دردهای نهانی هم هست
دل و داغ اند آشنای قدیم — از سویدا نشانی هم هست
دلربایانه برد بردارم — شیوهٔ جانستانی هم هست

گردشِ چشم را بلا گرداں — گردشِ آسمانیٔ ہم ہست
ماہ را بر فلک دو نیم کند — فقر را تر کمانیٔ ہم ہست
از علیؑ پرس نکتہ ہائے غریب — وحی را ترجمانیٔ ہم ہست

راہبِ دیر شد گرامیٔ ما
در حرم سبحہ خوانیٔ ہم ہست

جہل آمد یقینِ ما بگریخت — عقل بگریخت دینِ ما بگریخت
نکتۂ لا اِلٰہ بر خواندم — نقشِ غیر از جبینِ ما بگریخت
آتشیں آہِ ما اثر دارد — آسماں از زمینِ ما بگریخت
ز آب و گل رفتہ ایم بر در دل — فتنہ از ما و طینِ ما بگریخت
آنچناں از وجود رم کردیم — کہ اجل از کمینِ ما بگریخت
عشق سر بر زد از گریبانے — عقل از آستینِ ما بگریخت

عشق نام و نشاں نمے خواہد — نقشِ ما از نگینِ ما بگریخت
اجل آمد نشست بر بالیں — نفس و اپسینِ ما بگریخت
علم افراخت امتحانِ فراق — جانِ اندوہگینِ ما بگریخت
زندگانی چناں رمید از مرگ — کہ گماں از یقینِ ما بگریخت

تا گرامی بخانقاہ نشست
شیخ خلوت نشینِ ما بگریخت

آرزو یاس است گر مستور نیست — پردہ برگیرم ولے دستور نیست
خویشتن را درمیاں گم کردہ ام — امتحانِ فتنۂ منصور نیست
اے اسیرِ موجِ گردابِ وجود — دست و پائے زن کہ ساحل دور نیست
گوشۂ بگرفت صوفی از جہاں — گر بخلوت جاں دہد مغفور نیست
منتِ خار اترا شیہائے غیر — زار نالیہائے ما منظور نیست

در جگر زخم است با مرہم چہ کار نیست داغِ سینہ کاں ناسور نیست
عقل گوید از نظر دور است دور عشق گوید بسمل از خود دور نیست
شاہراہِ عشق را گردیم سیر ذرہ ذرہ نیست کاں منصور نیست
اختیارم جبر و جبرم اختیار آنکہ مختار ست او مجبور نیست
شیخِ شہر آخر چرا شد سر بجیب گر لگد کوبِ امیدِ حور نیست
ناامیدی گفت در گوشِ امید از نظر دور ست از دل دور نیست
خفتہ در یک پیرہن ظلم و غرور آنکہ مظلوم است او مغرور نیست
بندۂ عشقم گرامی خسروم
عشقبازی کارِ ہر مزدور نیست

یک اشکِ خوں بہ جلہ و جیحوں برابر ست در وادیِ بلا کم و افزوں برابر ست
مفت ست گر ز غمزۂ خونریز جاں بریم یک خونِ بیگناہ بصد خوں برابر ست

ما حادث و قدیم انا الحق چہ میزنی — چوں اے پسر چگونہ بہ بیچون برابرست

در کارگاہِ عقل بود رنگِ امتیاز — در بزمِ عشق لیلیٰ و مجنون برابرست

اللّٰہی ہست دیگر و لاہی دگر بود — غافل کجا بحضرتِ ذوالنون برابرست

در نزع بر زبانِ زلیخا جز ایں نبود — یک آہ با ہزار شبیخون برابرست

داغست تاج و تخت بود دردِ بیکسی — باکیقباد عاشقِ محزون برابرست

از حرفِ بوسہ لغزشِ مستانہ گل کند — موجِ شراب و آں لبِ میگون برابرست

آنجا کہ شد گرامیِ غمدیدہ اشک ریز

یک قطرہ با تلاطمِ جیحوں برابرست

بلا بگوشہ آں چشمِ سرمہ سا خفت است — نگہ کنید کہ برقِ بلا کجا خفت است

بخاکِ مرقدِ مجنوں گذشتم و دیدم — کہ آشنا بتمنائے آشنا خفت است

یکے بشہر نگہ کن چہ انقلاب افتاد — کہ رندِ میکدہ بیدار و پارسا خفت است

مگیر حرف بر آویزشِ پرِ کاہے | تصرفِ اثرِ جذب کہربا خفت است

فریبِ زندگی از مرگ میدہد خبرم | چہ انتہاست کہ در حرفِ ابتدا خفت است

نیازِ ما چہ بلا بے دماغئ دارد | کہ خفتہ است در آغوشِ ناز تا خفت است

رمیدہ ایم ز سبحۂ ہزار دانۂ شیخ | نمیرویم براہے کہ اژدہا خفت است

گذشت عمر و سر از خواب بر نکرد اے چرخ | ببیں کہ بختِ بدم مردہ است یا خفت است

قدم بکوئے بتاں بوالہوس منہ گستاخ | ہزار فتنہ در آغوشِ نقشِ پا خفت است

فراق و وصل ندانم ولیک رشک آرم | بہ بیدلے کہ در آغوشِ دلربا خفت است

ستارہ دشمن و رہ پیچ پیچ و منزل دور | عسس براہزناں یار و رہنما خفت است

سیاہ مستئ ہندوئے خالِ رخسارش | بآں رسید کہ آتش بزیرِ پا خفت است

دمید صبح و گرامئ ما بخواب ہنوز
اجل گرفتہ برہ بیخبر چہا خفت است

نہان بہ پردۂ فطرت ہزار بوالعجبی ست
تبسم سبب امتیاز بے سببی ست

حدیثِ دل بزبانِ نگاہ میگوئیم
زبانِ ما عجمی و نگاہِ ما عربی ست

نہ جبرئیل نہ حسانم و نہ جوہرِ فرد
مدیح خواجہ بخوانم کمالِ بے ادبی ست

سحر بگوشِ من آمد ندا ز حضرتِ قدس
کہ صدرِ بزمِ نبوت یتیمِ مطلبی ست

بحکمِ مرشدِ شیراز آتشے خواہم
کہ در صراحی چینی و شیشۂ حلبی ست

کتابِ عقل ورق در ورق فرو خواندیم
تمام حیلہ فروشی و مدعا طلبی ست

دلیلِ عفو گناہم سبب نمی خواہد
عنایتِ ازلی پردہ دارِ بے سببی ست

ز حرفِ لا کہ ترا بر زبان رود بشکست
دلِ من ست بہ پہلو کہ شیشۂ حلبی ست

بہ نیم خندۂ گرامی شبم بروز آورد
کرشمۂ اثرِ نالہ ہائے نیم شبی ست

شکوہ بر نمی تابد نالہ بے زبانیہاست
مدعا نمی فہمد گریہ ترجمانیہاست

مدّعی سرِ خود گیر بیخودی بہل بخند | برنخیزم از کوشش زور ناتوانیہاست
اندکے تو اے صیّاد بند از قفس برگیر | مرغ نو گرفتارم ذوق پرفشانیہاست
ہان و ہاں چہ سحر انگیخت چشم سرمہ آلودش | خامشی بحرف آمد حرف بیزبانیہاست
مرگ بے اجل خواہی عشق را صلا در دہ | زندگانیِ عاشق مرگ زندگانیہاست
حکمِ آرمیدن نیست رخصتِ تپیدن نیست | عاشق آزمائیہاست بسمل امتحانیہاست
بر شجر تجلی ریخت موسیٰ از تغافل سوخت | رمز بے نیازیہاست زخم لن ترانیہاست
شہرِ عشق را نازم طرفہ دارد آئینے | مدعاست نومیدی مرگ زندگانیہاست

قاصدِ گرامی را کآمد از سرِ کویش
زیرِ لب تبسم چیست سخت بدگمانیہاست

~~~~~~

آنچہ شبخوں بر تغافل ریخت فریادِ من است
وآنچہ نسیاں را بفریاد آورد یادِ من است
~~~~~~

آرزوئے یک جہان و یک جہانِ آرزو
صیدِ آں وزدیدہ دید نہائے صیّادِ من است

تیغ برکرد از نیام و خندہ زد خونم نریخت
امتحانم امتحاں۔ بیداد بیدادِ من است

امتحانم سر بزانو آرزویم سر بجیب
آنکہ شرم او را زمیں بوس ست جلّادِ من است

آسماں کز اختراعِ ظلم نو آمد مثال
پائے بوسِ فتنۂ آں فتنہ ایجادِ من است

آں وفا نا آشنا بیخود در آمد از درم
آہ آہِ من بود فریاد فریادِ من است

ریخت خونم فتنۂ آویزشِ ناز و نیاز
آنکہ صیدِ صیدِ خود گردید صیّادِ من است

نامِ گرزِ وے ننگ خیزد نیست اِلّا نامِ من
یادِ گرزِ وے معنئِ نسیاں چکد یادِ من است

گفت شیریں در حریمِ خسروی ہنگامِ نزع
جانِ شیریں ہم بلا گردانِ فرہادِ من است

جوئے شیر و کوہ برکندن کہن افسانہ ایست
جوئے خوں آوردن و جاں کندن ایجادِ من است

فتنۂ محشر کہ صف در صف زند بریک دگر
خانہ زادِ گوشۂ چشمِ پریزادِ من است

اِنّما را سفتہ گوشم لوکشفت را درس گیر
حضرتِ روح الامیں شاگردِ اُستادِ من است

بر سخنہایم گرامی جبرئیل آمد بوجد
ایں ہمہ دل گرمئِ ذوقِ خدا دادِ من است

ز ذوقِ بیخودی از من مپرس تا چند است — که سینه چاکِ نظرہائے فتنه پیوند است

رخِ تو عیدِ نظرہاست چند زیرِ نقاب — در آنجلوه که یک شہر آرزومند است

وصال گر ہمه عمر است عمرِ یک نفس است — فراق گر سرِ موئیست کوہِ الوند است

تو آرزوئے دلِ من ز من چه می پرسی — ز دل بپرس که چونست و آرزو چند است

خدنگِ آں نگہِ ناز در ازل خوردم — ہنوز بر لبِ زخمِ جگر شکرخند است

چه کہنه رندِ نظربازم و ندانستم — که در نگاه و تغافل بہم چه پیوند است

تو مفت از کفِ من بردهٔ چه میدانی — که قدرِ گوہرِ دل چیست قیمتش چند است

ز ہم دو یک دلِ دیرینه بگسلند آخر — خبر دہید که در جسم و جان چه پیوند است

اثر پذیر نبودیم ورنه در معنے — کتابِ ہستیِ ما خود برائے ما پند است

عتابِ غمزه بلا در بلا بہم چید است — کتابِ صبر ورق در ورق پراگند است

قدح تو با دگراں میزنی و من مردم — ز وعده‌ہائے دروغے که راست مانند است

بسے بگشتم و جز ملکِ عشق کم دیدم — ولایتے که در آں بنده بے خداوند است

شکایتے نکنم از فلک ولے میرم
ازیں فسانہ کہ دشمن ز دوست خورسند است

تمام شکوہ و شکرِ من ست با آصف
کہ نازِ بندۂ دیرینہ با خداوند است

بلاکشاں زگرامی خبر کہ می آرد
اجل گرفتہ بزنجیرِ بیکسی بند است

مُردہ دل از عمر بر خوردن نمیداند کہ چیست
ہر کرا دل زندہ شد مُردن نمیداند کہ چیست

دل ز دستم بُرد آں شوخے کہ از طفلی ہنوز
لذّتِ مضمونِ دل بُردن نمیداند کہ چیست

دہرِ ناسازم بجائے شیر جامِ زہر داد
مادرِ بے مہر پروردن نمیداند کہ چیست

خاک بر سر بادآبِ زندگانی را کہ خضر
معنئ کیفیّتِ مُردن نمیداند کہ چیست

ناز پرورده که آهے بر سرِ راہے نکرد

در گریباں سر فرو بردن نمیداند که چیست

تو نیازے کز نگاہے در جگر تیرے نخورد

غوطه در خونِ جگر خوردن نمیداند که چیست

بوالہوس کز گلبنِ باغِ محبت گل نچید

از وفا رنگے بر آوردن نمیداند که چیست

آں که کم خواند ز لوحِ زندگانی درسِ مرگ

رمزِ مُردن پیش از مُردن نمیداند که چیست

خوش نظیری نکته آوردی گر آمی شد زکار

پارسا آدابِ مے خوردن نمیداند که چیست

دلم غریب و دو چشمِ تو قاتل افتاد ست — یکے غریب و دو قاتل چه مشکل افتاد ست

تو ز آب و گل همه گوئی و من ز دل گویم
ترا بکعبه مرا کار با دل افتادست

تو دل مبند بدنیا که هر مسافر را
نظر ببادیهٔ دل منزل افتادست

سر بریدهٔ ما را نشان چه می جوئی
بسان اشک بدامان قاتل افتادست

چه ذوق بیخودی آنرا که کشتیِ عمرش
ز موج خیز حوادث بساحل افتادست

ز شهر عقل در افتاده ام بصحرائے
که نقش جاده در آغوشِ منزل افتادست

نگاهِ حضرتِ انسان عیارِ خود نشناخت
هزار حیف که عاقل چه غافل افتادست

بساط غمکدهٔ عشق نقش می بستند
ز نامرادیِ ما قرعه بر دل افتادست

بریم جان بسلامت گر از بلا مفت است
که چشمِ مست بخونریز مائل افتادست

حکایتِ من و تو خوانده ایم حرف بحرف
تمام صفحهٔ هستی چه باطل افتادست

بآشتیِ ستاره حریف می نازد
ز مهره بازیِ افلاک غافل افتادست

تو ماجرای گرامیِ دردمند مپرس
که نیم ناز ترا نیم بسمل افتادست

باز چشمم سرِ راہے بکسے افتاد است — کہ ز چشمش بسرِ خاک بسے افتاد است

ذوقِ بے رحمیٔ لیلیٰ دلِ مجنوں داند — کہ بہ دنبالِ صدائے جرسے افتاد است

دم نزع ست غمِ بیکسیٔ من مخورید — بگذارید کہ کارم بکسے افتاد است

از نظر حسرتِ نظارۂ گل میچکدش — چشمِ بلبل کہ بچاکِ قفسے افتاد است

چیست ذوقِ لبِ شیریں و دلِ بوالہوسم — کوزۂ شہد کہ در وے مگسے افتاد است

بیدلاں رسمِ تغافل صنماں راست ضرور — مصلحت ہست کہ در آب خسے افتاد است

دی شنیدم کہ گرامی ز جہاں گوشہ گرفت
دیدم امروز بہ بندِ ہوسے افتاد است

مستم ز تبسم کہ شرابے بہ ازیں نیست — داغم ز تغافل کہ کبابے بہ ازیں نیست

ہاں بیخبراں ہر نفسے روزِ حساب است — با خود بحسابم کہ حسابے بہ ازیں نیست

لبریزِ تمنّا چہ بلا آمدہ انساں — در قلزمِ امّید حبابے بہ ازیں نیست

در باغِ وفا نخلِ تمنّا ثمر آرد — اشکے ز مژہ ریز کہ آبے بہ ازیں نیست

خورشید کند دعوئے یکتائیِ آں شوخ — از پردہ بر آمد کہ جوابے بہ ازیں نیست

دردِ سرِ مرگ است ز صندل چہ کشاید — کو گریۂ بلبل کہ گلابے بہ ازیں نیست

نومیدیِ ما غازۂ رخسارِ امید ست — بر چہرۂ اُمّید نقابے بہ ازیں نیست

در خواب اجل رفت زلیخا و چہ خوش گفت — این ست شکر خواب کہ خوابے بہ ازیں نیست

ترسا بچہ پُش بشکست کدو بر سرِ واعظ — رسوائیِ آں خانہ خرابے بہ ازیں نیست

من نامہ فرستادم و آں کافرِ مغرور — ناخواندہ دریدش کہ جوابے بہ ازیں نیست

در مدرسۂ عشق بخواں مصحفِ رخسار

برخیز گرامی کہ کتابے بہ ازیں نیست

~~~~~~~~~~

عشق آمد و از عقل فسونگر نتواں گفت — پیدا ست کہ از پنبہ و اخگر نتواں گفت

ما خُمکشِ دریینۂ سرجوشِ الستیم — با ما سخن از شیشہ و ساغر نتواں گفت

KASHMIR UNIVERSITY
Iqbal Library
~~~~~~~~~~

بادلشدگاں قصۂ زمحشر نتواں کرد | باسوختگاں حرف زکوثر نتواں گفت
آں طفل رہِ دل زد و رہزن نتواں خواند | در کعبہ زند آتش و کافر نتواں گفت
منصور کہ مستانہ برآمد بسرِ دار | خوش گفت کہ ہر نکتہ بمنبر نتواں گفت
آں راز چہ رازیست کہ در پردۂ سیم است | آں راز الٰہی ست مکرّر نتواں گفت
آں رمزِ جلیل است ابوجہل چہ فہمد | آں سرِّ خلیل ست بآذر نتواں گفت
آں راکہ دریں دشت نہ صیاد ست نہ صیّاد | شاہیں نتواں گفت کبوتر نتواں گفت
در سینہ بمیرد دلِ بیدار کہ آں را | ماہی نتواں گفت و سمندر نتواں گفت
بسم اللہ ترا ایں مژہ آں ابروئے خونریز | برخیز کہ از دشنہ و خنجر نتواں گفت
بادوست حدیثِ دلِ غمدیدہ چہ گوئیم | وارفتگیِ ذرّہ باختر نتواں گفت
در دیدۂ معنی نگہاں حضرتِ اقبال | پیغمبری کرد و پیمبر نتواں گفت

این است سخنہائے گرامی اگر این است
شاعر نتواں خواند و سخنور نتواں گفت

[stamp, faint]

اسیرِ عشق بناموس و ننگ در جنگ است | که عشق دشمنِ ناموس و رهزنِ ننگ است

اداشناسِ رموزِ کرشمه می داند | که در نگاه و تغافل هزار فرسنگ است

دلِ من و هوسِ وصلِ آن صنم چه کنم | عجب معاملهٔ آبگینه و سنگ است

بصلح دوست در آغوشش غیر را چه خبر | که چشمِ من همه شب با ستاره در جنگ است

ز لافِ معرفتِ شیخ شهر دانستم | که مدّعا رهِ باریک و مدّعی لنگ است

سپهر و این همه چشمک فروشیِ اختر | فریب پردهٔ قانون فتنه آهنگ است

ترا و دانه نگه ره نوردِ وادیِ نزع | که نیم گام درین ره هزار فرسنگ است

ز قرب و بعد چه گوئی که قربِ او بعد است | ز جنگ و صلح چه پرسی که صلحِ او جنگ است

هزار جلوه و رنگے ز بیخودی نگرفت | خمیده شهر همانا گلیمِ خود رنگ است

نه از زمانه امیدم نه از ستاره نوید | زمانه بر ستم است و ستاره در جنگ است

بخواه جامِ جم و ملکِ جم ز درویشان | که دُر بچشمِ صدف لعل در دلِ سنگ است

درین زمین غزلے خوش ز من نمی آید | که تنگ دستم و دل تنگ و قافیه تنگ است

عتابِ او ہمہ آفت خطابِ او ہمہ قہر
گرامی این چہ فسون است وین چہ نیرنگ است

نگاہ بخشد و دل بخشد و زبان بخشد
چرا گناہ نہ بخشد کسے کہ جان بخشد

حکیم گفت کہ آں لاشریک لہ این است
کہ عمرِ خضر دہد مرگِ ناگہان بخشد

زباغِ آیۂ لَا تَقْنَطُوا گلے چینیم
گناہِ ما کہ نہ بخشید نیست ہاں بخشد

حکیم ہرچہ بہر کس دہد ز حکمتِ اوست
سکوں بہ نقطہ و گردش بآسمان بخشد

مرا بآہِ سحرگاہ یک اثر ندہد
ہزار فتنہ بآں چشمِ نکتہ داں بخشد

ز دستِ یاس بجانم کجاست شمشیرے
کہ آرزوئے دلِ صید نیم جاں بخشد

ستم ظریفیِ آں چشمِ فتنہ مست مپرس
کہ با شکستہ دلاں ذوقِ امتحاں بخشد

بگفتم اے پری امروز بوسہ یا دشنام
ہزار حیف نہ این بخشد و نہ آں بخشد

قبیلہ پروریِ دردِ عشق را نازم
کہ با گرامیِ ما چشمِ خونچکاں بخشد

چه مدعاست ز وارفتگی چها مقصود — که هست ماست همه نیست بود ماست نبود

بقطره قطره کلیمست و آن تلاطمِ نیل — بذره ذره خلیل ست و آتشِ نمرود

یکیست جوهرِ فطرت ولے ندانستم — که این چرا شده مقبول و آن چرا مردود

عناں ز دست مده بیدلی بکار مبر — گره ز غصه برابرو مزن چه دیر چه زود

با آشنا همه بیگانگی اثر کردست — که هیچ می نشناسد ایاز را محمود

ز مرگ و زیست سخن رفت و عشق می گوید
که نسبتے ست گرامی نهاں در آتش و دود

گم گشته‌ام از خویش ز جائے خبرم داد — این گمرهی از راهنمائے خبرم داد

من بندهٔ انداز ز خود رفتنِ خویشم — کیں بیخودی از خانه خدائے خبرم داد

آتش نفساں جذبهٔ دل بے اثرے نیست — شوقِ کششِ کاهربائے خبرم داد

آمد بلبِ غنچه تبسم شدم از کار — اندازِ تبسم ادائے خبرم داد

از چاشنیٔ سوختنم بے خبری بود
برقِ نگہ ہوش رُبائے خبرم داد

زاں بوسہ دہم دامنِ گل را کہ رگِ گل
از نازکیٔ تارِ قبائے خبرم داد

دل نعرہ برآورد کہ یاراں ہمہ رفتند
شد قافلہ آوازِ درائے خبرم داد

تا بود نفس روح گرفتارِ بلا بود
ایں سلسلہ از دامِ بلائے خبرم داد

از رفتنِ آں شوخ ازیں راہ گرامیؔ
گلبازیٔ نقشِ کفِ پائے خبرم داد

~~~~~~~~

اسیرِ حلقۂ وحدت با نجمن چہ رسد
ز خود گسستہ بگرداب دامن چہ رسد

ز رشکِ جلوہ باآئینہ ہم نپرداذد
بخویشتن نرسد آں صنم بمن چہ رسد

تو ماجرائے تہِ آب پرس از غوّاص
کہ غیرِ مردہ کہ داند کہ در کفن چہ رسد

ز خارجی مطلبِ عشقِ اہلِ بیتِ رسولؐ
کہ نارسیدہ بیک تن بہ پنجتن چہ رسد

ز تلخکامیٔ پرویز کردہ ام معلوم
کہ بوسۂ لبِ شیریں بکوہکن چہ رسد
~~~~~~~~

ز خندۂ گلِ رخسارِ یار دانستم
که عندلیبِ چمن باز در چمن چه رسد

رسیده فکرِ گرامی بر مزہائے دقیق
بفہمِ نکتۂ موہوم آں دہن چه رسد

وائے دانا که باں ہوش رُبائے نرسد
سر فروشے نرسد آبلہ پائے نرسد

ہاں وہاں تیرِ نگاہے بجگر تا نخوری
نالہ کارے نکند آہ بجائے نرسد

مشکل آں نیست که در دلیست بجانم مضمر
مشکل آں ست که در دم بدوائے نرسد

ناقۂ لیلیٰ ابید رود ز چشمِ مجنوں
آنچناں رفت که آوازِ درائے نرسد

نالہ سر کردم و کارے نکشاید چه کنم
شاہ را گوشۂ چشمے بگدائے نرسد

ایں ہمه فتنۂ برگشتگیِ بختِ من ست
که در آغوش اثر دستِ دعائے نرسد

دستِ من در کمرِ ماہ رسد میرسدش
نرسد آہ باں بند قبائے نرسد

رہ غلط کردم و افتاد گرہ در کارم
مردِ راہے نرسد عقدہ کشائے نرسد

بود ناگفتنی آں نکتہ کہ منصور بگفت
آں کہ در خود نرسیدست بجائے نرسد

آہ از دوست حدیثے بگرامی نرسید
آہ از گلشنِ امید صبائے نرسد

سر بر زد از الست بلا جستجو نبود
صورت گرفت معنیٔ جاں آرزو نبود

بودیم جلوہ افگنِ ایوانِ لامکاں
نہ آسمان و ہفت خط و چار سو نبود

تسبیح و خرقہ بود بایں ہا مرا چہ کار
پیمانہ و صراحی و جام و سبو نبود

رفتم بمدرسہ کہ مگر پے باو برم
شورِ ترانۂ من و تو بود، او نبود

سودائیانِ حلقۂ زلفِ سیاہ را
دستارِ سر نبود کہ طوقِ گلو نبود

یک شہر گل بجیبِ نظارہ اش ولے
دامان چاک چاک نگاہم رفو نبود

در بزم نیست غیرِ گرامی رقیبِ من
او بود من نبودم و من بودم او نبود

کار از نظر گذشت تماشا بما رسید — در سینه دل نماند تمنا بما رسید

ما جانشینِ حضرتِ مجنونِ نکته سنج — قسمت نگر که نسخهٔ سودا بما رسید

دلبستگیِ ذوقِ تبسم نصیبِ غیر — بیرحمیِ تغافلِ بیجا بما رسید

گنجشکِ ما بدامِ محبت تپید و مُرد — پیغامِ بے نیازیِ عنقا بما رسید

طغرائے ماست امتِ احمد زہے نصیب — عہدِ خلیل و مہدِ مسیحا بما رسید

ما دشمنِ خودیم بر اختر چہ تہمت است — ما شکوہ کم کنیم کہ از ما بما رسید

حسرت ز در درآمد و امید رم گرفت — اخلاص رخت بست مدارا بما رسید

کے در رسید بر سرِ فرہاد نامراد — زخمے کہ از عجوزهٔ دنیا بما رسید

اے وائے ما کہ کشتیِ ما را فرو شکست — موجے کہ از تلاطمِ دریا بما رسید

اے بیکسی بخاک لحد در رسیده ایم — عقبیٰ بما رسید نہ دُنیا بما رسید

ما نالہ سر کنیم گرامیؔ نگفتنی ست

کز تار تارِ زلفِ چلیپا بما رسید

در کنشت و کعبہ ما را اتفاق اُفتادہ بُود

اتفاقِ این و آں داغِ نفاق اُفتادہ بُود

دوش در میخانہ از وا رفتگیہا یم مپرس

مست بودم شیشۂ عقلم بطاق افتادہ بود

طاق را از جفت نشناسیم ما سودائیاں

ابرواں را جفت برخواندیم طاق اُفتادہ بود

یار آمد بر سرِ بالینِ من لیکن چہ سُود

در میانِ جسم و جانِ من فراق افتادہ بود

طفلِ اشکم گر ز چشم افتادہ ہیچش مرنج

ناخلف بود ست پنداری کہ عاق افتادہ بود

کو شبِ مہتاب و آں آویزشِ ناز و نیاز

ساعدش در گردنم دستم بساق افتادہ بود

دی گرامی در قمارِ عشق خود را باخت بُرد
مدّعی در گیرو دارِ جفت و طاق افتادہ بود

سحر گل کرد رفت آں بیوفا دل درمیاں گم شد
شکیبم گم شد و امید گم شد امتحاں گم شد

مکاں در لامکاں گم شد نشاں در بے نشاں گم شد
قیامت سر برآورد آں باین ایں باآں گم شد

نہانش را عیاں گفتم عیانش را نہاں گفتم
عیاں اندر نہاں گم شد نہاں اندر عیاں گم شد

رہے گم کردہ ام اے رحمۃ العالمین رحمے
زایماں شیخ گم شد کعبہ گم شد پاسباں گم شد

چناں برہم زدی اے چرخ بزمِ ما وفا کیشاں
کہ دجلہ گم شد و ملّاح گم شد باد باں گم شد

جگر کم کم ز مژگانم نمیریزد نمیریزد

کرشمہ گم شد از ابروش یا تیر از نگاں گم شد

ز دریائے تلاطم خیز امیدم چہ می پُرسی

کہ تا ملاح لنگر بر کشاید باد باں گم شد

براں بودم کہ از سرِ دہانش نکتہ بر خوانم

سخن تا بر زباں آمد زبانم در دہاں گم شد

بصحرائے محبت گم شدن بارے عجب نبود

دریں رہ اے حریفاں کاروان در کارواں گم شد

گرامی از نگاہے دل ز دستم بُرد آں کافر

دلِ رمز آشنا آخر بچشمِ نکتہ داں گم شد

آں روز سوختم کہ نہاں راعیاں نبود
آتش بجاں فتاد کہ در جسم جاں نبود

آں چشمِ مست صبحِ ازل کرد بسملم — تیر از کماں کشاد کہ تیر و کماں نبود

آنجا کہ نیم پردہ ز رخسار برگرفت — موسیٰ نبود کوہ نبود امتحاں نبود

آنجا کہ برقِ جلوہ اش آمد شرارہ ریز — بلبل نبود باغ نبود آشیاں نبود

حرفے کہ گفت چشمِ سخنداں شنیدہ ایم — با آں کہ گفتگوئے نگہ را زباں نبود

با حل و عقدِ بیم و رجا فقر را چہ کار — در شہرِ ما ستارہ نبود آسماں نبود

انساں کشید بارِ امانت نگہ کنید — ما را بایں گیاہِ ضعیف ایں گماں نبود

چندے ہوس فریبِ حدیثِ فراق و وصل — بیخود بخود مپیچ کہ ایں بود آں نبود

دل گرمیِ وفا بنظر داشت ہاں نداشت — عاشق نوازیِ باثر بود ہاں نبود

یا شوقِ نامراد نبود اضطراب خیز — یا خود تصرفِ نگہِ نکتہ داں نبود

دیرینہ بندہ ایم علیؑ را کہ جز علیؑ — رمز آشنائے زمزمۂ کن فکاں نبود

آں راز سر بمہر کہ در میمِ احمدؐ است — پرس از علیؑ کہ غیر علیؑ راز داں نبود

در نوعِ ماجرائے گر آگہی ز ما مپرس — دل در نگاہ بود زباں در دہاں نبود

دل ذوقِ قرب داشت بایں بعد ایں فراق پابوسِ منتِ نگہِ پاسباں نبود

سودائے خام داشت گرامیؔ پختہ کار

اندازہ سنجِ چاشنیٔ امتحاں نبود

عشوہ در پردہ ستمہاست کہ با ما میکرد صبر فرمود حیا شوق تقاضا میکرد

غمزہ را رخصتِ خونریز دہد تا چکنند جورِ ناکردنش آں بود کہ گویا میکرد

تار تار است گریبانِ شکیبم امروز کیست گستاخ کہ آں بندِ قبا وا میکرد

ما نگوئیم کہ فردا بترست از امروز وائے امروز کہ سر در سرِ فردا میکرد

کارِ امروز بفردا مگذار اے غافل وائے آں ابلہ کہ سر در سرِ فردا میکرد

نعرہا بر زدم آں آفتِ جاں بر نگرفت گریہ سر کردم و دُزدیدہ تماشا میکرد

من بخود گم شدہ ام گم شدہ را می جویم آہ منصور چہ گم کرد کہ پیدا میکرد

ساقی آں بادہ کہ از خمکدۂ وحدت ریخت نشئہ بیخودیٔ عشق دو بالا میکرد

کارِ ما بود گره در گره از گردشِ چرخ — چشمِ ساقی ست که از کار گره وا میکرد

ذرّه ام رقص کناں خیمه بخورشید زند — قطره ام شور باندازهٔ دریا میکرد

شجرِ وادیِ ایمن زنگاہم می سوخت — داغِ دل بود که کارِ یدِ بیضا میکرد

ماتمِ عاشقِ دل زنده تماشا دارد — خضر از خویش شد و مرگ تمنّا میکرد

از کجا تا بکجا ماتمِ شیخ الہند[۱] است — ناله بر خورد بگوشم که مسیحا میکرد

زیرِ لب خندهٔ خوش داشت گرامیؔ در نزع

جاں بجاناں دہد و قطره بدریا میکرد

وفا دشمن رهِ عاشق نوازی بر نمیگیرد — چه برگیرم که آهِ آتشینم در نمیگیرد

پری در شیشه کردم ماه را در چاه بر بستم — ولیکن ہیچ افسونم بآں کافر نمیگیرد

بدام افتاده ام اے باغباں میرم بدام آخر — که آں صیادِ ظالم صیدِ لاغر بر نمیگیرد

---

۱ مولانا محمود الحسن مرحوم

ز خشکی در دماغِ شیخ شهر امشب جنوں گل کرد — چرا با ما نمی سازد چرا ساغر نمیگیرد

مُغے خوش زد مثل بر گنبدِ عمامۂ زاہد — سرست ایں با کدو یارب که در دستِ نمیگیرد

بگوشِ مُرده حیرانم چه میخوانند افسونے — که سر از خواب تا صبحِ قیامت بر نمیگیرد

چه افتاد دستِ واعظ را که نقد از نسیه کم داند — چه پیچیدش بسر یارب که در دستِ نمیگیرد

گل آتش زد بخود از جلوۂ خود سخت حیرانم — که بلبل را چرا آتش به بال و پر نمیگیرد

گرامی خوانده است از لوحِ فطرت درسِ آزادی
درِ اجمل[1] مگر گیرد درِ دیگر نمیگیرد

بمسجد سبحه بر کف رند شاهد باز می آید — نوا پرداز سازِ پردۂ ناساز می آید

ندانم چشمِ مخمور که زد تیغِ نگه یارب — که از خونِ جگر بوئے مئے شیراز می آید

بنازم نو بهارِ شوخیِ برقِ نگاهش را — که مرغِ جوهرِ آئینه در پرواز می آید

---

[1] مسیح الملک حکیم اجمل خان

خیالِ نقشِ پائے کیست یا رب عیدِ آغوشی
کہ طفلِ اشکم از مہدِ جگر گلباز می آید

سراپایم بلا گردانِ طرزِ گردشِ چشمے
کہ در ہر گوشہ صد میخانہ پا انداز می آید

دلم پیچید در سودائے مژگانش تو پنداری
کبوتر خود بخود در پنجۂ شہباز می آید

بنازم اے گرامی بر نیازِ جرأت انگیزت
کہ گلچینِ چمن زارِ نگاہِ ناز می آید

دیدیم و سجدہ کردیم کارے کہ بود ایں بود
منت بخود نہادیم بارے کہ بود ایں بود

مردانہ جاں فشاندیم بر قامتِ بلندش
منصورِ وقت مائیم دارے کہ بود ایں بود

جاں شورشِ نفس داشت آہم نماند آخر
قانونِ زندگی را تارے کہ بود ایں بود

گفتی کہ با رقیباں نشینم و نشستی
در جیبِ لا نہفتہ آرے کہ بود ایں بود

از خارِ ہجرِ ما را بر لب شکایتے نیست
رفتی بہ بزمِ دشمن خارے کہ بود ایں بود

از زخمِ مرگ آخر خوں شد بہارِ عمرم
پنہاں در آستینم مارے کہ بود ایں بود

شاخِ مژہ ندارد جز اشک برگ و بارے　　برگے کہ بود ایں بود بارے کہ بود ایں بود

باخود ز خود رمیدم بیخود بخود رسیدم　　دیوانۂ ازل را کارے کہ بود ایں بود

نگذاشت نفس بدخو کز خوئے بد برآیم

در پیرہن گرامی خارے کہ بود ایں بود

دلے کجاست کہ ما را زما نگہ دارد　　عنانِ طاقتِ صبر آزما نگہ دارد

نگاہِ بوالہوس اینجا عناں ز دست دہد　　نگاہ را دلِ درد آشنا نگہ دارد

صبا بکوچۂ زلفش دلِ مرا دریاب　　بآں غریب خبر دہ کہ جا نگہ دارد

ہزار حیلہ برانگیخت لیک نتوانست　　کہ بوئے زلفِ تو باخود صبا نگہ دارد

سرم جنوں زدۂ شورِ نازنیں پسریست　　کہ در شکستنِ پیماں وفا نگہ دارد

نگہ کنید کہ آں دلربا چہ پرکار است　　کہ جانبِ دلِ بے مدعا نگہ دارد

طپانچہ خوردۂ موجِ بلاست زورقِ ما　　زنا خدا چہ کشاید خدا نگہ دارد

ربود دل بنگاہے و من نمیدانم — کہ برزمیں زند آں طفل یا نگہ دارد

دلِ شہاں بہ تغافل در افگنند ز نظر
دلِ گرامیِ مفلس کجا نگہ دارد

میروم از خود اگر یار ز محفل برود — جاں رود عقل رود صبر رود دل برود
اینچہ راہیست کہ جوشد ہمہ آتش بسرم — ایں چہ کوئیست کہ پایم ہمہ در گِل برود
مرد غافل اگر از راہ رود حرف مگیر — وائے بر رہروِ آگاہ کہ غافل برود
یار رفت از برم امشب اجل آمد بسرم — بگذار اے ملک الموت کہ محمل برود
از نگہ میچکدش حسرتِ یک زخمِ دگر — نیم بسمل کہ فرو ماند و قاتل برود
خونِ من روزِ قیامت بودش دامنگیر — ایں نہ داغیست کہ از دامنِ قاتل برود
برود سہل اگر داغ بود بر دامن — داغ بر دامنِ دل ہست کہ مشکل برود
فتنہ آں نیست کہ آید دل دیوانہ بہوش — فتنہ آنست کہ ہوش از سرِ عاقل برود

بامنِ راہ نشین دوش گرامی میگفت
سخت غفلت زدۂ خیز کہ محمل برود

اسیرِ گوشۂ چشمِ تو شہسوارانند — شہیدِ نیم نگاہِ تو شہریارانند
رموزِ مستیٔ عقل اے حکیمِ دانشمند — بیا بپرس ز مستاں کہ ہوشیارانند
یکیست رہزنِ ہوشم یکیست دُزدِ دلم — بہم نگاہ و تغافل چہ پردہ دارانند
ز دیدہ تا در دل ذرّہ ذرّہ غمازست — گماں مبر کہ دل و دیدہ رازدارانند
صبا بحضرتِ آناں سلامِ ما برساں — کہ جرمِ ذوقِ وفا را گناہگارانند
ز گرمجوشیٔ مردانِ راہ دانستم — کہ بلبلانِ خزاں دیدہ در بہارانند
تمام خندہ بگریند و گریہ میخندند — بر آسمانِ تصرّف چہ برق و بارانند
ز بزمِ دوست خبر میدہند و بیخبرند — سخن ز پردگی آرند و پردہ دارانند
سر از دریچۂ عہدِ الست بر کردند — ز چون و چند و کم و کیف رستگارانند

نشستہ بر درِ دل حکم بر ستارہ کنند — بربِ کعبہ کہ اینان تمام کارانند

سمندِ بیخودیم تازیانہ مے خواہد — خبر کنید بطفلاں کہ نَے سوارانند

دعا کنید کہ خاکِ مرا کند اکسیر — نگاہِ عرش نشیناں کہ خاکسارانند

ز بزمِ زہد فروشاں شیشہ در آغوش — کنارہ گیر کہ اینان سیاہ کارانند

رموزِ عشق گرامئ ما چہ میدانند
چہ نپختگاں کہ دریں راہ خامکارانند

شورشِ جلوۂ آں پردہ نشیں عام افتاد — پختہ کارانِ جنوں را ہوسِ خام افتاد

از جگر آہ بر آمد جگر از دیدہ چکید — ایں فسادِ نگہِ ماست کہ بر بام افتاد

آفتاب آمدہ در چشمۂ خورشید فرود — عکسِ رخسارۂ ساقی ست کہ در جام افتاد

حرف از بوسہ زدم تیغ بر آمد ز غلاف — بر زباں رفت دعا کار بہ دشنام افتاد

کارم افتاد بجاں شیشہ ام افتاد بسنگ — سر بدیوار زدم طشتِ من از بام افتاد

شهرِ عشق ست ز نومیدی و امید مگو
آں بلا نوش بکام ست کہ ناکام افتاد

اول و آخرِ ما تعبیہ در فطرتِ ماست
موج آغاز بگرداب انجام افتاد

وائے بر فطرتِ صیاد اگر فہم نکرد
معنیِ حسرتِ آں صید کہ در دام افتاد

حسن شد بزم نشیں فتنہ درآمد بہ نشاط
عشق زد زخمہ بجاں عقل چہ بدنام افتاد

عشوہ مفروش کہ آں وعدۂ رنگ آمیزش
پردہ دارِ اثرِ بوسہ بہ پیغام افتاد

سخنِ من سخنے نیست بگنجینۂ دل
نقشِ معنی ست کہ در پردۂ الہام افتاد

رند دیرینہ گرامی زجہاں پاک برفت
آں بدِ دہر چہا نیک سرانجام افتاد

بہار آمد و گلبانگ نائے و نوش آمد
بیار بادہ کہ نور و زِ چشم و گوش آمد

نگاہِ مغبچہ آں بادہ ریخت در ساغر
کہ عقل مست شد و بیخودی بہوش آمد

سحر بکوئے خودم دید و خندہ زد کہ دگر
ستارہ سوختۂ امتحانِ دوش آمد

چناں سرشکِ جگر گوں ز دیدہ میچکدم — کہ دامنِ مژہ دامانِ گلفروش آمد
زحسنِ دلکش و آواز دلرباش مپرس — کہ گوشِ اہلِ نظر چشم و چشم گوش آمد
چگونہ نقشِ مرادم درست بنشیند — حجاب حائل و دلالہ خود فروش آمد
نسیمِ صبح ندانم بگوشِ گل چہ دمید — کہ گل بخندہ زد و مرغ درخروش آمد
چہ سحر کرد نگاہش کہ در حوالیِ چشم — بلا کمر بکمر فتنہ سفتہ گوش آمد
مرا ز مرشدِ شیراز نکتہ یاد است — کہ سخت میر بود ہر کہ سخت کوش آمد
نگاہ دشنہ گرفت و کرشمہ پردہ درید — شکیب خوں شد و امید درخروش آمد
فریب گردشِ آں چشم فتنہ مست مپرس — یکے زہوش بر آمد یکے بہوش آمد

مریدِ پیرِ مغانم کہ گفت و خوش میگفت
کہ ہاں گرامیِ ما رندِ خرقہ پوش آمد

طلسم جذبِ مجنوں عصمتِ لیلیٰ نگہ دارد — بہ لیلیٰ دہ خبر کاے بیخبر ایں حرف تہ دارد

گنہ کردم کہ بر قتلم کمر بندد ندانستم
کہ آں برقِ بلا خطّے بخونِ ہمگنہ دارد

ہلاکم کرد حسرتہائے مرغِ نو گرفتارے
کہ چشمے بر قفس میدارد و چشمے برہ دارد

تہید ستم مپندار اے امامِ شہر در محشر
کہ آدم زاد گر چیزے نمیدارد گنہ دارد

بخود برجوش اے اشکم ز خود برخیز اے آہم
کہ دشمن در دلِ آں آشنا بیگانہ رہ دارد

رہِ عشق است امید از زمینِ یاس میروید
دریں صحرا دلِ ہر ذرّۂ یوسف بچہ دارد

محبت مشربم زنّار از تسبیح نشناسم
دلِ درد آشنا بتخانہ دارد خانقہ دارد

تغافلہائے صیاد آتشے زد در پر و بالم
خدا از پنجۂ مژگان گیرایش نگہ دارد

ز جعدِ مشک بیزش عقدۂ وا کردہ ام امشب
سخن از نافہ کم گویم کہ پشمے بر کلہ دارد

تغافل را زمیں بوسم نگہ را گردِ سر گردم
یکے بر خود نگہ دارد یکے در خود نگہ دارد

گرامی آفتاب آمد غلامِ حضرتِ عثماں
کہ دارہ در بر کمر زرّیں کمر بر سر کلہ دارد

گرامی خار در چشم از نگاہِ ہرزہ گرد آمد
ز شاخِ وصلِ گل چینید نگہ را گر نگہ دارد

چشمِ آں مغبچہ در رہزنی اُستاد آمد — عقل شد نعرہ زناں عشق بفریاد آمد

صید آں نیست کہ بیخود شدہ در دام افتاد — صید آں ست کہ غارتگرِ صیاد آمد

شہر نظارہ فریب است ولیکن چہ کنم — عقل دیوانۂ آں طفلِ پریزاد آمد

در رہِ عشق[۱] نہ تنہا منِ بیدل نازم — نالہ در نالہ و فریاد بفریاد آمد

خط کہ مستانہ بجائے رسد از نقطہ رسد — نقطۂ ماست کہ سر بر خطِ بغداد آمد

جامۂ ہستیٔ صد چاک نکردیم رفو — تار و پودِ نفسِ ما ہمہ برباد آمد

بندہ آں نیست کہ از بندگی آزاد بود — بندہ آنست کہ در بندگی آزاد آمد

بر سرِ تربتم آں شوخ درآمد با غیر — قہر آمد ستم آمد ستم ایجاد آمد

دی گرامی علم افراخت بر اطراف جبل
کوہکن نعرہ برآورد کہ اُستاد آمد

---

[۱] کعبہ و یثرب و بغداد و فلسطیں ہمہ رفت

جاں ز زلفِ نیمتابش دست بر دل ماند ماند

دل ز چشمِ نیم خوابش نیم بسمل ماند ماند

خونبہائے بے زباناں را کہ می گیرد حساب

داغِ خوں بر دامنِ شمشیرِ قاتل ماند ماند

ہر کہ از خود رفت سر بیروں کشید از جیبِ یار

ہر کہ در بندِ طرازِ نقشِ باطل ماند ماند

در محیطِ گریۂ خوں حالِ مژگانم مپرس

آب از سر رفتگاں را پائے در گل ماند ماند

خوانِ نعمًا بود شوقِ مضطرب کارے نکرد

بے نصیب از لذّتِ آں جلوہ سائل ماند ماند

ہر کرا جیبِ نگاہِ دل نشد چوں جادہ چاک

پائے در دامانِ عزلت ہمچو منزل ماند ماند

آرزوہا خوں شد امّا ذوقِ وصل از دل نشد
بوئے خونِ آرزو در شیشۂ دل ماند ماند
جان و جاناں خود یکے بود ست جسم افتاد غیر
در من و جانانِ من ایں پردہ حائل ماند ماند
در دلِ دریا گرامیؔ غوطہ زد از پاس دم
خشک مغز انگشت بر لب ہمچو ساحل ماند ماند

نگاہم آں چناں بر جلوۂ جانانہ می رقصد
کہ بیخود شمع را بر گردِ سر پروانہ می رقصد
من و تو ہر دو اے مجنوں بیا از بیخودی رقصیم
کہ در شہرِ جنوں دیوانہ با دیوانہ می رقصد
ندانم غمزۂ ساقی چہ افسوں کرد در کارش
کہ امشب محتسب در میکدہ رندانہ می رقصد

نمیدانم فریبِ گردشِ چشمِ کہ زد راہش
کہ شیخِ شہر در راہے چہ استادانہ می رقصد

نقاب از رخ برافگند آں پری زاہد برقص آمد
بلے از خشک مغزیہا بر آتش دانہ می رقصد

دلآویزئ بزمِ میکشاں دارد تماشائے
صراحی نغمہ از قلقل زند پیمانہ می رقصد

مرا افسانۂ لیلیٰ و مجنوں یاد مے آید
اگر فرزانہ می خندد اگر دیوانہ می رقصد

بلا گردانِ گردشہائے چشمِ کیست حیرانم
کہ در میخانہ امشب خود بخود پیمانہ می رقصد

خیالِ چشمِ مستِ کیست شور انگیزِ دل یارب
کہ دل در سینہ ام میر قصد و مستانہ می رقصد

گرامی را بطوفِ کعبہ بیخود دیدم و گفتم
کہ ایں ماند باں کافر کہ در بتخانہ می رقصد

زانداز تبسم مستیِ پیمانہ می خیزد
تبسم کز لباں میخیزدش مستانہ می خیزد

بہ بزمِ یار بیخود سوختن بلبل چہ می داند
کہ ایں آتش ز دامانِ پرِ پروانہ می خیزد

سوارہ مست و توسن مست و مستی خیز رفتارش
غبارے کز سرِ رہ خیزدش مستانہ می خیزد

باستقبالِ ما گر بر نخیزد شیخ گو کم خیز
پئے تعظیمِ مستاں ساغر و پیمانہ می خیزد

زغفلت مرغِ ناداں دام را از دانہ نشناسد
شناسد طائرِ دانا کہ دام از دانہ می خیزد

زبس در ہر رگِ من آتشِ عشق ست برق افگن

نشیند گر در آغوشم پری پروانہ می خیزد

نوائے آشنا از ہر کجا خیزد بگوش آور

اگر از کعبہ می خیزد گر از بتخانہ می خیزد

کدامیں مست نازائے ہراں زیں رہ گذشت امشب

کہ از ہر ذرّۂ نقشِ قدم پیمانہ می خیزد

گرامی قصّۂ پیرِ پسر گُم کردہ نشنیدی

نگہ داری دلِ خود را کہ دُزد از خانہ می خیزد

فلاطوں علّتِ بیتابیٔ مجنوں چہ میداند

تو ایں حکمت ز لیلیٰ پرس افلاطوں چہ میداند

ز ما لب تشنگاں دریا نشیناں را چہ پروائے

گدازِ سینۂ صحرا دلِ جیحوں چہ میداند

زبانِ بلبلاں آنانکہ میدانند میدانند
کہ زاغِ شرم دشمن نالۂ موزوں چہ میداند

تپیدنہا چہ میداند دلِ افسردۂ زاہد
ادائے کاوشِ نشتر رگِ بیخوں چہ میداند

باآبِ زندگی رہ بُردم و قدرش ندانستم
رموزِ خوش نصیبی طالعِ واژوں چہ میداند

دلے لیلیٰ کہ باپیماں شکستن بست پیمانے
شکست اندر شکستِ شیشۂ مجنوں چہ میداند

نہ حرفِ شکوہ میخوانم نہ وصل از ہجر میدانم
دلِ بے آرزو افسانہ وافسوں چہ میداند

بگوشِ نونیازاں خود فریبِ غمزہ میگوید
کہ چشمِ دلربا حرفِ وفا مضموں چہ میداند

تغافلہائے یوسفؑ بازلیخا دیدم وگفتم
کہ طفلِ ناز پرور لذتِ شبخوں چہ میداند

کسے کز نالہ برلب رنگ از تبخالہ کم بندد
سیہ مستیٔ ذوقِ آں لبِ میگوں چہ میداند

گرامی خم نشینی دیگرست و خم کشی دیگر
تو اسرارِ خم از من پُرس افلاطوں چہ میداند

شدم بسمل ز چشمش ترک خونخوار ایں چنیں باید
بجانم آتشے زد شعلہ رخسار ایں چنیں باید

بدستِ زاہدِ بے مغز تسبیحِ ریا دیدم
بخود پیچیدم و گفتم کہ زنّار ایں چنیں باید

بنوکِ شاخِ مژگاں کردہ گل اشکِ جگر رنگم
تماشا اے صبا گل بر سرِ خار ایں چنیں باید

چو دیدم نعرۂ مستاں بزاہد در نمیگیرد
شرار آسا زجا جستم کہ دیوار ایں چنیں باید

بمژگاں قطرہ ہائے لالہ گونم دید و زد خندہ
کہ گلبن ایں چنیں گل ایں چنیں خار ایں چنیں باید

مرا از قصۂ مجنوں ہمیں یک نکتہ یاد آمد
کہ دیوانہ بکارِ خویش ہشیار ایں چنیں باید

گرامی میخورم غمہاش غمہائش خورد جانم
ندارم جز غمش دمساز غمخوار ایں چنیں باید

سرم بسودائے چلیپن زلف ختن نگردد دگر چہ گردد
جگر ز گلہائے داغ، داغِ چمن نگردد دگر چہ گردد

چو حسن از پردہ سر بر آرد بعشق صد گونہ ناز دارد
کلاہِ ناز ترانیازم شکن نگردد دگر چہ گردد

اگر بصحرا اسمند تازی کنی زنظارۂ تیغ بازی
غزال راہر رگش بگردن رسن نگردد دگر چہ گردد

نقاب بر رخ فگندہ ظالم بہ قتلم آئی چرا ننالم
نگاہ راچشم داغِ حسرت وطن نگردد دگر چہ گردد

قلم بشرحِ قدِ بلندت زشاخِ طوبےٰ خراج گیرد
ورق زمضمونِ نقشِ پایت چمن نگردد دگر چہ گردد

چو شمع رخسارہ برفروزی چہ خرمنِ عمرہا بسوزی
زبال پروانہ کشتہ ات را کفن نگردد دگر چہ گردد

غریب را کز ہوائے برمت بجانش افتادہ برقِ حسرت
چہ شمع آغوشِ سوختنہا وطن نگردد دگر چہ گردد

کنم بدشتِ جنوں تگ و دو فگندہ ام طرحِ عشق از نو
روایتِ داستانِ مجنوں کہن نگردد دگر چہ گردد

دلِ من از داغ و چشم از اشک و سر بسودائے زلف و خالش
چمن نگردد و عدن نگردد ختن نگردد دگر چہ گردد

چو در چمن بے تو ہر رگِ گل شکست نشتر بچشمِ بلبل
اسیرِ دامِ ترا قفس گر چمن نگردد دگر چہ گردد

زبس بیادِ لبش گرامی ز دیدہ دریائے خوں بر آرم
سرشک در چشمِ من عقیقِ یمن نگردد دگر چہ گردد

از نالہ ام ایں شکوہ کند آں گلہ دارد — وز یاربِ من چرخ فلک ہاں گلہ دارد
امشب جگرم زخمیِ تیرِ نگہِ کیست — کز گرمیِ خونم لبِ پیکاں گلہ دارد
آئینہ بکف جلوہ و نظارہ ہوس مست — فرصت ز پر افشانیِ مژگاں گلہ دارد
آنجا کہ دہد جلوہ اش آئینہ بدستم — حیرت ز سیہ بختیِ مژگاں گلہ دارد
کو نامہ چہ پیغام چہا شوق چہ مضموں — بیتابیم از حسرتِ عنواں گلہ دارد

از شرم چہ بکشاید و از توبہ چہ خیزد
ز آلودگیم تہمتِ عصیاں گلہ دارد

ناتمام

بخود پیچ گماں زندہ شد یقیں میرد
بحکم آنکس خود رانگبیں میرد

چناں تبسم دیورِ جیم زد راھم
کہ نقش سجدہ در آئینۂ جبیں میرد

مرا براہِ وفا آورد نگاہے کو
کجاست شیخ کہ مارم در آستیں میرد

ناتمام

برد مارا پیری و وارفتگی از راہِ عقل
اشک سرخ و چہرہ زرد و جامہ نیلی ہر سپید

احمدِ مرسل مگر مارا شفاعت کردہ است
نامۂ اعمالِ ما بودست در محشر سپید

مستی و مخموریٔ ما پردہ دارِ حل و عقد
عشق را جوہر سیاہ و عقل را گوہر سپید

ماہ جاں افروز ما یعنی ادب آمد فرود
ما حریمِ سینہ را کردیم بامش در سپید

فرد

نہ از لکنت زبانِ آں بتِ عیّار می لرزد
ز بیمِ بوسہ بر خود گوہرِ گفتار می لرزد

پنهانم و پیدایم کیفیم بشراب اندر
پیدایم و پنهانم داغم بکباب اندر

دیباچهٔ بودم هیچ انگیز وجودم هیچ
مضمون خیالم من پیچیده بخواب اندر

از موسیٰ من میپرس از غیر چه می پرسی
شوقم بسوال اندر ذوقم بجواب اندر

آن نکته که عارف را آورد بوجد این است
جان است بجسم اندر دریا بحباب اندر

رمزیست حکیمانه می خوانم و می رقصم
خوابیست بمرگ اندر مرگ است بخواب اندر

از رحمت و از قهرش فهرست گناهانم
ناید بحساب اندر آید بحساب اندر

در کشمکش لائیم در جذبهٔ الائیم
هیچیم و همه مائیم چون عکس بآب اندر

آزادم و پابندم چون سرو بصحن باغ
مجموع و پریشانم چون بو بگلاب اندر

از روح چه می پرسی از جسم چه می گوئی
اوجم بحضیض اندر گنجم بخراب اندر

دیدیم گرامی را در خلد برین امشب
ابله به بهشت اندر دانا بعذاب اندر

دودِ آہم حلقہ بر زد آسمان نامیدمش | سینہ ام شد منزلِ غمہا جہان نامیدمش
داغِ وحشت کردہ گل در سینۂ دل داشتمش | بے قراریہا غبار انگیخت جان نامیدمش
زلف را بشکست من صیادِ جان فہمیدمش | داو برابرو گرہ نامہربان نامیدمش
قامتش از نازخم شد شاخِ گل پنداشتم | بند بگسست از قبائش گلستان نامیدمش
شورِ آہ و نالہ بر شد من جرس کردم لقب | بیخودی بر بست محمل کاروان نامیدمش
داغِ دل گردید روشن کردمش خورشید نام | جمع شد اشکم بمژگاں کہکشان نامیدمش

اے گرامی بسکہ دارم شورشِ عشقِ بتاں
دل پُر از بتخانہ شد ہندوستان نامیدمش

عشق در ذوق و عقل در نیرنگ | دوست در صلح پاسباں در جنگ
عشق یک جذبہ و ہزار سلوک | عشق یک نغمہ و ہزار آہنگ
عشق را دار و عقل را منبر | عقل در رنگ و عشق خود بیرنگ

مسندِ عقل بر لبِ ساحل	عشق را تختگاہ کامِ نہنگ
عقل را دست بوس مور و ملخ	عشق را سفتہ گوش شیر و پلنگ
عقل با عشق نسبتے دارد	جامِ بلور و بادۂ گلرنگ
عقل در رنگ اختلاف آورد	عشق صد رنگ را کند یکرنگ
عقل در پردہ گفتہ ہا خاموش	عشق مستانہ می کشد آہنگ
عقل از سنگ شیشہ می آرد	می زند عشق شیشہ ہا بر سنگ
نامرادیست شاہراہِ مراد	یک نفس راہ ہزار و یک فرسنگ
چیست این امتیازِ موت و حیات	سنگ بر شیشہ شیشہ ہا بر سنگ
داغ بر داغ چیدہ است فراق	سینۂ آرزوست پشتِ پلنگ
سکہ زد عقل ننگ را نازم	عشق نشناخت نام را از ننگ
رہ بجائے نبردہ ام چہ کنم	راہ باریک و پائے عقلم لنگ
بیخبر این سخن چہ می فہمد	ابلہ نشناخت ماہی از خرچنگ

گر بخود سر فرو بری دانی   کہ ز سر چشمہ الیست زمزم و گنگ

گفت مُلّائے خاکِ نیشاپور   آں ادا فہیم دانش و فرہنگ

کفر از عشق و عشق از ایماں   چیست ایں فتنہ ہا و ایں نیرنگ

ہاں گرامی ز پردہ با خبر است

گر نظیری غلط کند آہنگ

ما خویش را بہ نیم نظر ہاں فروختیم   خود را فروختیم چہ ارزاں فروختیم

دیوانگی نبود بلا سنجِ امتیاز   داماں بجیب و جیب بداماں فروختیم

ما خرقہ را بہ نیم تبسّم دریدہ ایم   ما توبہ را بچشمکِ پنہاں فروختیم

ما را بشہر مرگ تہیدست برسنج   ما بیکسی بگورِ غریباں فروختیم

آہے کہ حلقہ حلقہ بامید سر دہیم   با تارہ تارِ زلفِ پریشاں فروختیم

ما سبحہ زرشتہ زنّار ساختیم   ایماں بکفر و کفر بایماں فروختیم

قانونِ عقل نسخۂ ایماں کتابِ ہوش
در امتحانِ چشمِ سخنداں فروختیم

شورے رسد ز گورِ زلیخا کہ اے عزیز
ما زندگی بگوشۂ زنداں فروختیم

گل کرد تو بہار و جنوں پردہ بر درید
چاکِ جگر بچاکِ گریباں فروختیم

شورِ ہوس نداشت گرامی دماغِ فقر
دستے بجیب و پائے بداماں فروختیم

براہِ وفا پا ز سر ساختیم
خبر را ز خود بے خبر ساختیم

سیہ کاریٔ ماست اے پردہ دار
کہ در پردہ با پردہ در ساختیم

سحر خیزیٔ آہ کارے نکرد
بگلبازیٔ چشمِ تر ساختیم

نبودیم بر اوجِ پرواز گیر
بمرغانِ بے بال و پر ساختیم

نبردیم رہ در حریمِ وصال
بخاکِ سرِ رہگذر ساختیم

دعا بر سرِ عرش پرواز کرد
اثر را رہینِ اثر ساختیم

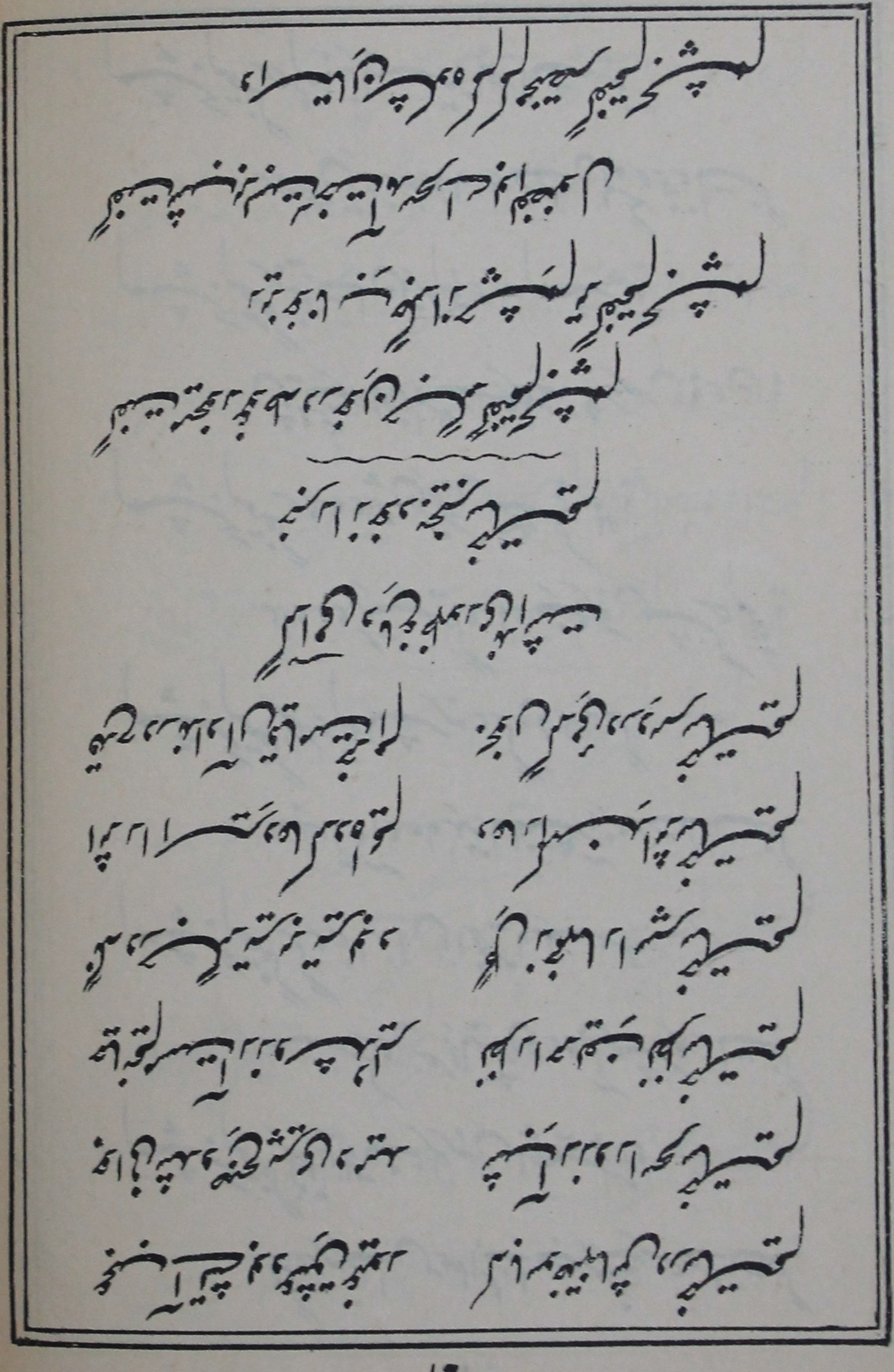

گفت اے حسرت نصیب اے بوالہوس اے ہرزہ گرد
واہمی پیچاں ہر طرف تا رِ نظر گفتم بچشم
گفت از عرش آوری شہبازِ معنی در کمند
حمدِ ما میخواں باندازِ دگر گفتم بچشم
گفت اے رمز آشنا مانندِ ماہ و آفتاب
گردِ ما می گرد ہر شام و سحر گفتم بچشم
یا قلم در کش بحرفِ دار و گیر دہ دار
یا علم بر کش بخونِ پردہ در گفتم بچشم
ہان وہاں سر رشتہ فرصت مدہ از دستِ خویش
چشم را برہم مزن اے بیخبر گفتم بچشم
گفت از خود بگسل اے واماندۂ ذوقِ حضور
نیست اینجا امتیازِ بام و در گفتم بچشم

گفت آب از چشمه سارِ چشم ریز اے سست عہد
نخلِ امیدِ ترا بند د ثمر گفتم بچشم

فاش گفتن رازہا بر حکمِ عشق آمد حرام
درس گیر از رمزِ دزدیدہ نظر گفتم بچشم

گفت چند آخر گرامی تُرّہاتِ بے اثر
در گلوبشکن نفس اے دردِ سر گفتم بچشم

زقاتل یک نگہ دزدیدہ دیدن آرزو دارم
بخاک افتادن و در خوں تپیدن آرزو دارم

ز دست اندازِ حیرت فرصتِ نظّارہ میخواہم
ز ساقی اندکے مستانہ دیدن آرزو دارم

گداز آمادۂ برقِ نگاہِ کیستم یارب
کہ خوں گردیدن و بیخود چکیدن آرزو دارم

نگہ طاقت گدازو شوق بے پروا و من حیراں
مژہ بر بستن و از خود رمیدن آرزو دارم

مپرس از من بہارِ لذت در خوں تپیدنہا
کہ زخمے دیگر از تیغِ خمیدن آرزو دارم

بنازد اے شوقِ گستاخانہ در جولانِ نگہ نازش
کہ دشنام از لبِ قاتل شنیدن آرزو دارم

چو گوہر ترکِ پاسِ آبرو از من نمے آید
عرق گردیدن و بر خود چکیدن آرزو دارم

رہے گم کردہ ام زافسونِ عقل اے عشق تدبیرے
کہ سیرِ وادیٔ از خود رمیدن آرزو دارم

جراحت پرورِ عشقم ز آرامم چہ می پُرسی
بزیرِ سایۂ تیغ آرمیدن آرزو دارم

گہ از اثباتِ میحو شم گہے بر نفی خود کوشم
باسرارِ دہانش وا رسیدن آرزو دارم

برنگِ سبحہ و زنار تا کے ایں کشاکش ہا
ز دیر و کعبہ خود را وا کشیدن آرزو دارم

چو نقشِ پا ندارم طاقتِ ننگِ زمیں گیری
بدوشِ آہ سر بالا کشیدن آرزو دارم

گرامیؔ ہمتم چوں اشک افتادن نمیدانم
بہ بالِ نالۂ شب ہا پریدن آرزو دارم

اجل آمد بجاں از جانِ ناشادے کہ من دارم
شنیدن را بشور آورد فریادے کہ من دارم

شہیدِ غمزہ را بر زخمِ بیتابی نمک پاشد
الٰہی سخت بیرحم است جلادے کہ من دارم

بود ہر تارِ داشش از گشتہائے رگِ جانہا
خورد تیرِ قضا سوگندِ صیّادے کہ من دارم

بیک چشمک متاعِ زہد و تقویٰ می کند زاہد
نیاز گردشِ چشمِ پری زادے کہ من دارم

زلیخا خط کشد بر عارضِ یُوسف اگر بیند
پیمبر زادۂ حسنِ خدا دادے کہ من دارم

خرامِ فتنہ زاشس از روحِ قمری بُردہ آرامے
قیامت سر نہد بر پائے شمشادے کہ من دارم

چہ شد یارب وفائے وعدۂ آں خسروِ شیریں
کہ جو شد جوئے شیر از خونِ فرہادے کہ من دارم

ندانم قیل و قالِ مدرسہ جز عشق اے واعظ
ہمیں یک دو سہ حرف آموخت اُستادے کہ من دارم

گرامی سر کشد شورِ جنوں از محملِ لیلےٰ
اگر مجنوں رسد در وحشت آبادے کہ من دارم

ناتمام

مجبور در مشیمۂ تقدیر بودہ ایم | مارا چہ اختیار کہ چون و چرا کنیم
برباد رفت عمر گرانمایہ اے امید | یکچند خدمتِ دلِ بے مدعا کنیم

یار جاں خواست دل دوید کہ من | این بچشم آں بلب رسید کہ من
گفت بر پائے من کہ بوسہ دہد | فتنہ از گوشہ سر کشید کہ من
گفت دستے بدامنم کہ زند | از رگِ صبر خوں چکید کہ من
گفت گردِ سرم کہ می گردد | نالہ در خاک و خوں تپید کہ من
گفت پروانۂ نگاہم کیست | شمع آہ از جگر کشید کہ من

خاک کویش که بر سر افشاند　　طفل اشکم ببر دوید که من

از گرامی خبر که می آرد

بے خودی پرده بر درید که من

وفا را کار بستم جاں بر افشاندم نیازست ایں

بخونِ نامرادی غوطه ها خوردم نمازست ایں

شبے از بزم بیروں راندنم فرمود و من مُردم

محبت گفت در گوشم که مرگِ امتیازست ایں

نگه دزدیده میخواند حیا از دیده می راند

خطابِ دلفریبست ایں عتابِ دلنوازست ایں

دہانش را چه وا گویم میانش را چه بر سنجم

نمیگویم چه رمزست ایں نمیدانم چه رازست ایں

بخود نازم کہ بیخود از زبانم یا معینؒ ریزد
تصرفہائے عشقِ خواجۂ بندہ نواز ست ایں

گرامی را سحر تسبیح بر کف دیدم و گفتم
بایں شوخی بایں رندی چہ شیخِ مہرہ باز ست ایں

آں پری گر از چمن گرمِ عتاب آید بروں
بلبل از گل زبو بو از گلاب آید بروں

یار گر آید بروں ناخوردہ مے از میکدہ
مست از مستی و مستی از شراب آید بروں

موجم از سر رفت اما شورِ عشق از سر نہ رفت
جائے خوں از زخمہائے کہنہ آب آید بروں

گنجہا بے رنجہا ناید بدست اے بوالہوس
نافہ خونہا می خورد تا مشکناب آید بروں

شد ز برقِ جلوه اَش داغِ جگر خونابه ریز
بادِ بر آتش خورد آب از کباب آید بروں

یا علیؑ آں زود رنج امشب ز چشمم شد نہاں
رحم فرما تا مکرّر آفتاب آید بروں

تو بچشمم آمدی من گریه سر کردم بلے
آفتاب آید بچشم از دیده آب آید بروں

سفله را پیچد بسر بادِ غرور از جمعِ مال
متصل آب اندر آب افتد حباب آید بروں

عکس روئے تست در آئینه یا آتش در آب
تو بآب آتش زدی آتش ز آب آید بروں

یار نامد تا نشد دامانِ عمرم چاک چاک
چاک شد جیبِ سحر تا آفتاب آید بروں

گر قدم بیروں گذارد از چمن آں رشکِ گل
جائے اشک از دیدۂ بلبل گلاب آید بروں

گر بروں آید ز مکتب خانہ آں مضمونِ ناز
معنی از ہر لفظ و لفظ از ہر کتاب آید بروں

خوش نگاہاں زخمیٔ تیغ نگاہِ کیستم
کز لبِ زخمِ جگر بوئے شراب آید بروں

اے گرامی در جوابِ صائبِ آتش زباں
اینک از کلکم جوابِ لاجواب آید بروں

اے گرامی غم مخور از گیر و دارِ رستخیز
باش تا آں مہدیٔ عالیجناب آید بروں

گر رسد آوازۂ ایں پارسی در ہند و پارس
خسروؒ از دہلی ظہیر از فاریاب آید بروں

بمرگ بیکسی آں نامراد خو کرده
که از برائے کسے مردن آرزو کرده

بآهِ بے اثر آں دردمند خو کرده
که گل ز شاخِ وفا چیدن آرزو کرده

باور رسیدنِ ما وصلِ قطره با دریاست
که رفته از خود و خود را تمام او کرده

ز نیم قطره هزار آفتاب میچکدش
چه باده ایست که مغ زاده در سبو کرده

ز کار رفت دماغم مگر نسیمِ سحر
گره کشائی آں زلفِ مشکبو کرده

نگاه دار ادب را که قهرمانِ دل اند
قلندرانِ ز خود رفته ها و هو کرده

سرشک گرم وفا مشربانِ عالمِ دل
هزار خرقهٔ آلوده شست و شو کرده

عیار تلخیٔ جاں کندن آں غریب شناخت
که از عتاب بتاں زهر در گلو کرده

نماز روئے ترا سر بسجده آورده
نگاهِ ما ز گدازِ جگر وضو کرده

جهاں نوردیٔ مجنوں حجابِ بیخبریست
که یار در دل و دل گرمِ جستجو کرده

رموزِ اهلِ خرابات از گرامی پرس
که سالها درِ میخانه رفت و رو کرده

عشق می ورزی ملامت را مبارکباد ده — ننگ را آتش زن و ناموس را برباد ده

چند دردِ سر زدرسِ ما و من آخر رقیب — نکتهٔ از خود فراموشی تو ما را یاد ده

کوہکن خود جانِ شیریں داد اے عشقِ غیور — شورِ شیریں را زبانِ تیشهٔ فرہاد ده

خواجگی را کار فرما بندهٔ خویشم بخواں — خطِ آزادی بخونِ بندهٔ آزاد ده

جوہرِ جاں عاریت بود اے اسیرِ دامِ نزع — از تو می گیرند آخر شاد ده ناشاد ده

حلقه در گوشِ دو محبوب[۱] آمدم اے مستِ ناز — ساغرم در ده ولیکن تا خطِ بغداد ده

می زند برقم به خرمن می دهد زخمم به آب — آصفا بیدادِ چرخ از حد بروں شد داد ده!

آمدم آخر بجاں از زندگی خنجر فروش — منتے نہ بر سرم یک خنجرِ فولاد ده

اے گرامی خیز و از تیغِ گل زخمے بچیں

نیم جاناں را یکے طرزِ تپیدن یاد ده

---

۱ دو محبوب ۔ ۱ حضرت محبوب سبحانی قطب ربانی رح ۔ ۲ حضرت میر محبوب علی خان تاجدارِ دکن

بدست آرد تمنا نقد کام آہستہ آہستہ
عزیزِ مصر شد آخر غلام آہستہ آہستہ

زگردشہائے چشمِ مستِ ساقی یاد مے آید
بہ بزمِ مے کشاں گردد چو جام آہستہ آہستہ

بہ دیر آوردہ ام زافسوں طرازی شیخ را آخر
کہ افتد طائرِ دانا بدام آہستہ آہستہ

بگوشم از پرِ پروانہ آید ایں صدا امشب
کہ گردد پختہ کارِ عشق خام آہستہ آہستہ

اگر خواہی حقیقت رو بمیدانِ مجاز آور
رسند از نردباں بالائے بام آہستہ آہستہ

چہ مے کوشی بحفظِ رازِ عشق آیا نمیدانی
کہ آخر طشت می افتد زبام آہستہ آہستہ

بذوقِ بوسۂ ابروئے او از بسکہ می بالد
شد آخر ماہِ نو ماہِ تمام آہستہ آہستہ

بگوشِ شیخ گر افسانۂ کوئے بتاں پیچد
کند با مسجد و منبر سلام آہستہ آہستہ

ہزاراں فتنۂ خوابیدہ را بیدار می سازد
خرامِ آں بتِ محشر خرام آہستہ آہستہ

حریفم را بگو استادی از شاگردیم جوید
ز خدمت خواجہ میگردد غلام آہستہ آہستہ

بصورت جانشینِ عُرفیم در معنیم عُرفی
کہ گردد مستقل قائم مقام آہستہ آہستہ

کشیدم اے گرامی در برم شب ہمچو زنّارش
شد آخر آں برہمن زادہ رام آہستہ آہستہ

ناتمام

سروے زگلشنے چو قدت برنخواستہ
دُرّے بہ چوں لبِ خت زکسے کاں برآمدہ

از رشکِ رنگِ لعلِ تو در صورتِ شعاع
خونِ جگر ز لعلِ بدخشاں برآمدہ

اے گل ہنوز تو نہ دمیدی کہ در صبا
بیش از تو نکہتے زگلستاں برآمدہ

ہر سو ہمی دوید اثر در طلب ولے
مقصودش از درشتہ جبیلاں برآمدہ

برسید چوں کلامِ گرامی برادرم
یک غلغلہ زگنبدِ ایراں برآمدہ

بے نیاز ایں قدر چرا شدۂ
بندہ پرور مگر خدا شدۂ

عشق بر حسن منتے دارد
دلِ من بردہ دلربا شدۂ

ناز منت کشِ نیاز آمد
ہمہ ناز از نیاز ما شدۂ

تو نیازانِ ناز مید انند
کہ زدل بردنم جدا شدۂ

مدعی را با آرزوئے تمام / گلِ آغوش مدعا شدہ
شوخیِ قامتِ ترا نازم / کہ رم آموزِ نقشِ پا شدہ
سست پیماں چہ دیدہ از من / سخت بیگانہ آشنا شدہ
در شکستِ دلم چہ مے کوشی / دشمنِ خانۂ خدا شدہ

ہاں گرامی ترا شناسم من
چہ بلا رند پارسا شدہ

شبہائے وصل و گوشۂ چشمِ عنائتے / مائیم و زلفِ یار و مسلسل حکائتے
ہاں وارسی بہ نکتۂ مضمونِ باغِ خلد / خوانی اگر ز مصحفِ رخسار آئتے
عصیانِ ما و رحمتِ پروردگارِ ما / ایں را نہائتے ست نہ آں را نہائتے
از صبر و شکر نے سخنے نے ترانۂ / الا چکد ز حضرتِ انساں شکائتے
از چشمِ فتنہ مست کہ خونریزِ عالم است / مضمونِ دار و گیرِ قیامت روائتے

عنوانِ یک نگاہِ تو خونریزِ عالمے	تمہیدِ نیم خندِ تو مرگِ ولائتے

عقلِ بہانہ جو سپر افگند و رم گرفت
در عرصۂ کہ عشق علم کرد رائتے

غیرت کنارہ کرد و زما عقل رخت بست
کو آں حمیتے ست کجا آں حمائتے

تا چند امتحانِ تغافل۔ تبسمے
دیرینہ بندہ ایست گرامی رعائتے

چشم است سیہ مستے دل ہست سیہ کارے
دردے بجگر دارد بیمار ز بیمارے

از عشق بگو با من با شیخ چہ مے گوئی
ہر کارے و ہر مردے ہر مردے و ہر کارے

آہسم بسر راہے ما ہم بسر بامے
دیوار باُمیدے اُمید بدیوارے

از یکدگر اے استاد دل دزد و دلاویز است
رفتار ز گفتارے گفتار ز رفتارے

اے عقل چہ تدبیرے اے ہوش چہ افسونے
شد رہزنِ ایمانم آں سادۂ پُرکارے

گفتم کہ نمے آئی آرے و نعم گوید
انکار در اقرارے اقرار در انکارے

تمہیدِ وفا سنجاں خاریست تہِ پائے
امیدِ ہوس کوشاں گل بر سرِ دستارے

برق افگنِ مظلوماں برہم زنِ محرُوماں
آں ابروئے خونریزے آں چشمِ ستمگارے

از شوق بخود جوشم در ذوق ز خود رفتم
ایں آتش و آں بادے ایں زخمہ و آں تارے

آنجا کہ بود قہرِ ش ہر شہر بیابانے
آنجا کہ بود عفوش ہر ذرّہ گنہگارے

از وعظ علم بر گشش از راز چہ سے لافی
وعظ است و سرِ منبر راز ست و سرِ دارے

از چشم ہمہ دردم از گوش ہمہ داغم
چشمے ست سرِ راہے گوشے ست بدیوارے

بے پردہ بہم یک جاں در پردہ نفاق اندیش
تسبیح ز تسبیحے زنّار ز زنّارے

از وصل زدم حرفے گل کرد شکر خندش
لا بر لبِ دل بودش بر لب بود نش آرے

ہر بر زن و ہر کوئے در نالہ و در آہے
ہر گوشہ و ہر بزمے نادیدہ گرفتارے

در بتکده رفت آن شیخ بخود شد و نشناسد

زنّار ز تسبیح و تسبیح ز زنّارے

هان جرمِ گرامی نیست جز کاهلی و پیری

دیرینه غلامے را مفروش ببازارے

در فقر نهفته اند میری — از گرسنگی چکیده سیری

ما شکوه فروش و سست عهدیم — تو زود نواز و دیر گیری

کارے ز عبودیت کشاید — آزادیٔ ماست در اسیری

دی پیرِ طریقتم چه خوش گفت — اے دوست بمیر تا نمیری

یک چند نشیں بمسندِ فقر — برخیز ز خواجگی و میری

اے عقلِ سلیم یادم آور — شاهنشهِ عشق را دبیری

از پائے فتاده ام نگاهے — دستم بر گیر دستگیری

اللہ اللہ چہ بے مثالی   سبحان اللہ چہ بےنظیری

آں نکتہ کہ از خودم بر آورد   برخورد بگوشم از نظیری

ہر دیدہ و خواندہ شد فراموش   اِلّا تو ندیدہ در ضمیری

از یک خم و یک قدح مے ناب

خوردند گرامی و نظیری

تو اسرارِ دلِ آگاہ از غافل چہ می پُرسی

رموزِ قعرِ دریا از لبِ ساحل چہ می پُرسی

دلم آفت بجاں آورد حرف از جاں چہ می رانی

بجاں افتاد کارم ماجرائے دل چہ می پُرسی

کریم آنست کز ذوقِ کرم پیش از طلب بخشد

وفا را کار فرما طلبِ سائل چہ می پُرسی

باو چوں می رسی کز خود نہ رفتی یک قدم بیروں
نہ وادی تن بخاکِ راہ از منزل چہ می پُرسی

حدیثِ لذّتِ در خاک و خوں غلطیدن مُردن
یکے از نیم بسمل پُرس از قاتل چہ می پُرسی

مرا تا بود جاں بود آرزوئے دل فروشیہا
گذشتم از سرِ جاں آرزوئے دل چہ می پُرسی

نخوردی زخمِ شوقِ انتظارِ جلوۂ قاتل
زانداز بخوں غلطیدنِ بسمل چہ می پُرسی

نمیدانی ترا در محملِ دل کیست اے مجنوں
سراغِ لیلیٰ از ہر ناقہ و محمل چہ می پُرسی

چہ می پُرسی گرامی معنئ درد از تہی مغزاں
حدیثِ شورشِ گرداب از ساحل چہ می پُرسی

بسا ہنگامۂ دلہا کہ برہم ساختی رفتی
نگاہے کردی و سرہا بخاک انداختی رفتی

وفا را کارفرما این چہ کافرماجرائیہاست
مرا وا سوختی با مُدّعی درساختی رفتی

ہزاراں در ہزاراں جان و دل افتادہ در راہت
بسا اندوختی رفتی بسا انداختی رفتی

تو رفتی با رقیباں اللہ اللہ آں رخ و قامت
بایں افروختی رفتی بآں افراختی رفتی

بکوئے نامرادی من سپرافگندم و مُردم
تو در میدانِ بیرحمی علم افراختی رفتی

ترا اے بیوفا دل سالہا در سینہ پروردم
چہ کردی کارِ من کارم بجاں انداختی رفتی

هلاکِ شوخیٔ طرزِ تغافلهائے دلسوزم
کہ نعشم را سرِ پائے زدی نشناختی رفتی

کدامیں ملک را رسم است ظالم کشتہ را کشتن
شہیدِ ناز را ترکانہ بر سرتاختی رفتی

ترا گفتم مرو زیں رہ گرامی ہیچ نشنیدی
غمِ دل در خریدی نقدِ جاں در باختی رفتی

من اول شستہ ام اے محتسب از آبرو دستے
زدم آنگاہ بیباکانہ بر جام و سبو دستے

چو عقرب ہر سرِ مژگاں بچشمم می زند نشتر
اگر بینم شبے در کاکلِ آں ماہرو دستے

کدامیں می دہد تعلیمِ بیرحمی باں ظالم
من از دنبال نالاں غیر را در دستِ او دستے

الٰہی کو شب مہتاب و ذوقِ مے پرستیہا
بدستے دستۂ نرگس بدستِ ماہرو دستے

خوشا رندے کہ می دارد بہ بزم بادہ پیمایاں
بدستے ساغرِ صہبا و بر دوشِ سبو دستے

من و گمنامی و دشتِ جنوں شہ در تغافلہا
ز پا افتادگاں را اے و زیرِ نامجو دستے

بقولِ عرفیم ممنونِ منتہائے یک منعم
کشائم کے بحاجت چوں گدائے کو بکو دستے

گرامی بزمِ وصلِ عاشقاں دارد تماشائے
بدستِ حیلہ جو دستے بدستِ آرزو دستے

تمنّا از تغافل در جگر خارست پنداری!

تماشا از تبسّم گل بدستارست پنداری

نگاہش را نہفتہ با دلم کارست پنداری

رگِ بیتابیم را زخمہ بر تارست پنداری

مژہ بر گردِ چشمم خارِ دیوارست پنداری

سرشکم بر مژہ گل بر سرِ خارست پنداری

قدش را دیدم و از خویش رفتم می تواں گفتن

کہ ایں نخلِ بلا را بیخودی بارست پنداری

چناں افتاد با زلفِ برہمن زادگاں کارم

کہ تسبیحِ امامِ شہر زنّارست پنداری

نہ امیدے نہ زخمِ تیشۂ نے فتنۂ زالے

دلِ بے آرزو را گل بدستارست پنداری

گرامی را بخواب مرگ دیدم وہ چہ خوابست ایں
چناں واماندہ چشمانش کہ بیدارست بیداری

اے ز لعلِ درفشاں عکسے در آب انداختی
آبروئے صد گہر یکسر در آب انداختی

بند بکشادی ز برقع شعلہ در دلہا زدی
زلف بشکستی بجانہا پیچ و تاب انداختی

دادی از یک جلوۂ عارض ملائک را فریب
عقدہا در کارِ ماہ و آفتاب انداختی

جلوہ گر ماہِ نواز سرچشمۂ خورشید شد
سایۂ ابرو چو در جامِ شراب انداختی

غمزہ کردی و دادی خندہ مِن دلہا بباد
وز نگہ آتش بجانِ شیخ و شاب انداختی

قطرہ را دادی ز قدرت صورتِ دُرِّ یتیم

خود قضا حیراں کہ چوں نقشے بر آب انداختی

ریختی رنگِ اثر بر زخمۂ منقار ہا

چاشنیِ نغمہ در تارِ رباب انداختی

دادۂ با بلبل و گل جوہرِ گفت و شنید

در نفسہا خاصۂ تارِ رباب انداختی

غم مخور از آتشِ دوزخ گرامی چوں بصدق

سر بخاکِ آستانِ بوترابؑ انداختی

چہ افسوں اے نگاہِ دلربا در کارِ جاں کردی

کہ جاں را آرزو مندِ بلائے ناگہاں کردی

کمانِ فتنہ زہ ناکردہ تیرِ غمزہ سر دادی

دہانِ زخم را محشر فروشِ الاماں کردی

قدح گفتی بمغروراں نخواہم خوردہاں خوردی
ستم گفتی بمظلوماں نخواہم کردہاں کردی

تبسم را ادب کردی تغافل را صلا گفتی
نگہ را گوشمالیدی بلا را پاسباں کردی

ترا ہر ذرۂ نقشِ قدم زد خندہ بر اختر
گذشتی از سرِ خاکم زمیں را آسماں کردی

نگہ را نکتۂ عاشق نوازی درس فرمودی
بلا گرداں روم نامہرباں را مہرباں کردی

ترا گفتم کہ دل بارے صمد را یا صنم را دہ
تو از کف رایگاں دادی نہ ایں کردی نہ آں کردی

نگاہِ آرزومندِ وفا را اے سرت گردم
لگدکوبِ فریبِ غمزۂ نامہرباں کردی

زخود رفتی زشاخِ وصلِ گل چیدی نہ ہے قسمت

باوجِ مدّعا از خود گذشتن نردباں کردی

تکلّف برطرف اے کوہکن مرگِ ترا میرم

کہ جاں درکارِ دل کردی و دل درکارِ جاں کردی

گرامی آں امامِ نکتہ سنجانِ معانی را

بلا گردانِ گردشہائے چشمِ نکتہ داں کردی

ناتمام

زہوشم برد از یک جلوہ آں طفلِ خود آرائے

قیامت قامتے محشر خرامے فتنہ بالائے

شب آخر گشت و نقشِ مدّعا صورت نہ بست آخر

جگر خوں شد زحرفِ وعدۂ امروز و فردائے

بلا گرداں روم اے ساقیٔ ما اے سرت گردم

چہ مخمورم فشردہ درسرِ ما دردِ سر پائے

زبزمِ دوست آوخ بے خبر بودیم ما غافل

دہد ما را خبر آں سالکِ مجذوب از جائے

منِ مخمور را اے ساقیِ رمز آشنا امشب

دہ آں ساغر کہ گیرد دردِ سر را لغزشِ پائے

ناتمام

دل را بیک کرشمہ چہ دیوانہ کردۂ دل خانۂ غم ست پری خانہ کردۂ

آتش زدی بہ توبہ و پیماں دہی بآب زاں آب آتشیں کہ بہ پیمانہ کردۂ

اے شیخ اے گرامیِ ما اے اسیرِ خویش

دل خانۂ خدا ست تو بتخانہ کردۂ

مثنویات

تمام و ناتمام

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

سرِ خطِ مجموعۂ امید و بیم
بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

جوشِ خمِ میکدۂ لم یزل
معنیٔ دیباچۂ علم و عمل

مصرعِ برجستۂ دیوانِ راز
زمزمۂ دلکشِ قانونِ ناز

در تہِ ہر حرف چہ دلہا اسیر
بسملِ بسم اللہ چہ طفل و چہ پیر

مرکزِ پرکارِ رموزِ قدیم
بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

مثنوی بطرز حضرت مولینا روم علیہ الرحمۃ

اللہ اللہ چہ بیدار بختم کہ حضرت مولینا روم قدس سرہٗ شبے بخوابم جلوہ فرمودہ فرمودند کہ گرامی چند نشینی ہلہ برخیز کارے بکن پیش از آنکہ کار از دست رود دست از کار۔ در حال مژہ واکردم لختے چشم بمالیدم ایں بیت بگوشم برخورد۔

بالبِ دمسازِ خود گر جفتمے
ہمچو نے من گفتنی ہا گفتمے

نے کہ نالان ست بیش از چوب نیست
چوب نالد دل بنالد خوب نیست

بوالعجب چوبے کہ شورش در سر ست
سوختن در پردہ ہائش مضمر ست

پردہ ہائش پردہ ہائے خیر و شر
وین عجب خود پردہ دارش پردہ در

سینہ اش با چاکہا پیوندگیر
در کمندِ نالہ ہائے خود اسیر

خندہ را در گریہ آرد نالہ اش
نالہ اش زنجیری تبخالہ اش

شورش از جائے دہد مارا خبر
رشتہ اش از جادۂ برکردہ سر

سخت نالان است نے بر حالِ ما — حالِ ما دیباچۂ اعمالِ ما

یار در آغوشِ ما۔ ما بیخبر — یار در چشم است و ما داغِ نظر

جہلِ ما کرد است ما را بو الفضول — بو الفضولیہائے ما ردِ قبول

خیمہ بر اختر زدن سہل است سہل — خویش را نشناختن این است جہل

جہلِ ما از لوحِ ما آوخ زدود — نکتۂ تفسیرِ اوفوا بالعہود

ورنہ ما بودیم پیدا و نہاں — معنئ ترکیبِ وصلِ جسم و جاں

خندۂ صبحِ ازل انفاسِ ما — کعبۂ امیدِ دلہا یاسِ ما

ما نگہدارِ رموزِ جزو و کل — عکسِ نورِ اولِ ختمِ رسل ؑ

حیف بشکستیم آں عہدِ الست — زاں شکست آمد بکارِ ما شکست

عہدہا بربستہ بشکستیم ما — با شکستن عہد بر بستیم ما

بیخبر ماندیم از بود و نبود — خود وجود از ما و ما ننگِ وجود

ما اگر از سرِّ من و مائی نہیم — ہمچو نے سر بر خطِ نائی نہیم

رمزہا گوئیم از اسرارِ قدم
نکتہ ہا خوانیم از لوح و قلم

وہ چہ خوش فرمود مولانائے رومؒ
آں محیطِ حکمت و بحرِ علوم

"بالبِ دمسازِ خود گر جفتمے
ہمچو نے من گفتنیہا گفتمے"

گوشۂ چشمِ جلال الدین رومؒ
سینہ ام را می کند کانِ علوم

جذبۂ پنہانِ مولانا حسامؒ
از نگاہے کرد ناقص را تمام

من ندانم کارِ من با نالہ چیست
من ندانم بر لبم ہمچو نالہ چیست

نالۂ من نالۂ نے را اسیر
رمزِ پنہاں سوختن را درس گیر

آتشِ بید و دغیر از نے کجا
موجِ آتش خیز غیر از مے کجا

فتنہ ہائے بیدلی از نے بپرس
داستانِ بیخودی از مے بپرس

نے کہ مے ناخوردہ رندِ سرخوش ست
در نظر چوب ست اما آتش ست

آتشے در پردہ باد لہاش کار
داغِ پنہاں سوختن را پردہ دار

غیر نے ہم آتش و ہم چوب کو
غیر نے خود سالک و مجذوب کو

عقل میگوید کہ نے بیمغز چوب　　　عشق میگوید مسیحائے قلوب

عیسیٔ بیمار غیر از نے کجا　　　خفتہ بیدار غیر از نے کجا

اختیار و جبر و مستی و خمار　　　تعبیہ در جوہرِ نے ہر چہار

حبذا مختار و مجبور است نے　　　اللہ اللہ مست و مخمور است نے

چیست نے اے پائے بستِ آب و گل　　　چوبکے بیجان و لیکن زندہ دل

چوبکے در بیدلی جانباز فرد　　　سینہ اش ہر لوحِ دست آویزِ درد

چوبکِ خشک است اما تر زبان　　　نی نہد لب بر لبِ شیریں لبان

کہنہ رندے خانمان آوارۂ　　　سینہ چاکے داغ آتشپارۂ

ما بخود پیچیدہ پے نے از خود گم است　　　حیف با انسان و نے خود ہیزم است

حیف نے را درد ما را درد نے　　　نالہ ہائے گرم و آہِ سرد نے

یادگیر از نے یکے اے ناتمام　　　رمزِ تسخیرِ قلوبِ خاص و عام

درسِ صلحِ کل بخوان زیں خشک چوب　　　خشک چوب آمد رفیقِ زشت و خوب

بود چوبے اے پسر چوبِ کلیمؑ — آں کہ میکرد ے دلِ فرعوں دونیم

من چہ خوانم رمزِ آں چوبِ بصیر — گاہ بودہ اژدہا گہ جوئے شیر

من چہ دانم داستانِ آں عصا — گاہ جوئے شیر گاہے اژدہا

چوب ہم بود اے برادر آں ستوں — کز فراقِ مصطفےؐ بگریست خوں

اے تو انساں چوب از تو بہتر ست — کینہ ہا در سینۂ تو مضمر ست

کینہ و بغض و حسد ایمانِ تست — در کشاکشہائے حسرت جانِ تست

اے منافق اے ہمہ داغِ نفاق — خیز بر خور از بہارِ اتفاق

پارۂ از گوشت در پہلوئے تو — بر نگرداند ورق از خوئے تو

پارۂ آں گوشت را دل خواندہ — آستیں بر بیدلاں افشاندہ

در دلت بیتابیٔ بسمل کجا — دل کہ در معنی دلست آں دل کجا

دست زن بر دامنِ صاحبدلے — بو کہ آساں گردد ت ہر مشکلے

ہیچ میدانی گرہ کاں بر دلست — مشکل اندر مشکل اندر مشکل ست

ہیچ مشکل نیست جز ہیچاکِ دل — عقل حیرانست در ادراکِ دل

دل ز جاں برگیر خود جانانہ — خانہ را بگذار صاحب خانہ

خانہ اش را قفل نے در بند نے — در رہش خاشاک چون و چند نے

بگسل از خود با خدا پیوند گیر — لذّتے از بیخودی یکچند گیر

ہیچ میدانی کہ صاحبدل کدام — خواجہ لولاک آں خیر الانام ﷺ

خندہ صبحِ تمنّائے خلیلؑ — خاک بوسِ آستانش جبرئیلؑ

تاجِ رمزِ لِیْ مَعَ اللہ برسرش — خرقہ اَلْفَقْرُ فَخْرِیْ در برش

باز شورِ نے رہِ ہوشم زند — آتشے در پردۂ گوشم زند

شعلہ زد در جانم آں آتش زباں — خانمانم سوخت آں بے خانماں

من ندانم در سرم سودائے کیست — من ندانم خانۂ دل جائے کیست

وہ چہ سودائیست سودائے کسے — وہ چہ غوغائیست غوغائے کسے

داشت سودائے کسے جانِ بلال رضؓ — جیبِ موئے اشد گریبانِ بلال رضؓ

بود سودائے محمدؐ در سرش
چشمِ موسیٰ بود آں چشمِ ترش

در بیان آنکہ دل چیست و صاحبدل کیست و نئے راکہ چوب ست خشک

از ترزبانیِ دل چہ خبر ودل درد مند را از آتشیں نوائی نئے چہ اثر

شورِ نئے در جانم افگندست شور | شورشِ دیوانگی آوردہ زور
باز دیوانہ شدم اے کودکاں | چاک زد دستِ جنونم جیبِ جاں
کودکاں خشت و کلوخ و سنگ نیست | یا مگر عقلم جنوں آہنگ نیست
مژدہ اے طفلاں دگر مجنوں شدم | پردہ دارِ جذبۂ بیچوں شدم
رفت دل در دستِ آں ہمایں گسل | مرغ دست آموزِ صیاد ست دل
چیست دل سرچشمۂ امید و بیم | کارگاہِ نکتۂ صنعِ حکیم
چیست دل آئینۂ پستی و اوج | ناخدا و کشتی و گرداب و موج
چیست دل پیمانۂ بزمِ خیال | چیست دل غمخانۂ ماضی و حال

چیست دل شیرازۂ بیم و امید　　چیست دل مجموعۂ عاشور و عید

چیست دل خلوتگہِ شادی و غم　　چیست دل زنجیریِ دیر و حرم

چیست دل ہم مہرہ و ہم زہر مار　　چیست دل ہم پردہ در ہم پردہ دار

چیست دل ہم نشتر و ہم برگِ گُل　　چیست دل ہم ابلہ و ہم عقلِ کُل

چیست دل ہم داغ و ہم تمہیدِ باغ　　چیست دل ہم ظلمت و ہم شبچراغ

چیست دل گنجینۂ جاں را کلید　　چیست دل راہِ وفا را بایزیدؒ

چیست دل در یکجہاں آتش فگن　　بیستونِ آرزو را کوہکن

چیست دل صوفیچۂ خلوت نشیں　　چیست دل رندِ قدح در آستیں

چیست دل مصباحِ بزمِ ناپدید　　چیست دل مفتاحِ گنجِ بے کلید

چیست دل ہم در سفر ہم در وطن　　چیست دل ہم رہنما ہم راہزن

چیست دل رمزِ مثالِ بے مثال　　چیست دل عرشِ خدائے ذوالجلال

چیست دل ہم سرکش و ہم سرنگوں　　چیست دل ہم مغزِ جاں ہم موجِ خوں

چیست دل سرِ جلوۂ اسرارِ جود   چیست دل سرخطِ فہرستِ وجود

چیست دل دارالعیارِ امتحاں   چیست دل گاہے چنیں گاہے چناں

گاہ در کوئے بتانم می برد   گاہ در مسجد کشانم می برد

گاہ بدمستم کند مانندِ مے   گہ بشورم افگند مانندِ نے

بر رگ و جانم زند مضرابِ درد   گوشمالم میدہد در رہ نورد

باز پیچیدست شورے در سرم   باز افتاد آتشے در دفترم

باز شوقے زخمہ بر تارم زند   باز ذوقے گل بدستارم زند

باز گردیدم بجذباتِ کمال

بیخودِ اندازِ مولینا جلال رح

ہاں وہاں اگر گویم کہ مثنوی مولوی معنوی را سودائے جواب گفتن در سر دارم خاکم بدہاں۔ واگر خوانم کہ بجذباتِ روحانی مولینا رومؒ از جیب معانی سر برآرم پائم بر آسماں۔

گرامی را با مولوی چہ نسبت۔ مولوی شیخ رمز آگاہ، گرامی زندگم کردہ راہ۔

آں آفتاب ایں ذرہ۔ آں محیط ایں قطرہ۔ آں عاشق ایں بوالہوس۔ آں صادق ایں کاذب۔ آں مرد الٰہی ایں مردود لاہی۔ آں سجادہ نشین کامل عیار ایں تہات فروش ہر کوچہ و بازار۔ آں قلمرو معانی را امیر کبیر ایں در کشاکشِ نفسِ امارہ اسیر آں مقبول ایں مردود۔ آں از کلیدِ انفاس درِ گنجینۂ معانی کشادہ ایں خرمنِ عمرِ دو روزہ را برباد دادہ۔

گرامی

ہیں چہ پنداری کہ آوردم کتاب
مثنوئ مولوی را در جواب

مولوی دریاست من از قطرہ کم
من گیا ہے خشک او ابرِ کرم

من مثالِ ذرہ او خود آفتاب
او تلاطمہائے دریا من حباب

مولوی مقبول و من مردودِ یار
من خزاں دیدہ چمن او خود بہار

مولوی از رمزِ عشق آگاہ بود
شمس تبریزیش چراغِ راہ بود

من ز خاکِ جہل او شہرِ علوم
اللہ اللہ من ز پنجاب او ز روم

من مثالِ ذرّہ او خرمن باصل من گرفتارِ فراق او محوِ وصل
لیکن آں داند کہ چشمش روشن است دانہ از خرمن ز دانہ خرمن است
در شرارہ خفتہ آتش خانۂ خرمن آمد تعبیہ در دانۂ

این سخن دور است از فہمِ عوام
در غزل[۱] ایں رمز وا گفتم تمام

دعائے مظلوماں

اے بسا تاج و تخت مرحوماں لخت لخت از دعائے مظلوماں
اے بسا نیزہ ہائے گنجوراں شاخ شاخ از دعائے رنجوراں
اے بسا تیرہائے جبّاراں تار تار از دعائے غمخواراں

---

[۱] غزل۔ تو اسرارِ دلِ آگاہ الخ۔

اے بسا رایتِ عدو شکناں ریزہ ریزہ از دعائے پیر زناں

آں کہ یک پیر زن کند بسحر

نکند صد ہزار تیر و تبر

اندرز نے چند کہ شاہاں را بکار آید

با آہو نگاہاں مپیچاں بسے — کہ تا بر تو آہو نگیرد کسے

تو شیری مکن بر خود آہو دلیر — مبادا کہ آہو کند صید شیر

با آہو و شیر آشنائی کہ چہ — نظر بازی و دلربائی کہ چہ

تو شاہنشہی عشق و مستی چرا — تو ظل الٰہی بت پرستی چرا

ستم کوشیِ چرخ معلوم شد — کہ حاکم زمین بوسِ محکوم شد

خداوند شد بندہ را بندۂ — سر افگندۂ را سر افگندۂ

قیامت قیامت بلا در بلا   خداوند را بنده فرمانروا

بود خارج آہنگ قانونِ ہوش   اگر خواجه شد بندۂ اسفته گوش

سرِ خواجگی چوں پذیرد نظام   اگر خواجه گردد غلامِ غلام

خداوند گر بندۂ بنده شد   خود اقبال از روے پراگنده شد

ترا چیست با گریه و ناله کار   تو ایں کار با کودکاں واسپار

تو شاہی ترا عشق بازی که چه   تو محمودِ دلها ایازی که چه

تو شاہی ترا عشق مطلوب نیست   که محبوب تر جز تو محبوب نیست

تو از شاعری بر میاور نفس   که ایں قسمتِ مفلسانست و بس

چه می نالی از داغِ دل بے سبب   دلِ شاه و داغِ فراق اے عجب

شکار افگنی ہاست شاہانه کار   نه چندانکه گردی شکارِ شکار

ز درویش و رمال و شاعر گریز   نحوست بود ہر سه را خانه خیز

باکسیریاں رنگ تاثیر نیست   نگاهِ تو خود کم ز اکسیر نیست

مخواں سفلہ را بر سرِ خوانِ دلیر
نگردند ہمکاسہ روباہ و شیر

مثنوی

(یہ نظم انجمن حمایتِ اسلام لاہور کے جلسہ میں پڑھی گئی)

چیست اسلام شاہ راہِ نجات | نکتۂ امتیازِ موت و حیات

چیست اسلام رمزِ قلبِ سلیم | اثرِ آں دعائے ابراہیمؑ

چیست اسلام علم را پر و بال | نوبہارِ حدیقۂ اعمال

چیست اسلام گوشہ گیرِ قلوب | مشرق و مغرب و شمال و جنوب

چیست اسلام فطرتِ ازلی | نقشِ موجِ محیطِ لم یزلی

چیست اسلام شاہدِ توحید | معنیِ نسخۂ ادب تمہید

چیست اسلام نسخہ ایست بلیغ — ادب آموزِ حکمتِ تبلیغ

چیست اسلام گویم از الہام — رحمتِ ذوالجلال والاکرام

بلبلِ خامہ ہاں زباں بکشائے — نغمہ سر کن بشاخِ حمدِ خدائے

آں منزہ ز تہمتِ اب وجد — خواندہ لَمْ یَلِدْ وَلَمْ یُوْلَدْ

گلِ توحید پاک بیں چیند — چشمِ احول یکے دو می بیند

یار در چشمِ پاک بیں نظراں — خارِ تثلیث در رہِ دگراں

تو مبیں یار را بدیدۂ غیر — محرمِ کعبہ نیست راہبِ دیر

آتشیں کردہ اشک بلبل را — دادہ از شبنم آبرو گل را

از افق چوں سپیدہ بر زد سر — نرم نرمک وزید بادِ سحر

کز درم در رسید مژدہ دہے — چابکے بذلہ سنج خوش نگہے

گفت اے پادشاہِ ملکِ سخن — شاعرِ خاصِ پادشاہِ دکن

اے گرامی بجہد تم چہ کسی — جادو انگیز آتشیں نفسی

منتِ عمرو و زید ہان تا چند   مگسِ خوانِ این و آن تا چند

طرفہ مجنون فتنہ زنجیری   کہ مرید زنی باین پیری

چیست در دامِ زلف پیچیدن   پا ز دامانِ عقل برچیدن

رفتن از خود ز چشمِ جادوئے   زخم خوردن ز تیغِ ابروئے

قصۂ زلفِ یار سر کردن   عمرہا در جنون بسر کردن

درِ دلہائے دردناک زدن   در گریبانِ عقل چاک زدن

گاہ گفتن کہ زلف دامِ دلست   گاہ خواندن نگہ پیامِ دلست

زلف گر دام ہست مارا چہ   چشم بادام ہست مارا چہ

ہلہ برخیز حیلہ سازی چند   قصۂ حسن و عشقبازی چند

نظمِ دلکش بخوان بطرزِ دگر   مولدِ تست شہر جالندھر

ذرہ اش بر ستارہ چشمک ریز   خاکِ جالندھرست مردم خیز

اے لگدکوب ترہات غرور   بے ادب طفل مکتبِ لاہور

من ترا مے برم با نجمنے   انجمن نے کہ غیرتِ چمنے

چند صاحبدلانِ عالی قدر   محفلِ دانش و ادب را صدر

نقش معنی ز مدعا بستند   فتنہ را دست بر قفا بستند

ہیچ دانی کہ صدرِ محفل کیست   ما ہمہ جسمِ محفل و دل کیست

معنئ نکتۂ خفی و جلی   جوہرِ فرد ذوالفقار علی

عقل و دانش ز خانہ زادانش   من و تو سر بخطِ فرمانش

صدرِ روشن ضمیر فضل حسین   شاہِ ما را وزیر فضل حسین

اثرِ عدل وے بود کہ دلیر   میش سر می نہد بزانوئے شیر

پیل در سایۂ حمائتِ مور   چشم باز آشیانۂ عصفور

مردمی مضمرست در گہرش   ہمہ احسان تراود از نظرش

باد چشمِ ستارہ در کارش   باد تائید ایزدی یارش

حکمت آموزِ حال و استقبال   وہ چہ علامہ ایست سر اقبال

می دہد جلوہ حال را در قال ‏ ‏ گوئیے را جواب سر اقبال

چہ شناسند اہلسانِ عوام ‏ ‏ ذوقِ رمزِ حمائتِ اسلام

پاک را از پلید نشناسند ‏ ‏ بایزید از یزید نشناسند

سرِ حاسد بخاک و خوں بہتر ‏ ‏ خونِ فاسد زرگ بروں بہتر

چہ مقلدؔ چہ مقتدی چہ امام

سفتہ گوشِ حمائتِ اسلام

مثنوی

(یہ نظم اعلیحضرت حضور نظام خلد اللہ ملکہٗ کی تخت نشینی کے موقعہ پر پڑھی گئی)

حمد

بلبلِ خامہ ہاں زباں بکشاے ‏ ‏ نغمہ سر کن بشاخ حمدِ خداے

فکرِ ما جہل و عقلِ ما تاریک　ره حمدِ خدا رہِ باریک

فکر داناست پائمال اینجا　مرغِ دانش شکستہ بال اینجا

بلبلِ خامہ ام زباں تر کرد　نغمۂ حمدِ کبریاں سر کرد

دامنِ شوق بر کمر زدہ ام　گلِ حمدِ خدا بسر زدہ ام

شمع و پروانہ بسملِ نازش　گل و بلبل شہیدِ اندازش

ذرّہ و خور یکیست در نظرش　بادشاہ و گدا گدائے درش

غنچہ را گل از نسیم کند　قطرہ را دُرِ یتیم کند

پا بگل سرو در تمنّایش

بید سر بر زمیں بسودایش

نعت

ایں چہ شوخیست ویں چہ بے ادبی　من و نعتِ محمّدِ عربی

دُرِ یکتائے دُرجِ مطّلبی　سیّدِ ما محمّدِ عربی

من و این نشہ آں دماغ کجا — من و این بادہ آں ایاغ کجا

نازشِ کارگاہِ ارض و سپہر — حلقہ در گوشِ او چہ ذرہ چہ مہر

شعلۂ نورِ موسیٰؑ و سرِ طور — احمدؐ از فرق تا قدم ہمہ نور

زدہ یونسؑ بہ بطنِ حوت قدم — زد محمدؐ بہ جدی و حوت علم

زکریاؑ بہ ارّہ گشت دو نیم — خواجہؐ را دل بذکرِ ارّہ سلیم

با سلیمانؑ ز تختِ باد دلیل — تختِ احمدؐ ز شہپرِ جبرئیل

پورِ مریمؑ کہ خود نماند بسے — مردہ را زندہ کردے از نفسے

خواجۂ ما حبیبِ خاص خداے — گمرہاں را بشرع راہنماے

رہِ توحید را بسر پویاں — امّی حرف امّتی گویاں

مردہ را زندۂ احد میکرد — زندہ را زندۂ ابد میکرد

یوسفؑ از چاہ گر بماہ رسید — خواجہؐ ز انگشت جیب ماہ درید

نوحؑ شد ناخداے کشتیٔ خویش — مرہمے چند بست بر دلِ ریش

بخدا قدرِ مصطفیٰ دگرست — ناخدا دیگر و خدا دگرست

علم افراز عرصهٔ افلاک — جلوه افروز کرسئ لولاک

از افق چوں سپیده برزد سر — نرم نرمک وزید بادِ سحر

سبزه فرشِ زمردیں افگند — موج سنبل بزلف چیں افگند

سرو سر بر کشید تا بفلک — ریشه سنبل دوانده تا بسمک

بلبلاں گرمِ خوش نوائیها — خود فروشاں بآشنائیها

سنبل آراسته زلف خم درخم — شبنم از برگها چکد کم کم

نغمه زن بلبلانِ خوش گفتار — بر رگِ گل ز زخمهٔ منقار

لاله سرگرم مے پرستیها — گل تبسم فروشِ مستیها

منِ بیخود بگوشه وا مانده — درس خوانِ کتاب نا خوانده

کز درم در رسید مژده دهے — چابکے بذله سنج خوش نگهے

درِ مستی زنانہ وا کردہ   ناز را پیرہن قبا کردہ
گردشِ چشم رقصِ پیمانہ   یک نگہ صد ہزار میخانہ
محشرِ فتنہ فتنۂ محشر   گردشِ چشم گردشِ ساغر
گفت کاے بادشاہِ ملکِ سخن   شاعرِ خاص بادشاہِ دکن
وا کنِ عقدہ ہائے لاینحل   دانشِ آموز جوہرِ اول
در گریباں ز غصہ بردہ سرے   وز بد و نیکِ دہر بے خبرے
یکجہاں مستِ شادمانیہا   تو گرفتارِ ناتوانیہا
نقش پائے نہ نشستن چیست   رنگ روے نہ شکستن چیست
زلفِ لیلیٰ نہ خمیدن چہ   دلِ مجنوں نہ تپیدن چہ
ما و انگیز میگساریہا   تو و اندازِ بے قراریہا
ہلہ برخیز بادہ ریز بجام   سر فرو نہ بر آستانِ نظام
آں شہنشاہِ آفتاب کلاہ   کہ زد از قدر خیمہ بر سرِ ماہ

شمع افروز مملکت رائیش
دادہ اقبال بوسہ بر پائیش

فتنہ مینالد از پر تیرش
فتح بالد بخود ز شمشیرش

تیغش آنجا کہ سر برافرازد
سرکشاں را بہ سر اندازد

عفوش آنجا کہ زد دوال بکوس
طاعت آمد گناہ را پابوس

ہوس آنجا کہ حرف جودش خواند
بر گدا منتِ کریم نماند

خاکِ پائش شفائے بیماراں
عفو منت کشِ گناہگاراں

قلمم ہر کجا کہ گشت علم
سرِ بدخواہِ شاہ کرد قلم

اے گرامی دراز شد سخنم
نفس اندر گلو فروشکنم

مثنوی جوہرِ ہمت

در پابندیِ وقت

حمد زیبا بود خدائے را — کہ کند پادشہ گدائے را

غنچہ را گل از نسیم کند — قطرہ را دُرِّ یتیم کند

آتشیں کردہ اشک بلبل را — دادہ از شبنم آبروِ گل را

پا بگل سروِ در تمنائش — بید سر بر زمیں بسودائش

سوسنش دہ زباں بحمد و ثنا — چشمِ نرگس در انتظارش وا

کردہ از خار دست گلچیں ریش — لالہ را دادہ جامِ مستیِ خویش

بر ہمہ صبر درود می خوانم — سگِ درگاہِ شیرِ یزدانم

شبے از روزِ عید خُرّم تر — ہمچو صبحِ وصال جاں پرور

چرخ را دیدہ ہا ز اختر وا — مرغ و ماہی بخواب استغنا

من بیدل بحجره بنشسته	مضطرب همچو مرغِ پربسته

ناگه از در درآمدم یارے	عاقلے پخته مغز ہشیارے

جسم را روح روح را آرام	سربلندِ زمانه همت نام

گفت کاے شاعرِ یگانهٔ دہر	وز فنون و علوم یافته بہر

واکن عقده ہائے لاینحل	دانش آموز جوہرِ اول

در گریبان ز غصه برده سرے	وز بد و نیکِ دہر بے خبرے

خلق سرمستِ شادمانیہا	تو گرفتارِ ناتوانیہا

نخلِ عیشِ طرب ببار آمد	رفت فصلِ خزاں بہار آمد

نبود اندریں زمانه ہم	لودہانه ز شہر لندن کم

ہر طرف ز اشتیاق می جوشند	بر ترقیِ خلق می کوشند

بارِ منت بدوشِ کس ننہند	بزمہا ساختند و رائے زنند

خاصه بزمِ رفاهِ عام بود	که بنائش علی الدوام بود

ساختند اہلِ ہمت انجمنے — انجمن یا کہ غیرتِ چمنے

بانیٔ آں سخنورانے چند — ہوشیاران و نکتہ دانے چند

ممبرانش ہمہ خجستہ سیر — قلزمِ علم را ہمیں گوہر

زاں میاں افسرِ ہمہ دانے — مسند آرائے عزت و شانے

سینہ اش را صفاتِ مرہونے — دانش و علم را فلاطونے

نامِ او بر زباں نمی رانم — ترسم از دشمناں کہ می دانم

بر من آرند زہر خند ہمہ — بر خوشامد گماں برند ہمہ

لیک نبود زمام خویش بدست — شدہ ام از مئے ہوائش مست

چہ کنم نامِ آں خجستہ زمن — خود بخود می تراود از لبِ من

خندۂ صبح آفتاب درخش — خان والا تبار قادر بخش

ہر چہ گوئیم راست می گوئیم — جز رہِ راستی نمے پوئیم

راست گو کے دروغ می گوید — باصفا کے رہِ حسد پوید

خیر خواهِ زمانہ بد نہ کند — مردِ صافی دروں حسد نہ کند
سگ منش حاسداں کہ بیخبر اند — سر بسر ہرزہ گو و دردِ سر اند
مے ندانند فرع را از اصل — کم شناسند وصل را از فصل
نکتہ سنجاں گرامیم خوانند — کیست جامی نظامیم خوانند
سرِ حاسد بخاک و خوں بہتر — خونِ فاسد ز رگ بروں بہتر
دست بر دامنِ دعا بزنم — گام در راہِ مدعا بزنم
ہمت ممبراں مددگارش — یارب از چشمِ بد نگہدارش
اے گرامی ز راہِ حسن طلب — آمدم ہاں بعرضِ مطلب
شد ہر آنکس ز بندِ وقت آزاد — دادہ اوقاتہائے خویش بباد
قیمتِ وقت را کسے نشناخت — کز سرِ جہل نقد ہمت باخت
کم نگاہیِ وقت آخر کار — جز ندامت دگر نیارد بار
مجمل آید بفہم از تفصیل — گوش کن گویم از رہِ تمثیل

ساعتے را کہ می نہی در جیب
ہست پابندِ وقت خود لاریب

سوزنِ آں کہ ہمچو پرکارست
رشتہ وقت را گرفتارست

خارج از حدِ خویش چوں گردد
خاطرِ تو زغصہ خوں گردد

کوشی اندر درستیش شب و روز
زیں حدیثم نصیحتے آموز

حضرت انسان اشرف الاولاد
وقتِ خود را اگر دہد از یاد

خاک بر فرقِ آدمیتِ او

وائے بر طبعِ بے حمیتِ او

مثنوی

نالۂ گرامی در حسرتِ جوانی

الا اے کہن صید صحرائے آز
چہ میدانی اندازِ ناز و نیاز

نظر بر ہوس در شکستی چرا | بخود تہمت عشق بستی چرا
ہنوزت مژہ از جگر تر نشد | ہنوزت جگر وقف خنجر نشد
ہنوزت نگردید لب نالہ خیز | ہنوزت نشد نالہ بتخالہ خیز
ہنوزت نگاہے رہِ دل نزد | دلت سر بدنبالِ محمل نزد
ہنوزت نیفتاد جاں در گداز | نیازت نشد چاشنی گیر ناز
ہنوزت نگر دست مژگان تر | جگر کاوئ زخم داغِ جگر
ہنوز آں زمردم رمیدن کجا | بخوں بسملانہ تپیدن کجا
ہنوز آں سحر خیزئ آہ کو | ہنوز آں نگاہے سرِ راہ کو
چہ خیزد اگر دیدہ خونریز نیست | چہ حاصل اگر دل بلا خیز نیست
نبودست جز عشق کارے دگر | برو بر خور از نو بہارے دگر
چہ سودا ترا در سر افشردہ پا | چہ دیوانگی در دلت کردہ جا
چہ طفلانہ بازیچہ سازیست ایں | غلط کردہ عشق بازیست ایں

ز دین و ز ایماں حدیثے مخواں — نفس بر مزن ہم ز دل ہم ز جاں

دریں راہ کو دین و ایماں کجا — چہ دل دل کنی دل کجا جاں کجا

مرا ہم دلے بود وہ چہ دل — نظرگاہِ خوبانِ ہمپیاں گسل

چہ دل ماہیٔ تابۂ آرزو — چہ دل گرم خیزِ بلا جستجو

بزلفِ کسے بود زنجیریئے — لگد خوردۂ آرزو میریئے

چہ شبہا کہ چوں شمعِ شب تا سحر — گہے خندہ سر کردہ گہ گریہ سر

گہے بسملِ رقص سیمابیئے — گہے جنبشِ نبض بیتابیئے

دریغ آں دلِ نیم بسمل نماند — چہ ماندست در سینہ چوں دل نماند

نماند آں سیہ مستی و آں شباب — فتاد از کجا سر کہ اندر شراب

نہ آں شور در شہر و بازار و کو — نہ آں خندہ در گل نہ آں رنگ و بو

نہ چشم آرزو مندِ روئے کسے — نہ سر در سرِ سیر کوئے کسے

نہ دل گرمیٔ تازگی در دماغ — نہ سر جوششِ روغن اندر چراغ

نہ آں در تہِ تیغ بردن سرے — نہ آں شوقِ زخمے کہ ہاں دیگرے

سرم بست پیماں بگہ دیدنے — تنم سر بسر در نوردیدنے

فرو ماندہ چشم زنظارگی — گرہ بست گوشم زبیچارگی

نہ آں چشم در رہ برائے کسے — نہ گوشے بر آوازِ پائے کسے

نہ آں شوقِ لبہائے دشنام دِہ — نہ ذوقِ نظرہائے پیغام دِہ

نہ آں آتشیں جوشئ خونِ دل — نہ آں غم نوائی قانونِ دل

نہ آں دیدہ در رہگذر دوختن — نہ آں ساختن با جگر سوختن

نہ آں رنگ بر روشکستن زبیم — نہ از غمزۂ مدّعی دل دونیم

نہ آں جوشِ مستی نہ آں ہاؤ ہو — من و حسرتِ ماتمِ آرزو

زدل شوقِ آتش رخاں رخت بست — بجاں ذوقِ خلوت نشینی نشست

دلا راحت و رنج گیتی مسنج — کہ با گنج مارست و با مار گنج

چو طفلاں مخور بازیِ چرخِ پیر — کہ ہم سست مہرست و ہم سخت گیر

بساطی ست ایں پردهٔ لاجورد — بسے مهره ها دارد از سرخ و زرد

اگر مهره سرخست خونخوارِ ماست — وگر زرد زردیٔ رخسارِ ماست

زکارِ جهاں نیست چندیں شگفت — اگر زاغ میراثِ بلبل گرفت

بیا ساقی اے خلوت آرائے دل — تمنّائے جاں آرزو ہائے دل

باں بخت گیها چه خامی ست ایں — نگاهے که آخر گرامی ست ایں

گرم در دهی بادهٔ دیر سال

زمستی سرایم غزل[۵] حسبِ حال

ساقی نامه

چه گویم که ساقی چها بر گرفت — جهاں را بناز و ادا بر گرفت

۵ غزل محشرِ جلوه را بلا شدهٔ۔

تماشا اسیرِ تماشائے او — تمنا شہیدِ تمنائے او

زنظّارہ اش جلوہ ہا در گداز — خود از ناز او نازہا در نیاز

زشوخیش دلہا پریشانۂ — پری ہم بسودا اش دیوانۂ

تکلّم زلعلِ لبش بادہ نوش — تبسم خود از بوسہ اش میفروش

زابروش نظّارہ خنجر پرست — زگیسوش اندیشہ زنجیر بست

نگہ با حیا گرمِ ناز و نیاز — تغافل یکے از شہیدانِ ناز

درِ فتنہ از غمزہ دامی کند — قیامت زقامت بپامی کند

زتیغ نگہ خونِ حسرت بجوش — جگرہا زمژگانش نشتر فروش

بجادوگری آنچناں خو گرفت — کز آہو صد آہو بہ آہو گرفت

بیا ساقی اے شوخ گل پیرہن — شرر ریزِ کشتِ تمنائے من

نہ نالم از بختِ واژونہ کار — بکارم گرہ بر زد ابروئے یار

شدم در محبت زخود بیخبر — سرم بر سرِ خاک و خاکم بسر

شدی نامرا بر کنار از کنار　　شدم از کنارِ خرد بر کنار

به یادت چو بلبل فغاں می کنم　　نیازِ فغاں نقدِ جاں می کنم

نگویم که تیغم بسر مے زنی　　که تیرِ نگه در جگر مے زنی

دہ آں داروئے دردِ بیمار رہا　　کشائندۂ عقدۂ کار رہا

توانِ دلِ ناتوانم بدہ　　ز جورِ زمانہ امانم بدہ

بیا ساقی اے خسروِ مہر چہر　　غلط گفتہ ام غیرتِ ماہ و مہر

تو شیریں فریبی منم کوہکن　　بقربانِ تو جانِ شیرینِ من

نخواہم جز آں آبِ حیواں برات　　کہ بخشد حیاتِ خضر را حیات

بیا ساقی اے ناوکِ اندازِ ناز　　نمک پاشِ ناسورِ زخمِ نیاز

دہ آں بادۂ جاں گدازِ الم　　اسیرم بسر پنجۂ گرگِ غم

کہ بوئش رسد گر سوئے نیستاں　　ز مستی کند رقص شیرِ ژیاں

وگر آہوئے برگ تاکش خورد　　بہ شیرِ فلک حملہ ہا آورد

سرت گردم اے قبلۂ بزمِ جم — برآرندۂ مغز نمرود غم
بسوزاں خمارم زنارِ خلیل — کہ گر افتدش قطرہ در رودِ نیل
درآرند آں ماہئی را بہ شست — بتدبیرِ شیخ آورد گر بدست
بر آتش گذارد کبابش خورد — چناں جوشِ مستی بخوابش برد
کہ در صبح پرسش گہِ این و آں — بخیزد ز کنجِ لحد سرگراں
بیا ساقی اے لعبتِ لالہ فام — فرو ریز آں آبِ گلگوں بجام
کہ گر جرعہ اشس بر بحار اوفتد — وگر قطرہ در لالہ زار اوفتد
دہد داغ ماہی بروں نافہ ہا — شود داغِ ہر لالہ خورشید زا
بیا ساقی اے خلوت آرائے دل — تمنائے جاں آرزو ہائے دل
ز دستِ تو در سینہ خوردم سناں — ز خونِ جگر شد مژہ ارغواں
چہا دیدی از من کہ رنجیدۂ — بساطِ وفا از میاں چیدۂ
بود ساقیِ کوثرم دستگیر — کہ مستم ز صہبائے خمِ غدیر

بیا ساقی اے نقد ایّام عمر سرت گردم اے مایۂ کام عمر

ز پیری بفرقم سپیدہ دمید
قضا بر سرِ دفترم خط کشید

بہ غیرتِ مشک بید آں نبید لبِ جوئے و صحنِ چمن پائے بید
کز آثارِ آں آفتابِ کمال کمالِ شبابم نہ بیند زوال
بہ پیمانہ اے ماہِ عالم فروز بہ افروز آں نیّرِ زہد سوز
کہ گر زاہدش قطرہ ریزد بکام شود مے کشاں را غلامِ غلام
ز آئینہ اش دور گردد غبار بہ بیند بخود جلوۂ روئے یار
بیا ساقی اے شوخِ پیماں شکن بنہ پائے خود بر سر و چشمِ من
بہ یادت شب و روز غم می خورم بریں دعوئے اینک قسم می خورم

قسمیہ

بصیادِ ناز و بصیدِ نیاز بہ صیدِ محمود و زلفِ ایاز

بصحرا نوردانِ مجنوں قدم — به خاراشگافانِ فرہاد دم
بشیریں فریبانِ لیلی ادا — به بیگانگانِ رقیب آشنا
بداغیکه در سینه آتش فروخت — باہیکه ہم داغ و ہم سینه سوخت
بخوں ریزئِ خنجرِ آبدار — بزخمِ نہانئِ مژگانِ یار
بآزردگیہائے وارستگاں — بپابستگیہائے پابستگاں
بچشمیکه از غمزه خنجر کشید — باشکے که از چشمِ عاشق چکید
ببالائے سروِ لبِ جوئبار — بموزونئِ مصرعِ قدِ یار
بخالِ سرِ ابروئے دلپذیر — بہندوئے محراب را گوشه گیر
بدیوانۂ کودکاں در قفا — به بیگانۂ وحشیاں آشنا
بسوزِ درونِ جگر تفتگاں — باشکِ یتیمانِ بے خانماں
بنیرنگئِ دہرِ مکر و دغا — به بربادئِ کشتِ مہر و وفا
بخود بینئِ جلوه پیرائے ناز — بسر کوبئِ آستانِ نیاز

به گم کرده راهِ سفر کارواں
بسر رشتهٔ در کفِ ساربان

بخوں گرمیٔ سینه چاکانِ عشق
بسر جوشیٔ خاکِ پاکانِ عشق

به بیتابیٔ جرم ناکردگاں
به بے رحمیٔ ناز پروردگاں

به دلجوئیِ قدِ رعنائے یار
به طرّاریِ طرّهٔ مشکبار

بشیرازه بندانِ غارتگری
بمضمونِ مجموعهٔ دلبری

بشوقے که دلہا بجوش آورد
بذوقے که جاں در خروش آورد

به نکہت فروشیٔ گیسوئے حور
بشوخیٔ حسنِ تجلّیِ طور

بمیخانه گردانِ اربابِ ہوش
بمسجد نشینانِ نخوت فروش

بشمشیرِ ابروئے زہر آبدار
بافعیِ زلفِ گره گیرِ یار

بچشمے کز و یافت مستی رواج
بقدّے که گیرد ز طوبیٰ خراج

به بے قدریٔ دُرِّ یکتائے دل
به تعمیرِ ویرانهٔ آب و گل

به دردے که در خاطر آشفته پا
بشورے که در مغزِ جاں کرده جا

بشوخیِ خوبانِ مصری نژاد
بکنعانیانِ عزیزِ مراد

بہندی نژادانِ ترکاں شکار
بہ غارتگریہائے ہندوئے یار

کہ از دست جورت بجاں آمدم
ز بیچارگی در فغاں آمدم

مدح میر لائق علی خان

نہ بینم دگر چارۂ رفعِ غم
بجز لطفِ دستورِ گردوں حشم

چہ دستور دستورِ چرخ اقتدار
بہارِ گلِ گلشنِ ہشت و چار

شناسندۂ قدرِ اہلِ سخن
وزیرِ شہنشاہِ ملکِ دکن

سخن را چہ منّت نہادم بجاں
زلائق علی خاں زدم داستاں

بآں پایگہ چرخ فیروزہ رنگ
زمیں بوسِ نوّاب سالار جنگ

چو جودش کند بر زبانم گذار
زبانم شود گوہرِ شاہوار

ز رائش قلم گر نویسد کتاب
بجائے نقط بر دمد آفتاب

بمدحِ ضمیرش سخن میکنم　　سخن را سہیلِ یمن میکنم

بود تعبیہ نشہ تا در شراب　　دہد نور تا ماہ را آفتاب

کشد خوانِ جود و سخا تا کریم　　کند جمع تا سیم و زر بو لئیم

زمیخانۂ فیضِ او صبح و شام

گرامی شود جرعہ کشِ خاص و عام

ابیات مثنوی در مدح پیران پیرؒ

بر اوجِ آسماں خندد زمینم　　زمیں بوسِ جنابِ محی الدینمؒ

تعالی اللہ چہ نامِ جاں نواز است　　زبانم ماہیِ دریائے راز است

عفاک اللہ چہ نامِ دلپذیر ست　　بنامِ ایزد چہ نامِ دستگیر ست

لہ میر مصاحب علی وکیل دکن جو کہ ہمیشہ بڑی دھوم سے گیارھویں کی نیاز دلاتے ہیں انکی فرمائش سے لکھی گئی۔

حقیقت مسندِ لاہوت پایہ
تجلّی جلوۂ خورشید سایہ

قضا پابوسِ تمہیدِ رضایش
اثر خطِ کفِ دستِ دعایش

غلامِ قادرم فرخندہ نامم
گرامی غوثِ اعظمؒ را غلامم

مصاحب[1] گفت در گوشِ دلِ من
نیاز غوثِ اعظمؒ حاصلِ من

مثنوی خراباتِ جنوں

بجواب مثنوئ غنیمت

اشک و آہ بہم آمیختیم۔ خراباتِ جنوں را نقش بر بستیم۔ اینجا ناصر علی سرہندی قلم در شکست۔ و غنیمت کنجاہی ورق بر درید۔ آں گویائے خاموش یعنی

---

[1] میر مصاحب علی وکیل دکن۔

مولینا جامی کہ رحمت بجانش باد چہ خوش گفت الحق کہ دُر سفت ؎

ہنوز آں ابرِ رحمت دُر فشانست
خُم و خمخانہ با مہر و نشانست

نمی دانم خزانم یا بہارم
خراباتِ جنوں را پیر کارم

برانگیزم قیامت ہا بآہے
زحیرت غازہ بندم بر نگاہے

نگاہم زآتشیں روئے کبابست
کہ ہم ساقی و ہم جامِ شرابست

محیطِ معنیم موجم ہمہ اوست
تجلی جلوہ ام اوجم ہمہ اوست

نوائے ریزم از آہنگِ دیگر
کشم نقشے دگر از رنگِ دیگر

زنم آتش بآہے در ستارہ
زخاکستر برانگیزم شرارہ

بایں گویائی آوخ بے زبانم
مگر بانگِ شکستِ استخوانم

بیا ساقی بیا اے صبحِ امید
امیدم نیم خندِ فتنہ تمہید

گرفتم باده ها خوردی گزنک گیر — گزک حاضر ولیکن در نمک گیر

در آبخود در آغوشِ نظر ها — نمک سودِ تبسم کن جگر ها

تغافل را بفرما رخت بندد — تبسم را بگو وز دیده خندد

بیا ساقی مے در ساغرم ریز — که ریزد تیغِ موجش خونِ پرہیز

تمنا مضطرب دل ناصبور است — تپیدن نیم بسمل را ضرور است

سرت گردم بگرداں جامِ مل را — رساں در مغزِ بلبل بوئے گل را

نگہ را کار فرمائے عمل کن — بخونم جوہرِ الماس حل کن

شکستے ریزد در ہر استخوانم — برانگیز آتشے از مغزِ جانم

لبم تبخاله در تبخاله گیرد — نفس رنگِ گدازِ ناله گیرد

بآبِ آتشیں داغم برافروز — که سوزم ز آتشِ حسنِ گلوسوز

بمیرد گر بآب آتش ستیزد
مگر آتش که از پنجاب خیزد

پنجاب

من و دلگرمیِ آہِ جگر تاب　　من و سرجوشِ حسن آبادِ پنجاب

بر آمد حرفِ پنجاب از زبانم　　زبان شد موجِ کوثر در دہانم

چہ می پرسی ز خاکِ دلفریبش　　فریبِ نوخطانِ جامہ زیبش

اگر عشق ست در راہش بآہے　　وگر حسن ست از خاکش گیاہے

بجائے لالہ آتش لیلیٰ دمیدہ　　بجائے بید مجنوں سر کشیدہ

فرو گسترده در ہر گوشہ دامے　　قیامت قامتے محشر خرامے

بدامِ آہوان شیران اسیرند　　کہ اینجا آہوانِ شیر گیرند

زبان تر کردہ کبکانِ بہاری　　بخونِ شاہبازانِ شکاری

نظرہا گرمِ رقصِ بسمل اینجا　　نیاز اینجا و ناز اینجا و دل اینجا

نگاہ و جلوہ باہم عشقبازند　　نیاز و ناز در ناز و نیازند

بتان در جلوہ عاشق در نظارہ　　کمند افگندہ ذرّہ بر ستارہ

تماشا مستِ جامِ کیقبادی — تمنا کوچہ گردِ نامرادی
تماشا بسملِ در خوں تپیدن — تمنا بیخودِ بیخود چکیدن
تماشا لغزشِ مستانہ دارد — تمنا گردشِ پیمانہ دارد
تماشا زخمیٔ تیغِ نگاہے — تمنا بر سرِ راہے بآہے
سرِ راہے دوچارم شد نگارے — گل اندر گل بہار اندر بہارے
نگارے دلربائے دلفریبے — نگارے خود فروشے جامہ زیبے
پری دختے پری دیوانہ ماہے — پری و ماہ را داغِ نگاہے
شبے نظّارۂ آں ماہ کردم — تپیدم نالہ کردم آہ کردم
سرم شوریدگی را زد صلائے — جنوں را گفت عقلم مرحبائے
سرِ ہوشم لگد کوبِ جنوں شد — نگاہم موجۂ گرداب خوں شد
ز گردابِ تلاطم خیزِ دیدہ — دلِ بے آرزو کم کم چکیدہ
بہارِ جلوہ شورے در سرم ریخت — تمنّا خوں شد و از ساغرم ریخت

شکستن بست پیماں با سبویم — چکیدن کرد خونِ آرزویم

شکیبم فتنہ تاراجِ نظر شد — نظر برق افگنِ داغِ جگر شد

خرد رخصت طلب یعنی رمیدم — درِ دل زد بلا یعنی رسیدم

بحکمِ امتحانِ عشقِ خونریز — شدم زنجیریِ حسنِ بلاخیز

فریبِ جلوہ زد راہِ ہوشم

زخود رم کرد عقلِ خود فروشم

بیا اے ساقیِ خمخانۂ راز — سرت گردم دہ آں پیمانۂ راز

کہ از خود رفتہ بکشایم زباں را — بشاخِ شعلہ بندم آشیاں را

دہم رنگے فسونِ دلبری را — کشم نقشے سراپائے پری را

سراپائے معشوق

قیامت بیخودِ طرزِ خرامش — خرامش مستِ نازِ ناتمامش

بلا پابوسِ زلفِ نیم تابش — اجل مزدورِ چشمِ نیم خوابش

ز انگیزش ادا در فتنه کوشی ز بالائش بلا در خود فروشی
تغافل شکوه سنجِ کم نگاهی نگه عذر آفرینِ بیگناهی
ز رخسارش مپرس از من که چون است نگاهِ بیدلاں سر جوشِ خون است
بلا در چشمِ بیمارش نهفته اجل در آشیانِ فتنه خفته
من و چشمے که زد در خوں ایاغم ز لحبدار و مر یزش داغِ داغم
چه می پرسی ز زلفِ مشکبارش بلا اندر بلا هر تار تارش
ز هر موے تراود هائے هوئے همانا بسته دلها را بموئے
گره افتاد در کارم ز خالش که دارد دستیِ ذوقِ جمالش
سیاهے پائے در دامن شکسته چه گستاخانه بر رویش نشسته
تبسم چاشنی گیرِ لبانش بخود پیچیده بوسه در میانش
تکلم با خموشی در ستیزه تبسم در میانش ریزه ریزه
ز دست انداز شوخیِ نظاره گریبانِ تبسم پاره پاره

تبسم در تبسم آفریده — غلط کردم گل اندر گل دمیده

قدح پیمائے ذوقِ جانفروشی — تکلّم یا تبسم یا خموشی

دہانش تنگ چوں دستِ گرامی — کمر باریک چوں فکرِ نظامی

رموزِ جوہرِ فردِ دہانش — نفہمد ہیچ کس الّا دہانش

زباں را برگِ گل گفتن سند نیست — دہانش را چہ واگویم کہ خود نیست

بسا بیدل زقدِ دلربائش — بسا بیدست و پا از دست و پائش

زساق و ساعدش گلبازِ ذوقم — بہم دست و گریباں صبر و شوقم

زساقش بزنجیرِ فکرِ بلندم — حدیثِ ساعد آمد دلپسندم

عجب تیریست مژگاں در نظرہا — کہ ناجستہ نشیند در جگرہا

زپیچاکِ میانش نقش بستم — قلم در دستِ بیتابی شکستم

امیدِ یک نظر سودائے خام ست — مژہ برہم زند کارم تمام ست

زنا دیدن چہ دلہا در تپیدن — نمیدانم چہ خواہد کرد دیدن

زنافش رخنه در کارِ نظرہا	بزانو از سرِ زانوش سرہا
ز آغوش آرزو محشر در آغوشش	بمالد گوشِ دل صبحِ بناگوشش
دو پستانش دو نارِ نارسیده	نسیمِ جنبشِ مژگاں ندیده
دلِ حسرت کشاں اینجا دو نیم ست	شہیدِ فتنۂ امید و بیم ست
نگه دزدیده دیدن را بہانه	تغافل زد نگه را تازیانه

تکلف برطرف آں فتنه پرداز

کرشمه در کرشمه ناز در ناز

بیا ساقی بیا اے جاں شکارم	یکے کن گردشے چشمے بکارم
شرابے ریزِ مرد افگن بجامم	ز راهم برد عقلِ ناتمامم
علم بر کرده هاں اے عشق برخیز	سپر افگنده هاں اے عقل بگریز
بگیر اے عشقِ آتشدست دستم	ز عقل آمد شکست اندر شکستم
حریفاں عقل را با من چه کارست	انا الحق سنج را منبر ز دارست

گرامی اے جنوں مستِ ہوس جوش
ادب نا آشنا خدمت فراموش

گرامی اے گریباں پارۂ عشق
جنوں سرمایۂ آوارۂ عشق

غبارِ خاطرِ فرزانگیہا
فشارِ پنجۂ دیوانگیہا

علمدارِ سپاہِ عشق بازاں
نیاز آبادِ نازِ بے نیازاں

شہیدِ جلوۂ کافر نگاہاں
جگر خوں کردۂ مژگاں سیاہاں

جنوں آہنگی مستانہ تا چند
سیہ مستی بیباکانہ تا چند

ناتمام

مثنوی

بمدحِ فصیح الملک حضرت داغ دہلوی

بیا اے بلبلِ کلکِ خوش آہنگ
بمدحِ داغ سر کن نغمۂ چنگ

فصاحت خندهٔ صبحِ خیالش — بلاغت نغمهٔ مرغِ کمالش

بلندی از دماغش بهره برده — نزاکت با خیالش شیر خورده

بهارستانِ صبحِ زندگانی — ادا فهمِ رموزِ نکته دانی

اگر پر بر زند فکرِ بلندش — رسد مرغِ معانی در کمندش

چناں در مثنوی شد سحر پرداز — که سحرش خط کشد بر حرفِ اعجاز

کند گر در غزل گوهر فشانی — فغاں ها سر دہد روحِ فغانی

بمیدانِ فصاحت چوں در آید — گره از خاطرِ عرفی کشاید

اگر با مثنوی الفت گزیند — نظامی در پسِ زانو نشیند

ز رشکِ آں محیطِ خوش خیالی — بود غرقِ عرقِ فکرِ زلالی

ز سرِّ عالمِ بالا خبر گیر — که خواند سر نوشتِ خطِ تقدیر

چناں تمثیل را داده رواجے — که از فکرِ غنی گیرد خراجے

ربود آں معنی آرائے نکوئی — ز ہاتف گوئے در تاریخ گوئی

بکف بہرِ رقم گر خامہ گیرد   دبیرِ چرخ از حسرت بمیرد
چو شاگرداں بگردش حلقہ بندند   فلاطوں را بخدمت کم پسندند
دماغِ ہوشمندی را تمیزے   بود مصرِ محبت را عزیزے
در اقلیمِ سخن دانی امیرے   بہ بزمِ معنی آگاہاں نظیرے
زقدرِ مرتبت عالی جنابے   سپہرِ مردمی را آفتابے
سر و سرکردۂ صاحب کمالاں   قبولِ خاطرِ رنگیں خیالاں
اگر مرغِ خیالش پر کشاید   خیالِ عقلِ کل از پا درآید
حقیقت فہمِ اسرارِ معانی   شناسائے مزاجِ نکتہ دانی
حیا پروردۂ نورِ نگاہش   ادب یک گوشۂ طرفِ کلاہش

نیاید از زبانِ نکتہ پرور
گرامی مدحتِ داغِ سخنور

رقعهٔ منظوم

اندرزے چند در منعِ شکار

نامه ام نسخهٔ فروع و اصول | خدمتِ چوہدری غلام رسول
دل منه بر شکار کار این ست | دل بهم بر مزن شکار این ست
نکتهٔ نغز و دلپذیر آمد | سخت میر آنکه سخت گیر آمد
جانور را که جاں زتن بردی | جانِ من آه جانِ من بردی
سالها در گذاشتی ما را | باز خواندی باآشتی ما را
ناصحِ مشفقم وفا کردم | مشفقِ مخلصم دعا کردم
نقشِ اخلاص در ضمیرِ من ست | ذوقِ اسلام در خمیرِ من ست
صید صیاد را بقید آمد | بے زبانی زبانِ صید آمد
گریه سر کرد گفت اے صیاد | زار نالید گفت اے استاد

رحم کن رحم تا نوازندت　　عجز کن عجز بر فرازندت

پندِ ما گوش کن بخود ستیز　　نامہ ماست طرفہ دست آویز

اے رفیقِ حسن[۱] غلام رسول

خبرم باز دہ ز رد و قبول

سر اقبال گرامی کی نظر میں

درسِ ماضی از کتابِ حال گیر　　ساغر از خمخانۂ اقبال گیر

حضرتِ اقبال آں بالغ نظر　　دارد از بود و نبودِ ما خبر

ما بذوقِ سوختن کم ساختیم　　بیخودی را از خودی نشناختیم

آں نوا پردازِ اسرارِ ازل　　شہسوارِ عرصۂ علم و عمل

[۱] احمد حسن خان صاحب افسر مال ہوشیار پور

بیخودی را در خودی منزل شناس
در غبارِ کاروان محمل شناس

از نوایش بزمِ یورپ در خروش
حکمتِ امریکه او را سفته گوش

ناله هائے آتشینِ آن حکیم
سوخت رختِ فتنۂ امید و بیم

ساخت با دلها و بودش هیچ نیست

سوخت دلها را و دودش هیچ نیست

مناقب

در مدح صحابہ کبار رضوان اللہ علیہم اجمعین

گرامی بلبلِ باغِ بہارم
نوا سنجِ مدیحِ چار یارم

محیطِ یکدلی را چار گوھر
ابوبکر و عمر عثمان و حیدر

تا لوائے دولتِ اسلام بر عیوّق بود
صدق از صدیق بود و عدل از فاروق بود

گوہرِ علم و عمل آں مجمعِ بحرین داشت
جوہرِ حلم و حیا واللہ ذی النورین داشت

منقبت امیر علیہ السلام

دگر ہنگامۂ ماتم زمیں تا آسمانستے
دگر آشوبِ محشر ز آسماں تا لامکانستے
دگر اشکِ جگر آبستن ما دجلہ ریز آمد
دگر داغِ تپیدن نالۂ آتش عنانستے
ز ذرّہ تا ستارہ شورِ محشر چیست حیرانم
ہمانا ماتمِ آں شمعِ بزمِ کن فکانستے
زمیں یا بوترابش آسمانش یا علی خواند
مسیح و خضر را ایں اسمِ اعظم برزبانستے

ف اس منقبت میں اللہ جل شانہٗ نے یہ تاثیر عطا کی ہے کہ جس گھر میں ہو وہاں طاعون کا اثر نہیں ہوتا۔ بیماری کی حالت میں لکھی گئی ہے۔

زمین و آسماں شد جلوہ گاہِ ذاتِ آں مظہر
عجب رمزِ غریب ستے عجب سرِ نہانستے

چہ در صورت چہ در معنی وصیِ احمدِ مرسل
باندازِ وفا کامل عیارِ امتحانستے

شہادت با امانت خفتہ دریک پیرہن اینجا
مسلماناں امامت را شہادت توامانستے

علی اللہیم رمزِ علی از من چہ مے پرسی
علی در ہر مکانستے علی در لامکانستے

علی اول علی آخر، علی ظاہر علی باطن
نہاں اندر عیانستے عیاں اندر نہانستے

ز رازِ سر بمہر اے بیخبر ہاں پردہ برگیرم
نہاں اندر نہانستے عیاں اندر عیانستے

مثالش از کہ می جوئی نشانش از کہ می پرسی
مثالِ بمثالستے نشانِ بے نشانستے

گرم کافر نخوانی واجب ممکن نماخوانم
کہ ذاتش پردہ دارِ کارگاہِ کن فکانستے

خدا گفتم غلط گفتم خدارا بندہ میگویم
گماں اندر یقین ستے یقیں اندر گمانستے

فصاحت جوہرِ کلکش بلاغت گوہرِ سلکش
بسا آیاتِ حکمت داستاں در داستانستے

زبانش را کہ می فہمد کلامش را کہ می سنجد
کلامش را زبانِ عقلِ اول ترجمانستے

علی بر لب علی در دل علی در سر علی در جاں
علی آں معنئ ترکیبِ وصلِ جسم و جانستے

علی گویم علی جویم علی خوانم علی خواہم
علی در گیرو دارِ روزِ محشر قہرمانستے

بر آں بودم کہ از سر کردہ پا راہِ نجف پویم
برہمن مشربم زنجیرِ پا ہندوستانستے

مسلمانم کند آں جذبِ پنہانِ علی آخر
کہ ہر تارِ نفس در پردہ زنّارم بجانستے

اگر از تیرِ بارانِ حوادث جاں برم مفت است
پلنگ اندر کمین استے خدنگ اندر کمانستے

فلک را شکوہ سر کردم غلط کردم خطا کردم
زمینِ ہند با دردِ آشنایاں آسمانستے

بخود پیچیدہ ام کارے نکردم فتنہ زد راہم
نہ دنیایم نہ عقبایم نہ این استے نہ آنستے

قفس شکست و بر پروازِ ما برقِ بلا خندد

کہ مرغ روحِ ما حسرت کشاں مرگ آشیانستے

چہ غم داریم از موجِ حوادث ما سیہ کاراں

نگاہش زورقِ امیدِ ما را بادبانستے

گرامی زخ زخ امشب مدّعی را سر قلم کردہ

زبانِ خامہ اش پہ پہ چہ تیغِ اصفہانستے

دیگر

زمین و آسماں از اشک و آہم در عذابستے

زمیں زد غوطہ در خوں آسماں در اضطرابستے

تلاطمہائے اشکم آنچناں بالا گرفت امشب
کہ چرخِ نیلگوں مانندِ نیلوفر در آبستے

براتِ گریہ ہائے بیحیابم را چہ می پرسی
نجاتِ دار و گیرِ فتنۂ یوم الحسابستے

در آغوشش اثر جا کردہ است آہے سحرگاہم
ہمانا تیرِ آہِ من دعائے مستجابستے

چہ میدانی کہ آہم از چہ راہے بر فلک دارد
اسیرِ بوسۂ خاکِ مزارِ بوترابستے

علی آں کعبہ اش مولد علی آں مسجدش مشہد
علی اللّٰہیاں دانند کیں نکتہ کتابستے

علی را عقلِ اول طفلِ مکتب خانۂ دانش
علی در مہد طفلی دایہ اش اُمّ الکتابستے

علیؑ و مصطفیٰ ہر دو بہ نسبت موسیٰ و ہارون

سپردندش ولایت کاں نبوت را جوابستے

علیؑ بیدار و احمدؐ سر بزانویش بخواب آمد

تعالی اللہ چہ بیداری تعالی اللہ چہ خوابستے

نمیدانم من از قدرِ بلندش ایں قدر دانم

کہ بر دوشِ نبیؐ معراجِ آں عالیجنابستے

علیؑ بر جائے پیغمبرؐ اگر بنشست جا دارد

کہ گل را جانشیں بے فصل در معنی گلابستے

شبے گفتم کہ ذاتش آفتاب آمد غلط گفتم

کہ سر بر خطِ فرمانش مکرر آفتابستے

نکردند انتخابش در خلافت نیست پروائے

کہ در مجموعۂ ہستی وجودش انتخابستے

خداخواندش نصیری من خدارا بندہ میخوانم

عجائب مظہرستے انۂ شیٔ عجابستے

گرم منکر بگوید بندۂ را چوں خدا خوانی

علی را یا علی خوانم جوابِ لاجوابستے

ہوس را شیشہ بر سنگ افگنم خاکِ نجف بوسم

بلے درخاک آں لعیوب دیں سرکہ شرابستے

ہوس پیچیدہ با دنیائے دوں دلبستگی دارد

ولے در چشم معنی آشنا دنیا حبابستے

گرامی بر دو روزہ زندگی چنداین سیہ مستی

برآ از خود کہ عمرِ بیوفا نقشے برآبستے

گرامی منقبت آورد بارے خواجہ فرماید

کہ پنجاب آسمانستے، گرامی آفتابستے

دیگر

برلب علیست برلب دل حرف یا علی ست — تکفیر می کنند کہ گویم خدا علی ست

قرآن ناطق ست علی لو کشف گواه — لذت شناس مائدۂ ہل اتیٰ علی ست

نامد رموز معنی قرآں ترا بفہم — نقش طراز کارگہ انّما علی ست

اے خارجی ترا بخلافت تامّل ست — پُرس از نصیریاں کہ بشر یا خدا علی ست

در ذوق خیر مقدم احمد بلامکاں — رمز آشنائے زمزمہ مرحبا علی ست

دانی کہ چیست مطلب ترکیب کاف و نون — مطلب ہمہ علی و ہمہ مدّعا علی ست

نام خداست نام علی وہ چہ مظہر ست — خیبر شکن وصیّ نبیؐ مرتضیٰ علی ست

دستے کہ شد بروں ز سراپردۂ جلال — اے بیخبر بہ بیں ز کجا تا کجا علی ست

از دست و پائے قاتل خود بند برکشاد — برخود ز غم مپیچ کہ مشکل کشا علی ست

پیداست و از خلق دہد شاہ یا وزیر — یعنی شفیع حشر نبیؐ ہست یا علی ست

دیدیم شب گرامیِ مرحوم را بخواب
رحمت بجانِ او کہ بہ تسبیح یا علی ست

سرحلقۂ اولیا حضرت ابویوسف چشتی عرف امام ناصر شہباز جالندھر

رحمۃ اللہ علیہ

بر کرد سر از دریچۂ فقر
شیخِ اکمل امام ناصر

اللہ اللہ چہ بیمثال است
در علم و عمل امام ناصر

جالندھر خاک بوسِ حضرت
افضل افضل امام ناصر

آں ثانیِ بایزید و شبلی
عقلِ اول امام ناصر

سرحلقۂ اولیا گرامی
مصباحِ ازل امام ناصر

منقبت حضور سلطان الہند خواجۂ خواجگان غریب نواز
حضرت خواجہ معین الدین چشتی اجمیری رح قدس اللہ سرہ العزیز

راہِ فردا می زند امروزِ من اے وائے من
غوطہ در گردابِ امروزم خورد فردائے من

کلبۂ تاریک من منت کشِ خورشید نیست
صبح محشر سایہ پروردِ شبِ یلدائے من

بر درِ حرف آشنایاں سر نمی آرم فرود
کوسِ معنی زد ادب بر بامِ استغنائے من

ہستیِ من مستیِ منصور دارد در دماغ
می چکد خونِ انا الحق از لبِ گویائے من

نفیِ اثباتِ مرا اثباتِ نفیِ من دلیل
معنیٔ لا جوش زد از جوہرِ الاّئے من

ہاں بخود وارفتگاں از جادۂ برکردہ سر
عشق عقل آموزِ من عقلِ جنوں فرمائے من

ذرہ سرجوشم ولے دارم در آغوش آفتاب
گردِ خود گردم بود مجنونِ من لیلائے من

ظاہر و پنہانِ من آئینۂ ناز و نیاز
دست در آغوشِ وحدت پیکرِ جوزائے من

حلقۂ زنجیرِ من آویزۂ گوشِ جنوں
داستانِ بیخودی افسانۂ سودائے من

من بدامانِ معین الدین حسن رح دستے زدم
خواجۂ من سیدِ من خضرِ من مولائے من

گر بجو شیہائے عشقِ خواجۂ بندہ نواز

جلوہ ریز آمد در آغوشِ دلِ دانائے من

من بہشتِ معنیم با حور و غلمانم چہ کار

نظم و نثرِ من بود غلمانِ من حورائے من

بادشاہم می کنم بر مسندِ دلہا نشست

کسوتِ خاکسترِ من اطلس و دیبائے من

حسرت اندر حسرتم امروز و فردایم مپرس

می تراود خونِ امروز از رگِ فردائے من

طبعِ عرفی و گرامی خوردہ از یک دایہ شیر

گفتۂ عرفی ست اینک حجتِ دعوائے من

دودمانِ عشق را از من گرامی تر نژاد

جوہرِ من کرد روشن گوہرِ آبائے من

یا معین می ریزد از ہر موئے درد آویزِ من

یا معین می جوشد از ہر موجۂ دریائے من

مدح سر کردم گرامیؔ خواجہؒ فرماید کہ ہاں

مدح سنجِ من گرامیؔ شاعرِ یکتائے من

~~~~~~~~

دیگر[۱]

مریدِ حضرتِ اقدس ہمانا یک جہاں آمد
معین الدینؒ چشتی را زمین بوس آسماں آمد

گرامیؔ از زبانِ خواجہؒ اسرارِ ازل ریزد
کلامِ وحی را گویا زبانش ترجماں آمد

نگاہِ حضرتِ خواجہ معین الدین اجمیریؒ
گرامیؔ کشتیِ امیدِ ما را بادباں آمد

زخاکِ کشورِ پنجاب در اجمیر اے خواجہؒ
مجیدِ خوشنویس آبے بچشم آتش بجاں آمد

۱۔ عبد المجید صاحب خوشنویس پروین رقم لاہوری جب اجمیر شریف گئے تو انہیں لکھ کر دیا۔
~~~~~~~~

منقبت حضور قطب الاقطاب مخدوم علی ہجویری رح

المعروف بہ حضرت داتا گنج بخش صاحب لاہوری قدس اللہ سرہ العزیز

السلام اے رازدارِ نکتۂ تکمیلِ جود
السلام اے معنی آگاہِ رموزِ ہست و بود

السلام اے عاشقِ تسبیحِ خلّاقِ وجود
حمد گویاں در قیام و در رکوع و در سجود

گنج بخشِ فیضِ عالم مظہرِ نورِ خدا
ناقصاں را پیرِ کامل کاملاں را رہنما

السلام اے کعبۂ امیدِ دلہا را خلیل
السلام اے عبدِ مقبولِ خداوندِ جلیل

رہ بمنزل کے تواں بُردن گرامی بے دلیل
موسیٰ را خضر باید تشنہ را سلسبیل

گنج بخشِ فیضِ عالم مظہرِ نورِ خدا
ناقصاں را پیرِ کامل کاملاں را رہنما

السلام اے خاک بسطام و فارا بایزید
السلام اے راہِ تسلیم و رضا را بوسعید

السلام اے رمز فہم معنیِ حبل الورید
السلام اے گوہرِ گنجینۂ عرفاں کلید

گنج بخشِ فیضِ عالم مظہرِ نورِ خدا
ناقصاں را پیرِ کامل کاملاں را رہنما

السلام اے دردمندانِ محبت را امام
السلام اے شیخ ما اے مرشدِ عالیمقام

گنج بخشی کارِ تست اے نائبِ خیر الانامؐ
قطبِ وقتِ خویش فرمودست با ایں احترام

گنج بخشِ فیضِ عالم مظہرِ نورِ خدا
ناقصاں را پیرِ کامل کاملاں را رہنما

السلام اے مشعل افروزِ شبستانِ کلیم
السلام اے جلوۂ آئینۂ ذاتِ قدیم

السلام اے شاہِ ہفت اقلیم در زیرِ گلیم
السلام اے رنگ و بوئے گلبنِ حدائق نسیم

گنج بخشِ فیضِ عالم مظہرِ نورِ خدا
ناقصاں را پیرِ کامل کاملاں را رہنما

یک نظر در کارِ ما اے سیدِ عالیجناب
کشف محجوب است و لہار انگاہِ انتخاب

خفتہ در یک پیرہن نامت بنامِ بوتراب
وہ چہ خوش فرمود شاہنشاہِ ہنداں آفتاب

گنج بخشِ فیضِ عالم مظہرِ نورِ خدا
ناقصاں را پیرِ کامل کاملاں را رہنما

سیدا از نامۂ عصیاں بکف دارم برات
پا بگل از دستِ نفسِ سرکشم ہیہات ہات

بندہ بس ناقصم اے خواجۂ کامل صفات
وار ہانم از کمندِ فتنۂ لات و منات

گنج بخشِ فیضِ عالم مظہرِ نورِ خدا
ناقصاں را پیرِ کامل کاملاں را رہنما

ریخت پر بر کنگرِ معنی مرا مرغِ خیال
بے پر و بالم و لے پر میزنم در عرضِ حال

پردہ از رخ بر فگن اے سیدِ یوسف جمال
از زبانِ خود بفرما گاہے گرامی کیف حال

گنج بخشِ فیضِ عالم مظہرِ نورِ خدا
ناقصاں را پیرِ کامل کاملاں را رہنما

شیخِ ما در بیشۂ الفقر و فخری شیر بود
بیشۂ شیرِ الٰہی گوشۂ ہجویر بود

یکجہاں بر خوانِ آں گنجورِ معنی سیر بود
بر لبِ معجز بیانِ خواجۂ اجمیرؒ بود

گنج بخشِ فیضِ عالمؒ مظہرِ نورِ خدا
ناقصاں را پیرِ کامل کاملاں را رہنما

آسماں از آستانش قصہ با پرویں بخواند
روضہ اش را عقلِ اول آسمانِ دیں بخواند

بر دعائے مستجابش خود اثر آمیں بخواند
من چہ خوانم مدحتِ پاکش معین الدینؒ بخواند

گنج بخشِ فیضِ عالمؒ مظہرِ نورِ خدا
ناقصاں را پیرِ کامل کاملاں را رہنما

حضرت سری سقطی علیہ الرحمۃ

اسیرِ بندگی آزادیٔ ماست
سری سقطی گرامی ہادیٔ ماست

گرامی یکجہاں از بادہ اش مست
دعائش را اثر زد بوسہ بر دست

در مدح حضرت بابا فرید گنج شکر قدس سرہ العزیز

موج دریائے وفا کانِ نمک گنج شکر
اندر رموزِ غریب انہ شئ عجاب

آسمانِ فقر را خود آفتاب آمد فرید
قرصِ چرخ ہیں بر شکم بر لبست قرصِ آفتاب

در مدح حضرت خواجہ مستان شاہ کابلی رحمۃ اللہ علیہ

مرشدِ ما خواجہ مستاں شاہِ ما
خواجۂ ما شیخ رمز آگاہِ ما

قصۂ زلفینِ آں گیسو دراز
سر خطِ آویزشِ ناز و نیاز

حلقۂ آں گیسوانِ چوں کمند
کردہ شیرانِ جہاں را حلقہ بند

سفتہ گوشم خواجہ مستاں شاہ را
سالک مجذوب مردِ راہ را

من چہ وا گویم ز رمزِ اشک و آہ
خندہ گریہ گریہ خندہ مردِ راہ

نیم مستم کرد آں مستِ الست — مست شد چشتی گرامی نیم مست

از تصرف‌ہائے آں شبلی نظر — باخبر چشتی گرامی بے خبر

چشتی از خود رفت در منزل رسید — در سیہ بختی گرامی آرمید

چشتیِ ما ہمتِ مردانہ داشت — چشتیِ ما شورشِ مستانہ داشت

چشتیِ ما گل ز شاخے چیدہ است — چشتیِ ما دیدنیہا دیدہ است

گنج عرفاں ست چشتی سینہ ام — کابلی را ہندوئے دیرینہ ام

مرشدِ ما بلبلِ گلزارِ چشت — مرشدِ ما آں گلِ باغِ بہشت

شاہ مستاں یکجہاں را مست کرد
از نگاہے نیست کرد و ہست کرد

در مدح شیخ الہند حضرت مولٰینا محمود الحسن دیوبندی

زمین فقر بوسم دیو اینجا در کمند آمد | نگاہِ حضرتِ محمود اینک دیوبند آمد

قیامت را بقامت نسبتے دادم غلط کردم | قیامتہا بلا گردانِ آں بالا بلند آمد

ادب ناآشنا قدرِ سخنہائیش چہ میداند | کہ در درگاہِ حضرت ہر کہ آمد ارجمند آمد

چہ خوانم از تمنائیش چہ گویم از تماشائیش | تمنا خود فروش آمد تماشا خود پسند آمد

بہ پیشِ روئے لیلیٰ مہر و مہ را بر نمی سنجد | نگاہِ حضرتِ مجنوں چہا مشکل پسند آمد

زانفاسِ گرامی خاکِ پنجاب آبرو دارد
گرامی از مرید انش عظامی سربلند آمد[1]

---

[1] مولوی عزیز الدین احمد عظامی تلمیذ خاص حضرت مصنف رح۔

قصاید

در مدح شہریاران دکن

قصیدۂ مشاعرۂ جوبلی چہل سالہ

اعلیحضرت نواب میر محبوب علی خان بہادر

زآغوشِ صبح خسروِ خاور جہاں گرفت
دامانِ صبح گیر جہاں می تواں گرفت

بر چرخِ لاجورد علم برزد آفتاب
گویا نظام کشورِ ہندوستاں گرفت

محبوب کجکلاہ قدم زد بصحنِ باغ
تمہید پائے بوس زمیں آسماں گرفت

بر تختِ زرنگار شہنشاہِ نکتہ سنج
اندازۂ فصاحت ہر نکتہ داں گرفت

بلبل شد از قصیدۂ محبوب نغمہ سنج — این خدمتِ قدیم گرامیست آں گرفت

بر آستانِ فقر نظام است پاسباں — ترک فلک کہ این ہمہ تیر و کماں گرفت

خانِ ختاست بر درش امروز چوبدار — فغفور خویش را سگِ این آستاں گرفت

صبحِ طرب دمید جہاں چہرہ برفروخت — چرخ کبود رنگِ گلِ ارغواں گرفت

تاجِ شہنشہی کہ بسر وارد آفتاب — نسبت بتاجِ آصفِ گیتی ستاں گرفت

این نسبتِ بزرگ درست آمد از ازل — زین نکتہ آگہی نظرِ نکتہ داں گرفت

شمس و نظام ہر دو بمعنی یکے شناس — بگرفت این زمین و دگر آسماں گرفت

پیرِ مغاں سحر درِ میخانہ برکشاد — ساقی عیار حوصلۂ این و آں گرفت

رنداں گرفتہ دامنِ ساقی شگرف نیست — صوفیٔ شہر دامنِ پیرِ مغاں گرفت

شاہا بخواں کلامِ گرامی کہ آں غیور — غیرت ز غیرتِ اثرِ امتحاں گرفت

حلمِ تو کوہ را بدو زانو فرو نشاند

عزمِ تو باد پائے فلک را عناں گرفت

خیر مقدم اعلیحضرت بندگانِ عالی

از کلکتہ بدکن

براوجِ چرخ بخند اے دکن کہ شاہ رسید
درآ برقص طرب اے فلک کہ ماہ رسید

زمانہ گفت فلک را کہ چیست ایں رقص نشاط
ستارہ گفت کہ آصف بہ تختگاہ رسید

نگاہ کن کہ چہ مستانہ ایں آبن گوید
بیا بیا کہ ولیعہد و پادشاہ رسید

چہ روز خوش چہ مبارک سحر بود کہ اثر
بدست بوسِ دعاہائے صبحگاہ رسید

ہزار شکر ز کلکتہ در دکن امروز
ستارہ مرتبہ شاہِ جہاں پناہ رسید

ز ذرہ ذرہ تراود کہ آفتاب آمد
ز گوشہ گوشہ بگوشم رسد کہ شاہ رسید

با آرزوئے قدمبوسِ پیر و مرشدِ خویش
حریفِ میکدہ و شیخِ خانقاہ رسید

بدستِ عقل عنانِ ادب نگہ داریم
دہیم بوسہ رکابش کہ مردِ راہ رسید

زعلم و فضل شہنشاہِ نکتہ سنج مپرس
کہ نکتہ نکتہ بآگاہیش گواہ رسید

زدلفریبی مضمونِ نظم و نثرِ نظام
بگوشِ چرخِ فلک شورِ واہ واہ رسید

دلے نماند گرفتار آہ درعہدش
مگر بزلفِ بتاں پیچ و تابِ آہ رسید

قدح کشیم و زشاخِ امید گل چینیم
کہ سرنگوں شدہ حاسد بقعرِ چاہ رسید

بجانِ مدعی افسوس خود ز خوئے بدش
ہماں رسید کہ از برق با گیاہ رسید

زبخت و دولتِ ما بندگاں چہ می پرسی
کلاہ گوشۂ ما تا باوجِ ماہ رسید

بقالبِ تنِ بیجانِ ما روانِ دگر
ز آمد آمدِ محبوبِ کجکلاہ رسید

خدایگانا و جسم چاکر استم سوزا
منم اسیرِ نگاہے کہ گاہ گاہ رسید

تصرفِ نظرت خاک را کند اکسیر
نظر بجانِ گرامی کہ داد خواہ رسید

قصیدہ در تہنیت سالگرہ اعلیحضرت حضور نظام

مشتمل بر حسن طلب

سر کنم حرف مدیح مالک خسرو رکاب

حلقہ بر در آسمانش حلقہ در گوش آفتاب

حضرت عثماں کہ آمد بر درش ہر بندہ

کام جو و کام بخش و کامگار و کامیاب

محترم از طبع او ہمت چو گل از رنگ و بو

مستفیض از گوہرش ہستی چو ماہ از آفتاب

جلوہ گر در رائے او پرتو چو در خورشید نور

معتبر از خلق او نگہت چو از بو مشکناب

فلسفی گوید کہ چوں شد چرخ زن چرخِ فلک
می دہم من از رہِ دانش سوالش را جواب

آستانِ شاہ را من نسبتے دادم بچرخ
می کند از شادمانی رقص چوں جامِ شراب

از قیاسِ عقلِ کل اندازۂ قدرش بروں
ایں قدر دانم دگر واللہ اعلم بالصواب

آسمانِ ہفتمیں کامد محیطِ ہر دو کون
تختِ قدرت را بود یک پایہ اے عالیجناب

سلکِ عمرِ شاہ را گوہر بود ہر سالِ نو
ایں گہرہا باد یارب بے شمار و بیحساب

ہاں گرامی بر مرادِ خود بخوانم در حضور
از کلامِ انوری کردم دو بیتے انتخاب

"این که می بینم به بیداری ست یارب یا بخواب
خویشتن را در چنین نعمت پس از چندین عذاب

این منم یارب درین مجلس بکف جزوِ مدیح
واں توئی یارب بر آں مسند بکف جامِ شراب

در مدیحِ تاج و تخت اے شاہ مویم شد سپید
مدحتِ مقبولِ یزداں چوں دعائے مستجاب

شاعرِ خاصِ شہنشاہم ولیکن مفلسم
انہٗ حرفٌ غریبٌ انہٗ شئیٌ عجاب

قرضِ من چندانکہ نورِ معرفت در سینہ ات
گر غلط گفتم من و این قرضخواہ و این حساب

قرضِ من چندانکہ مستی در دو چشمِ مستِ یار
قرضِ من چندانکہ از خوباں وفا را اجتناب

گر بقدرِ وامِ من مے بود انجم بر فلک
خیمۂ چرخِ مقرنس را برافتادے طناب
عمرِ اعدائے تو چوں پیمانِ خوباں بے ثبات
جانِ بدخواہِ تو چوں زلفِ بتاں در پیچ و تاب
آتش افروزد اگر قہرِ تو بر اوج و حضیض
ماہ خاکستر شود بر آسماں ماہی در آب
تا شود منظوم نظمِ مملکت از سعیِ کلک
تا ز سہمِ تیغِ چشمِ فتنہ میماند بخواب
دوستانت را ز کلکت نوش باد اندر دہاں
دشمنانت را بکام از افعیِ تیغت لعاب

قصیدہ در تہنیت سالگرہ اعلیحضرت بندگان عالی متعالی مدظلہ العالی

دمید صبح طرب چیست فکر بے بنیاد
بحوض بادہ نشینیم ہر چہ بادا باد

گرہ کشائی لطف ہوا بآں تاثیر
کہ عندلیب برآید ز بیضۂ فولاد

نوائے بیخودی آہنگ فاختہ با صول
قبائے ناز و ادا چیست بر قد شمشاد

زمانہ از گل و مل آنچناں نشاط انگیز
کہ از عروس پریچہرہ نوجواں داماد

چہ دلفریب چہ دل دزد جلوۂ نرگس
چہ دلربا چہ دلآویز قامت شمشاد

چنار دست دعا را بر آسمان برداشت
کہ گل زمین دکن باد تا ابد آباد

زگرمجوشی ناز و نیاز خلوت شوق
رسید کار بجائے کہ شکوہ رفت از یاد

پیالہ بکف لالہ از مئے گلرنگ
تبسمے بلب غنچہ از نسیم مراد

دمیدہ است چہ افسوں بگوش گل بلبل
کہ گل بخندہ زد و از قبا گرہ بکشاد

زبندگیست که بگرفت خطِ آزادی — زبندگانِ خداوند سرو شد آزاد

جهان و موج پرافشانیِ ہوائے نشاط — من و بہانہ فروشیِ عذرِ استعداد

جہاں چنیں طرب آہنگ پردۂ امید — من از فسردہ دلی گوشہ گیرِ یاس آباد

گہے بفکرِ حکیمانہ درسِ عبرت گیر — زبیوفائیِ شیرین و غیرتِ فرہاد

گہ از فسانۂ سودائے زلف خم در خم — اسیرِ حلقۂ دامِ رموزِ بست و گشاد

کہ ناگہاں ز در آں ماہ مہر چہر آمد — ز فرق تا بقدم جلوہ گاہِ نقشِ مراد

ز ناز کردہ مژہ وا کہ ایں مرا خنجر — ز غمزہ دشنہ بدستِ نگہ کہ ایں جلاد

ہزار تیغ علی کردہ تعبیہ بدو نون — ہزار تیر تہمتن نہفتہ در بد و صاد

چہ گفت گفت کہ اے سفتہ گوشِ خاص نظام — چہ گفت گفت کہ اے عُرفی و ظہیر اُستاد

کلاہ گوشہ شکستند ذرہ و خورشید — ز شرق و غرب بآصف رسد مبارکباد

بیا کہ معجزۂ خامہ ات بود امروز — بہار بوم طرب جلوۂ وفا بنیاد

بیا و باز کن آں نو مرقعِ معنی — کہ خط کشیدہ بر ارژنگِ مانی و بہزاد

گرہ گشائے ہر امیدِ ماست سالگرہ | رسد بآصفِ ما از شہاں مبارکباد
بود بمکتبِ تدبیر ورائش اقلیدس | مہندسے کہ نداند مآت از آحاد
زجائے جستم و گفتم کہ ہیچ نشنیدم | بلے گرانیِ گوشِ منست مادرزاد
درِ خزینۂ معنی کشادم و گفتم | قصیدۂ طرب انگیز در مبارکباد

مطلع ثانی

زہے وجودِ تو معنی علّتِ ایجاد | ز نسبتِ گہرت کشورِ بقا آباد
در آوری بضمیرِ خودش اگر مثلا | بر آید آتشِ مومے ز کورۂ حدّاد
ز گرمیِ اثرِ لطفِ تو عجب نبود | کہ نرم تر شود از موم پنجۂ فولاد
گرہ ز کارشش اگر وا کنی فرا بندد | کمر بخدمتِ زنّار سبحۂ زہاد
اگر بسایۂ قدرِ تو جا کند شاید | کہ خندہ بر سرِ بالِ ہما زند پرِ خاد
زحالِ خصمِ تو شاید اگر کنم تضمیں | دو بیتِ عرفیِ معنی سرشتِ پارس نژاد
حسود جاہِ تو صد رہ ز رنگ و بوئے ہوس | بدستیاریِ امید بست نقشِ مراد

زمانہ بعد حصولِ مُراد باوے کرد — چنانکہ بعد طراز بہشت باشدّاد

شہا بسلک مدیحت ز خامہ می چکدم — ہمہ جواہر معنی کہ چشمِ بد مرساد

منم گرامی اگر بختِ من گرامی نیست — غریب نیست کہ خواندم این و آن اُستاد

دہی اگر صلۂ این قصیدہ یا ندہی
بچہرۂ سخنم کم نشست گردِ کساد

قطعہ

در عرضِ حالِ خود گوید

من و دامانِ آصفِ ہفتم — حضرتِ مدظلہ العالی

دوستانش کشیدہ سر بفلک — سرِ بدخواہ وقفِ پامالی

اے شہنشاہِ آفتاب ضمیر — چہ دہم شرحِ بے پر و بالی

طبعِ من پست شد چو ہمتِ من — از تہی دستی و کہن سالی

چہ تراود ز فکرِ من کہ مرا — کیسہ و کاسہ ہر دو شد خالی

نہ باندیشہ عرش پروازی — نہ بہ پروازم آں شہپر بالی

نہ خطابم ز جنگی و ملکی — نہ براتم ز منصب و مالی

نہ اتالیقِ شاہ و شہزادہ — نہ زمیں بوسِ درگہِ عالی

شاعرانیم بے مثل من و داغ — ہر دو را پایہ در سخن عالی

خوانش از مرغ و برہ نیست تہی — خوانم از ترہ و نمک خالی

داغ و ذوقِ خطابہائے شہی — من و دشنامہائے بقّالی

داغ نوّاب شد ز نوّابی — داغ ہو دج نشیں ز حمّالی

شاعرِ شاہم و چنیں مفلس — نقل ہر محفلم ز نقّالی

شعر بافی جو بے نمے ارزد — پا بچرخ آورم ز قوّالی

یا ز سردار[۵۱] بخش آموزم — نکتۂ ترہات نقّالی

---

۵۱ سردار بخش نام سرخیل بھانڈاں کہ یک ہزار ماہانہ می گیرد۔

عمرِ بے معنیم بہ شصت رسید   دیو با من ہماں بدآلالی

من و اندیشہ ہائے دور از کار   من و بازیچہ ہائے اطفالی

شکوہ از گردشِ فلک چہ کنم   حالِ خود عرض میکنم حالی

چیست از آسماں امیدِ وفا   چہ ترا او ز شیشۂ خالی

راست گفت آنکہ گفت پیش از من   نکتۂ نغز و سر بسر حالی

ہر کجا دیدہ ام فلک زدہ را   کارِ او شاعری و رمّالی

پیشۂ من بود نحوست خیز   گلۂ زید و عمرو دلّالی

نالم البتہ زیں ستم کہ مرا   گہ نخواندی کہ بر چہ منوالی

گہ نگفتی کہ اے گرامیٔ ما   گریہ چوں سر دہی چرا نالی

تا گرامی بجائے قدر نشست   قدرِ معنی ست در فلک بالی

با گرامی دو کم دو صد بدہند
قدر را بودہ چار صد حالی

قطعہ تاریخ عثمان ساگر

بست اقلیدس نگا ہے نقشِ تالاب عظیم
آبروئے موج کوثر آرزوئے کائنات

کرد با احمد علی و سو پیرا یہ اتفاق
رائے ہر دو بود معنی خیز و دیگر ترہات

وہ چہ تالابے کہ ہر یک قطرہ اش دریا عجیب
وہ چہ تالابے کہ ہر یک جرعہ اش کوثر برات

در ہزار و سہ صد و سی و یک آمد سنگ بست
ہاں وہاں این ست رمزِ باقیاتُ صالحات

بارک اللہ سنگِ بنیادش بدستِ خود نہاد
حضرتِ عثماں امیر المومنیں کامل صفات

خضر در گوشِ گرامی مصرعِ دلکش بخواند

جوشد از عثمان ساگر چشمۂ آبِ حیات

در مدح اعلیٰحضرت شاہ دکن خلد اللہ ملکہٗ
و حضور ملک معظم جارج پنجم

خیمہ سپاہِ نظام برزدہ زانسوئے آب

عہد و وفا ہمعناں فتح و ظفر ہمرکاب

لہ یہ وہ نظم ہے جو امپیریل فوج کی دعوت میں نظام کلب میں پڑھی گئی۔ نواب افسر الملک بہادر کمانڈر انچیف صدر نشین تھے۔ برٹش سرکار کی عظمت اور بہادری کا سکہ ہر ایک دل میں اس نظم نے بٹھلا دیا بہت پسند ہوا اور اس نظم کا بہت بڑا اثر ہوا۔ انگریزی اخبار رلٹن میں بھی اس نظم کا ذکر کیا گیا ہے اڈیٹر اخبار اس جلسہ میں شریک تھے۔ اعلیٰحضرت بندگانِ عالی اس نظم سے بہت خوش ہوئے۔

شیر دلاں را مگر رزم بود بزم عید
بادہ ز خونِ عدو پہلوئے دشمن کباب

مرد کہ آہن دل ست منتِ جوشن نبرد
تیغ برہنہ رود در صفِ شیرانِ غاب

بیضہ کہ بر پائے شد نشکندش پائے پیل
مرد کہ افشردہ پا کم رسدش انقلاب

دشمن اگر بے شمار بے جگر آمد چہ کار
مرغ یکے بس بود دانہ اگر بیحساب

جارج و عثماں بہم دوست بدشمن چہ کار
انگشش و مہرش بجاں دشمن و نقشے برآب

حضرت ظل الہ قیصر انگلینڈ و ہند
جارج شہنشاہِ ماست خسروِ مالک رقاب

ملک شہنشاہ را اول و آخر مپرس
جلوہ فروش آمدہ در شب و روز آفتاب

جارج سلیماں بود زیر نگیں شرق و غرب
رشکِ جم و کیقباد و غیرتِ افراسیاب

جارج پنجم بود صاحبِ فرمان و امر
ما ہمہ حلقہ بگوش اوست سلیماں جناب

درسِ وفا بے ادب ہاں ز گرامی بگیر
خیز اولوالامر را مدح بگو بے حساب

متفرق

قطعات و ابیات

گرامی اور دہلی کی سیر

من و گلگشتِ دلآویزِ جہانِ دہلی | من و دہلی و دلآویزیِ شانِ دہلی
شبِ دہلی شبِ قدر است و روزش نوروز | گِلِ آغوشِ یقین است گمانِ دہلی
گفت دہلی کہ منم قیصرۂ عقل فریب | گفت کلکتہ کہ من زخمیِ آنِ دہلی
ملکہ و جارج نشستند براورنگِ شہی | اللہ اللہ کششِ عزت و شانِ دہلی
جارج پنجم ہمہ مہر آصفِ ہفتم ہمہ شوق | جلوہ گر شاہ و شہنشہ بجہانِ دہلی

نسبتِ یکدلیِ انگلش و از دوست بلند
پرس این نکتہ ز صاحب نظرانِ دہلی

اینک اعلانِ شہنشاہ باندازِ بلیغ
خواند نوابِ ٹوانہ بزبانِ دہلی

شرح تمہید دلاویزیِ دہلی چہ کنم
فتنہ زنجیریِ آہو نگہانِ دہلی

رہ غلط کردہ دریں شہر فلاطون نگہاں
بر نگاہِ غلط اندازِ بتانِ دہلی

نامرادی ہمہ عنوانِ نگاہِ عاشق
بے نیازی ہمہ اندازِ بتانِ دہلی

خبرم می دہد از معنیِ کجدار و مریز
ذوقِ وارفتگیِ کجکلہانِ دہلی

رند مشرب اگر از راہ رود حرف مگیر
شیخ زناریِ ہندو پسرانِ دہلی

آہ خونیں جگراں بر سرِ راہِ امید
پردہ دارِ نگہِ پردگیانِ دہلی

نیکواں را ز مژہ تیر و ز ابرو ست کماں
ریخت خونِ دلِ ما تیر و کمانِ دہلی

مشتری گوہرِ دل در کف و ایماں در جیب
خود فروشی ہمہ کالائے دکانِ دہلی

بلبلِ خامۂ مستانہ نوایم گل کرد
نغمہ چیند ز آتش نفسانِ دہلی

ناصر آں خانِ بہادر کہ صلائے عامش
ہند را کرد نمک خوارِ خوانِ دہلی

چہ فصاحت چہ بلاغت چہ معانی چہ بیاں — جلوہ فرماست در آغوشِ زبانِ دہلی

فقر را دادہ نظام از اثرِ فکرِ سلیم — حسن[1] آں خضرِ رہِ پیر و جوانِ دہلی

نثرِ آں شیخ دلآویز تر از نظمِ من است — اللہ اللہ چہ زبان ست زبانِ دہلی

کیفی و سائل و بیخود ہمہ فردِ اکمل — روحِ دہلی و دلِ دہلی و جانِ دہلی

طرحِ خمخانۂ جاوید سرِ ایام فگند — مستِ ایں میکدہ شیریں سخنانِ دہلی

جہل را شیشہ بسنگ آمد و حکمت گل کرد — ادب آموزِ جہان ست جہانِ دہلی

مژہ وا کن کہ بدہلی ست مسیحا نفسے — حاذق الملک بہادر ہمہ دانِ دہلی

نو بہارِ چمنستانِ امیدِ محمود — رنگ و بوئے اثرِ نام و نشانِ دہلی

چشمِ بد دور کہ خاکِ درِ حکمت کدہ اش — سرمۂ دیدۂ بالغ نظرانِ دہلی

جوہرِ دانش و حکمت رضی الدین کہ بود — ثانیِ بو علی آں عزت و شانِ دہلی

ملک را مرشدِ خود بخطابش مضمر — فرد عالی نسب آں گوہرِ کانِ دہلی

---

[1] خواجہ سید حسن نظامی مدظلہ

شیشہ ام خالی و پیمانۂ عمرم لبریز
من و دامانِ فلاطونِ جہانِ دہلی

شصت سالہ شدہ ام چشم کہ سی سالہ کند
در غلط بخشیِ یک رطلِ گرانِ دہلی

شورِ دہلی بسر امروز گرامی دارد
بلبلِ سدرہ نوا سنج فغانِ دہلی

قطعہ[۱] در تعریف ڈاکٹر محمد شریف صاحب سول سرجن

آمد در شہرِ ما مسیحا نفسے
دانا و شریفِ دہر فردِ اکمل

بارے مژہ واکن کہ گرامی ضعیف
بودست شبے دست و گریبان با جل

اعجاز شریف ست کہ آں جوہرِ فرد
در نیم نگاہ زہر را کرد عسل

---

[۱] گرامی سخت مرض میں مبتلا تھا۔ ڈاکٹر محمد شریف صاحب کے علاج سے شافیِ مطلق نے صحت عطا فرمائی۔ گرامی نے بعد غسلِ صحت یہ قطعہ لکھ کر ڈاکٹر صاحب کی خدمت میں پیش کیا۔

از کشمکشِ مرگ مرا داد نجات | آں رمز شناسِ معنیٔ علم و عمل
مستقبل گفت ہاں مسیحِ موعود | ماضی گوید جوابِ عقلِ اول

در مدح شریف نکتہ برخوانم
مضمر در حال ماضی و مستقبل

شکر و شکوہ[۱]

در مہر و وفا و علم و حکمت ہمہ طاق | عباس و گرامی و حکیم و اسحاق
جمع آمدہ در بیتِ گرامی امروز | زیں غصہ خود شد لکد کوب نفاق
امروز چہ روز روز عید است ولے | عیدِ من و ماہِ رمضانِ آفاق

---

[۱] مولینا گرامی نے احباب کو چائے کی دعوت دی۔ میاں عبدالعزیز صاحب بیرسٹر تشریف نہ لائے۔ مولینا نے یہ اشعار لکھ کر ان کی خدمت میں بھیجے۔

ہنگامۂ گرم و چائے جوشِ اخلاص
باغِ ارم این ست چہ ہند و چہ عراق

بگذاشتہ یار را فروشد در غار
دادیم عزیز را گرامی سہ طلاق

حضرت سالک بٹالوی مدیر انقلاب لاہور

سالک امروز نازشِ پنجاب ست
ہر نکتۂ او موجِ شرابِ ناب ست

سالک سالک نگاہِ سالک مجذوب
آتش مجذوب ہست و سالک آب ست

یکجا کردست آب و آتش را جمع
افکار و حوادث بااثر سیماب ست

قطعہ در تعریف کلام حفیظ جالندھری تلمیذ رشید مصنّف

فصاحت مجسم بلاغت مصوّر
کلامِ حفیظ ست اللہ اکبر

معانی دلآویز و الفاظ دلکش
کلامِ حفیظ ست یا سلکِ گوہر

معانی در آغوشِ الفاظ پنہاں
باآب ست ماہی باآتش سمندر

معانی در الفاظ پنہان و پیدا
بہم کردہ فکرش مگر شیر و شکر

فصیحِ معظّم بلیغِ مکرّم
حفیظِ سخن گو حفیظِ سخنور

بہ فہرستِ معنی ست نامش مقدم
بہ بزمِ گرامی کلامش مؤخر

چہ نسبت بود داغ را با حفیظم
مؤخر مقدم مقدم مؤخر

بطرز آفرینیِ طبعِ بلندش
بود آسماں کارگاہِ محقّر

گرامی سحر گفت سالک بگوشم
زبانِ حفیظ ست یا موجِ کوثر

قطعہ[1]

دولتِ تست اے فنانس معتمد آمد حبیب
کرد چہ خوش انتخاب آصفِ ہفتم نظام
رفت دعا بر لبم آمد اثر جلوہ ریز
بادشہِ نظام بادمعین المہام

قطعہ[2]

زمعنی باخبر صدرِ محاسب نکتہ داں آمد
رئیسِ اعظمِ پنجاب فخرالدین خاں آمد
گرامی آرزوہائے مرا گر در حساب آرد
تواں گفتن کہ ہاں کامل عیارِ امتحاں آمد

[1] مولوی حبیب الرحمان صاحب شروانی
[2] نواب فخر یار جنگ بہادر

قطعہ تاریخ مکان

اللہ اللہ چہ آسمان ست مکاں
اللہ اللہ چہ آفتاب ست مکیں

یارب آباد باد تا ہست جہاں
کردیم دعا ستارہ گوید آمیں

گفتم کہ چہ گفت سالِ تعمیر امیر
ہذا خلد گفت جبریل امیں

۱۳ ھ ۴۰

قطعہ

ڈاکٹر مہتہ بنا کرد ایں مکاں
عقل کل گوید کہ حکمت منزل ست

دلربا و دلنشین و دلفریب
نوبہارِ آرزو ہائے دل ست

دلکشائیش خواندہ اند اہلِ نظر
دل بمعنی ہست در صورت گل ست

عقل مجنون ست در صنعت گریش
لیلیِ امیدِ ما را محمل ست

نوّابانِ لاہور کے مقدمہ کی پیشین گوئی

بہم ہر دو نوّاب دست و گریباں
یکے خار در دل یکے گل بداماں

ز تدبیر و تقدیر گردید ظاہر
کہ فتحِ محمد علی بود پنہاں

چہ خوش گفت ہشب ستارہ بگوشم
کہ نوّاب آمد محمد علی خاں

نثار ست خود جاں نثارِ محمد
دلآویز رمز لیست وا سنج و برخواں

ز انگریز انصاف گل کرد آخر
چہ خوش بست ناصر علی عہد و پیماں

کتاب تمدّنِ عرب

اگر خزینۂ اسرارِ حکمت و ادب ہست
برب بِ کعبہ کتاب تمدّنِ عرب ہست

تبارک اللہ کتاب کہ مدّعی از جہل
قلم بجر فشس اگر درکشد ابولہب ہست

قطعہ[ا]

مجلسے ساختند مردمِ شہر — مستی انگیز ھمچو مُل آمد
بانگ گاؤے بلند شد ناگاہ — قہر بر جانِ جنرؤ کل آمد
آں بایں گفت ایں باں گوید — ہاہ بگریز جان بُل آمد

قطعہ

از ما سلام برگو اے بادِ صبحگاہی — حافظ غلام قادر آں پیرِ قادری را
وانگہ بیاد آور از خواجہ تاش حضرت — آں دوست پرؔوری را آں مہر گستری را

قطعہ

بنشست بہ تختِ نو عروسی — آں جوہرِ عقل دخت سلطاں
در معنیِ عصمت ست مضمر — اخلاص و وفا و عقل و ایماں

[ا] ہوشیار پور کے ایک سیاسی جلسہ میں ایک دفعہ ایک سانڈھ آگیا۔ کسی نے کہا شیشن گن آگئی جس پر مولینا نے یہ قطعہ لکھا۔

داماد و عروس جلوہ فرما نوروز زمانہ عید گیہاں
فرخ عنواں نگاہ و جلوہ فرخ تمہید عہد و پیماں

قطعہ بہ تعریف حجرہ محبوب سبحانی رح

یک جہاں آمد زمیں بوسِ حضور حجرۂ محبوب سبحانی ست ایں
محی دیں رح انجا در آمد جلوہ ریز یادگارِ قطبِ ربّانی ست ایں
جن و انساں ہر دو سرگرمِ طواف اللہ اللہ کعبۂ ثانی ست ایں
جانشیں فتح و امیر و صفدر زند
گر ندانی سخت نادانی ست ایں

فرد

غم نیست از محاسبۂ روزِ رستخیز صدرِ محاسب ست گرامی حبیبِ ما[۱]

---

۱ مولوی حبیب الرحمن صاحب شروانی

فرد

ستارہ سفتہ گوش و چرخ پا بوسِ زمیں آمد

تعالیٰ اللہ گرامی راعظامیؔ جانشیں آمد[1]

فرد

بسم اللہ برخواں اے پسر بسم اللہ اے نورِ نظر

محبوب عالم را سحر مقبول و مسعود آمدہ[2]

فرد

توام آمد از اول درنگاہِ دانشور ... رائے رائے وا تسلیم رائے رائے مرلیدھر[3]

فرد

از ہوشیارپور بہ لاہور شد عزیز[4] ... یوسف بمصر رفت زکنعانِ فتنہ خیز

---

[1] مولوی عزیز الدین احمد عظامیؔ تلمیذ مصنف رح۔

[2] سید مسعود و مقبول ولد سید محبوب عالم جالندھری۔

[3] صدر المہام صرف خاص حضور نظام۔

[4] میاں عبدالعزیز صاحب بیرسٹر۔

فرد بشان مولینا غلام حسین صاحب ہوشیارپوری رحمۃ اللہ علیہ

ادا شناسِ رموزِ سعادتِ دارین
امامِ زندہ دلاں مولوی غلام حسین

فرد رسالہ ہمایوں

بسانِ تاجورِ در نکتہ سنجاں ارجمند آمد
تعالی اللہ ہمایوں دیوگیر و دیوبند آمد

فرد بشان مولینا احمد علی صاحب سسولوی

دشمنِ شرک خفی شرکِ جلی
آں موحد مولوی احمد علی

بر وفات مولینا سید اکبر حسین صاحب الہ آبادی نور اللہ مرقدہٗ

زمرگِ جگر سوز اکبر چہ گویم
کہ کلکِ قضا خط کشیدش بدفتر

خوشا اکبر و مرحبا رفتنِ او
کہ می رفت و می گفت اللہ اکبر

بر وفات دخترِ مہاراجہ دلیپ سنگھ پسر مہاراجہ رنجیت سنگھ آنجہانی

اے دختِ دلیپ سنگھ اے دریتیم
اے نکتہ شناسِ بندگی آزادی

اے نورِ نگاہِ پادشاہِ پنجاب
از تختِ شہنشہی کجا افتادی

ہر چیز کہ در کانِ نمک شد نمک ست | ضرب المثل آمد اے شہنشہ زادی

قطعہ وفات خان احمد شاہ خان صاحب

در گذشت از ما و ما را در گذاشت | خان عالی رتبہ آں معنی سرشت

گفت رضواں آں چمن پیرائے خلد | خان احمد شاہ آمد در بہشت

یک ہزار و سہ صد و ست و سی و نہ | رحلتِ خانِ سکندر سر نوشت

قطعہ وفات محمد حسین خان صاحب

سردارِ ما ز دہر فرومایہ رخت بست | عالی نسب امیر فلک رتبہ نکتہ داں

بر شد ز خاک تا بفلک شورِ ماتمش | زد خیمہ در بہشت محمد حسین خاں

قطعہ وفات حافظ غلام قادر صاحب جالندھری

قطبِ زمانہ آخر از دہر رخت بر بست | حافظ غلام قادر در باغِ خلد بنشست

ماہر دو یک ضمیریم رمز آشنائے قدیم | ما پیر قادری را دادیم دست در دست

لے حافظ غلام قادر جالندھری گرامی کے پیر بھائی۔

واویلا بر انتقال نواب حاکم الدوله مرحوم

چرا زمانہ بخوں در تپید واویلا | زگریہ دیدۂ ما شد سپید واویلا
چرا زمیں بسر از غصہ بر فشاند خاک | زخاک تا بفلک سر کشید واویلا
فلک چو لالہ بخوں غوطہ زد ز موجِ شفق | سحر چو غنچہ گریباں درید واویلا
کدام گل شدہ تاراج دست بردِ خزاں | کہ خارِ غم بجگرہا خلید واویلا
کدام ماہ فرو بردہ سر بزیرِ زمیں | کہ خوں ز چشمِ اجل ہم چکید واویلا
پیامِ مرگ شنید و نگفت ہیچ اے وائے | کہ کار رفت زگفت و شنید واویلا
مپرس از نفسِ پاکِ آں خزینۂ عقل | کہ بود قفلِ ادب را کلید واویلا
عمامہ زد بزمیں مشتری ازیں ماتم | فغانِ خلق بکیواں رسید واویلا
ستارہ مرتبہ نوّاب حاکم الدولہ | بخوابگاہِ لحد آرمید واویلا
زشورِ ماتمِ یارانِ دردمند مپرس | ہزار صبحِ قیامت دمید واویلا
گذشت سعدیِ ما میر مجلس از سرِ ما | گذشت از سرِ ما موجِ دیدۂ ترِ ما

نالۂ پدر در فراقِ پسر

برانتقال سعید احمد فرزند ارجمند شیخ فضل محمد صاحب رئیس اعظم ہوشیارپور

کجا رفتی اے جانِ من اے سعید	کہ خوں از مژہ دجلہ دجلہ چکید
زمرگِ سعید آہ من دیدہ ام	قیامت کہ پیش از قیامت دمید
ہنوز از دہانش نشد بوئے شیر	کہ چیچک رگِ زندگانی برید
قبائے اُمیدِ پدر چاک چاک	زغم مادرش جامہ برخود درید
نہاں سر کنم گریہ شب تا سحر	کہ گنجِ مرا گم شد امشب کلید
پدر را زمرگِ پسر اے حکیم	دگر تازہ شد داغِ عبدالحمید[1]
چہ داغِ برادر چہ داغِ پسر	ہمانا بلا در بلا آفرید
بجانم چناں پافشرد اضطراب	کہ آرام اے دوست از من رمید

[1] برادرِ خورد شیخ فضل محمد صاحب رئیس اعظم جو کہ عنفوانِ شباب میں انتقال فرما گئے تھے۔

KASHMIR UNIVERSITY
Iqbal Library
Acc. No. 306530
Dated 13-3-89

مرثیۂ خود

ای مرگ ہاں ہاں ز گرامی چہ دیدۂ | خط بر خطِ صحیفۂ عمرش کشیدۂ

ای شیخ ای گرامیِ ما ای اسیرِ خویش | از ما رمیدۂ بلحد آرمیدۂ

ما را گذاشتی و گذشتی ز بزمِ ما | بوئے مگر ز باغِ وفا کم شنیدۂ

بود و نبود بود یکے در نگاہِ تو | بستی مژہ بر مزاحد وارسیدۂ

رفتی بخوابِ مرگ و بسر خاک میکنم | خوابِ تو خوش کہ ماتمِ یاراں ندیدۂ

در زیرِ خاک پائے بداماں شکستۂ | بر روئے خاک جیبِ تمنا دریدۂ

ای آہ حلقہ حلقہ بر افلاک رفتۂ | ای اشک دجلہ دجلہ ز مژگاں چکیدۂ

ای سنگِ فتنہ شیشۂ دلہا شکستۂ | ای خارِ غم بہ پہلوئے جانہا خلیدۂ

آمد شبے بخوابِ من آں شیخ نکتہ سنج | گفتم چہ فتنہ بود کہ از ما بریدۂ

گفت ای ہوس فریب فریبِ طلسمِ دہر | دیدی ولے بدیدۂ عبرت ندیدۂ

خود را دریں خرابہ پرکاہ بر سنج | نا گفتنی ست نکتہ گرامی شنیدہ

(کتبہ: عبدالمجید پرویں رقم لوہاری منڈی لاہور)

الناظر کتب خانہ لکھنؤ
Allama Iqbal Library
306530

تصنیفاتِ علّامہ سر محمد اقبال

بانگِ درا تیسرا ایڈیشن یعنی علّامہ ڈاکٹر سر محمد اقبال کے اُردو کلام کا مجموعہ قیمت بلا جلد عہ۲/ مجلد ۳ے/ ؏

پیامِ مشرق بزبانِ فارسی در جوابِ دیوانِ شاعرِ المانوی گوئٹے قیمت بلا جلد ۳ے/ مجلد ۳ے/ ؏

مثنوی اسرار و رموز یعنی اسرارِ خودی اور رموزِ بیخودی ہر دو یکجا قیمت عہ۲/ مجلد عہ۲/ ؏

زبورِ عجم بزبانِ فارسی یہ حضرت علّامہ کے تازہ ترین افکار کا مجموعہ ہے۔ قیمت بلا جلد ۳ے/ مجلد للعہ۴/ ؏

جاوید نامہ علّامہ کی جدید ترین فارسی نظموں کا مجموعہ۔ جو ابھی ابھی پریس سے آیا ہے۔ قیمت ۳ے/ مجلد للعہ۴/ ؏

ملنے کا پتہ

شیخ مبارک علی تاجر کتب اندرون لوہاری دروازہ لاہور